

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาคปักษ์ตะ

ส่วนที่ ๒

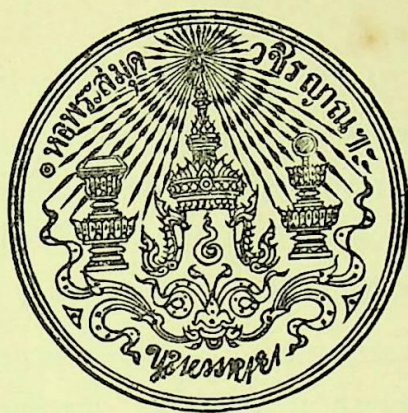
พิมพ์ในวารพระราชทานเพลิงพระศพ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

ณพระเมรุวัดเทพศิรินท

เมื่อขาล พ.ศ. ๒๔๖๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๕ ภาคปกรณกะ

ส่วนที่ ๒

พิมพ์ในวารพระราชทานเพลิงพระศพ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

ณพระเมรุวัดเทพศิรินท

๕ ๔
เมื่อขบาล พ.ศ. ๒๔๖๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

ในารพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง
ประจักษ์ศิลปาคม หม่อมเจ้าในกรมมีประสงค์จะพิมพ์หนังสือแจก ได้
แจ้งความประสงค์นั้นมายังหอพระสมุดสำหรับพระนคร ขอให้กรรมการ
ช่วยเลือกเรื่องหนังสือให้ กรมพระดำรงราชานุภาพทรงเลือกประชุม
ประกาศรัชกาลที่ ๔ รวม ๓๓ ฉบับ ให้พิมพ์ในสมุดเล่มนี้

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ หอพระสมุดได้รวมพิมพ์มาเป็น
ภาค ๆ เรียงลำดับตามปี ตั้งแต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติจนเสด็จ
สวรรคต มี ๗ ภาคด้วยกัน ที่เรียกว่าภาคปฏิวัติกระในเล่มนี้เป็นภาค
สุดท้ายนับว่าเป็นที่ ๘ เป็นประกาศซึ่งหอพระสมุดหาได้มาภายหลัง มี
วันเดือนที่ประกาศบ้าง ไม่มีบ้าง

มีข้อควรแจ้งความไว้อย่าง ๓ คือประกาศรัชกาลที่ ๔ เป็น
ประกาศพระราชนิยมก็มี ประกาศพระราชบัญญัติก็มี ความที่ประกาศ
ยังคงใช้เป็นกฎหมายก็มี ยกเลิกแล้วก็มี การที่หอพระสมุดรวมพิมพ์
ประสงค์แต่ในทางวรรณคดีและโบราณคดี มิได้มุ่งหมายที่จะให้ยกเอา
ไปอ้างในคดีใด ๆ

ในการพิมพ์สมุดเล่มนี้ หม่อมเจ้าในกรมได้เรียบเรียงพระประวัติ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมส่งมา จึงให้พิมพ์ไว้
ต่อท้ายคำนำนี้.

พินาสอนพิน อนุนายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๒๙ เมษายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๙

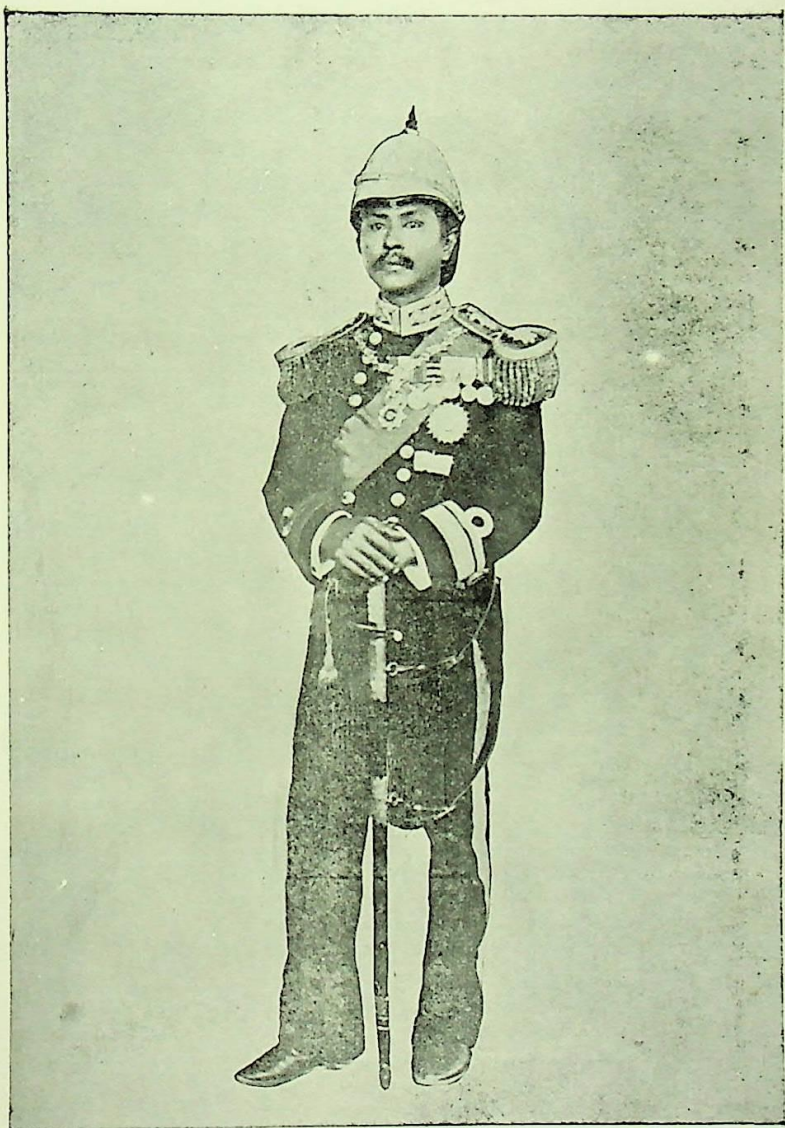

นับแต่ซ้ายไปขวา

- ๑ พระองค์เจ้าทองกองก้อนใหญ่ (กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม)
- ๒ พระองค์เจ้าจุฑาธุชราชเอก (กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ)
- ๓ พระองค์เจ้าทองแถมถวัลยวงศ์ (กรมหลวงสรรพสาตร์ศุภกิจ)

ทรงฉายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๕

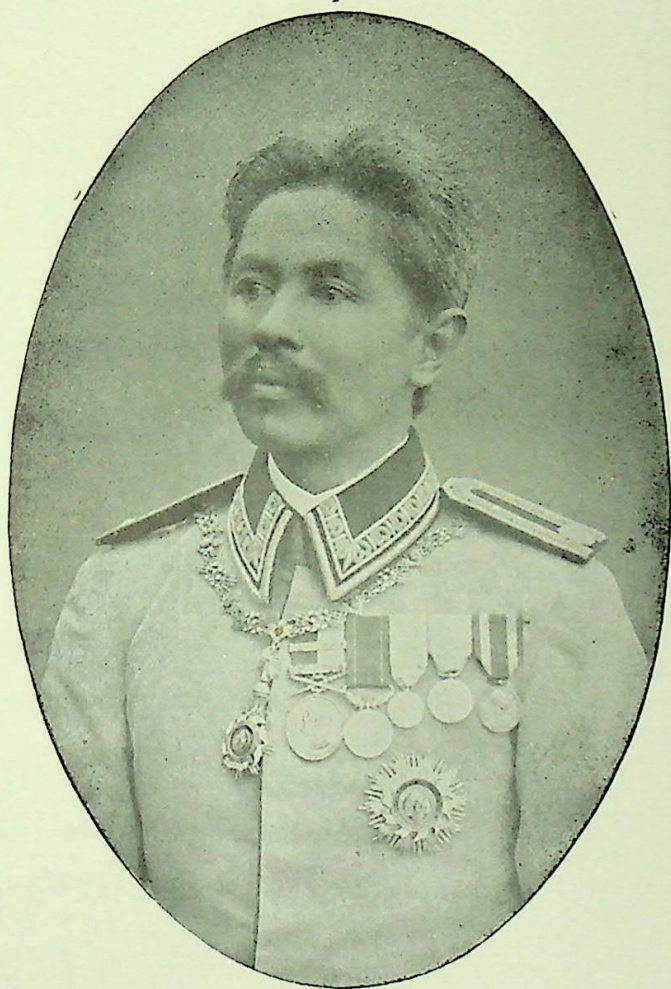
เช่นทรงประทับมุกเขคน้ำพระเกล็ดพระพุทธรูปรางปราสาท แล้วย้ายขึ้นทำ
 พนักพระพุทธรูปรางปราสาท เมื่อคราวปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดา
 รามเป็นต้น แล้วทรงบังคับบัญชากรมวังนอกแลต่อมาทรงเป็นผู้ช่วย
 ราชการกรมวังเวรใน ในสมัยเมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า
 กรมพระยาบวรราชปรีชา ทรงกำกับราชการกรมวังอีกด้วยตำแหน่งหนึ่ง
 เมื่อทรงเป็นผู้ช่วยราชการกรมวังนี้ ได้ทรงตั้งกองทหารค้ำเพลิงใน
 พระบรมมหาราชวังขึ้นกองหนึ่ง กับได้ทรงตั้งกรมทหารล้นพระราช
 วัง (คือกรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์เดี๋ยวนี้) แลได้รับพระราช
 ทานยศเป็นนายพันโทผู้บังคับบัญชาการทหารในกรมนี้ ในปี พ.ศ. ๒๔๒๕
 ได้ทรงเป็นกรรมสัมปาทิกห่อพระสมควชิรญาณ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘
 เกิดพวกล้อข้าศึก เข้ามาเบียดเบียนประชาชนราษฎรในแขวงเมืองพวน
 มณฑลอุดร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงประจักษ์ฯ เป็นแม่ทัพยกขึ้น
 ไปปราบปราม พวกล้อสงบแลจัดการบ้านเมืองจนสำเร็จเรียบร้อย
 แล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จกลับกรุงเทพ ฯ ในเวลา
 นั้นเสนาบดีกรมวังว่างลง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่า กรมหลวงประจักษ์ฯ เคยรับราชการ
 ในกรมวังมาช้านาน ทรงรู้ขนบธรรมเนียมราชการดี จึงทรงพระ
 กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกรมวัง ในคราว
 ที่ทรงเป็นเสนาบดีกรมวังนี้ ได้ทรงช่วยจัดวางระเบียบวิธีรับฎีกา
 ซึ่งราษฎรทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายในกรมพระตำรวจด้วย เมื่อ

พระรูปกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม
ทรงฉายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒

ถวาย ให้เป็นแบบแผนเรียบร้อยขึ้น ภายหลังได้ทรงรับตำแหน่ง
เป็นข้าหลวงต่างประเทศสำเร็จราชการมณฑลฝ่ายเหนือ ประจำ
ราชการอยู่ในครั้งหลังจนถึงเกษียณจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้เสด็จกลับ
ลงมาดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการอาณานิคม แล้วราชการใน
หน้าที่บัญชาการทหารเรือในครั้งนั้น เมื่อทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวง
ต่างประเทศสำเร็จราชการมณฑลฝ่ายเหนือ นั้น ได้ทรงจัดการทั้งปวง
ทั้งส่วนปราบปรามข้าศึกศัตรู แลการปกครองรักษาพระราชอาณาเขต
ด้วยสุภาพเรียบร้อยสามารถ แลอุสาหวิริยอันแรงกล้า ให้ราชการ
ทั้งปวงสำเร็จเป็นคุณประโยชน์แก่ราชการแผ่นดิน แลให้ราษฎรได้รับ
ความสุขปราศจากภัยอันตรายเป็นอันมาก ทรงออกทนต่อความกรากว่า
ลำบากมิได้มีความท้อถอย เป็นความชอบต่อราชการอันยิ่งใหญ่อยู่ดังนี้
สมควรที่จะดำรงพระเกียรติยศเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่

จึงมีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งให้สถาปนาเลื่อนพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม
ผู้ใหญ่มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม มลิกานาม ทรงศักดินา ๕๐๐๐ ตาม
พระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง จงทรง
เจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริ
สวัสดิทิพพิพัฒมงคล วิบุลยผลอันสารสมบุรณ์ อุดมเกียรติยศเกชา
นภาพทุกประการ

พระรูปกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม
ทรงฉายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒

ให้ทรงเลื่อนเจ้ากรม เป็นหลวงประจักษ์ศิลปาคม ถือศักดินา ๖๐๐

ให้ทรงเลื่อนปลัดกรม เป็นชนอภิมัยราชกิจ ถือศักดินา ๔๐๐

ให้สมุหยาญชี คงเป็นหมื่นพินิจพลภักดิ์ ถือศักดินา ๓๐๐

ให้ ^{ผู้}ที่ ^{ได้}เลื่อนตำแหน่ง คงตำแหน่งยศทั้ง ๓ นั้น ทำราชการ

ในหลวงแลในกรมตามอย่างธรรมเนียม เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหยาญชี

ในพระองค์เจ้าต่างกรมทั้งปวงสืบไป ขอให้ มีสุขสวัสดิ์เจริญเทอญ

เมื่อ ^ย พ, ศ, ๒๔๔๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นสภา

นายกหอพระสมุทวชิรญาณ ครั้นถึง พ, ศ, ๒๔๔๕ กรมหลวงประจักษ์ฯ

ทรงรู้สึกพระองค์ว่าได้ทรง กรรการรับราชการในที่ต่าง ๆ มาเป็นเวลา

ช้านานแล้ว พระกำลังกายอดกดยลงจะขึ้นรับราชการฉลองพระเดช

พระคุณต่อไปก็อาจจะเสียบราชการได้ จึงได้กราบบอญยังมณฑลออก

จากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทะเลไหมแลผู้รั้งผู้บัญชาการทหารเรือ

แต่นั้นมา ได้รับพระราชทานเงินเบี้ยบำนาญตลอดมาจนสิ้นพระชนม์

กรมหลวงประจักษ์ฯ เป็นพระเจ้าลูกเธอชั้นใหญ่จึงเป็นผู้ที่เคย

รับใช้ ใกล้ชิดพอพระราชหฤทัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวมาแต่ยังทรงพระเยาว์ ทรงรู้สึกพระองค์เหมือนหนึ่งเป็นข้า

กับเจ้าบ่าวกับนาย หากได้ทรงรู้สึกพระองค์เป็นพระอนุชาไม่ นอกจาก

ปฏิบัติราชการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงกระทำประจำอยู่

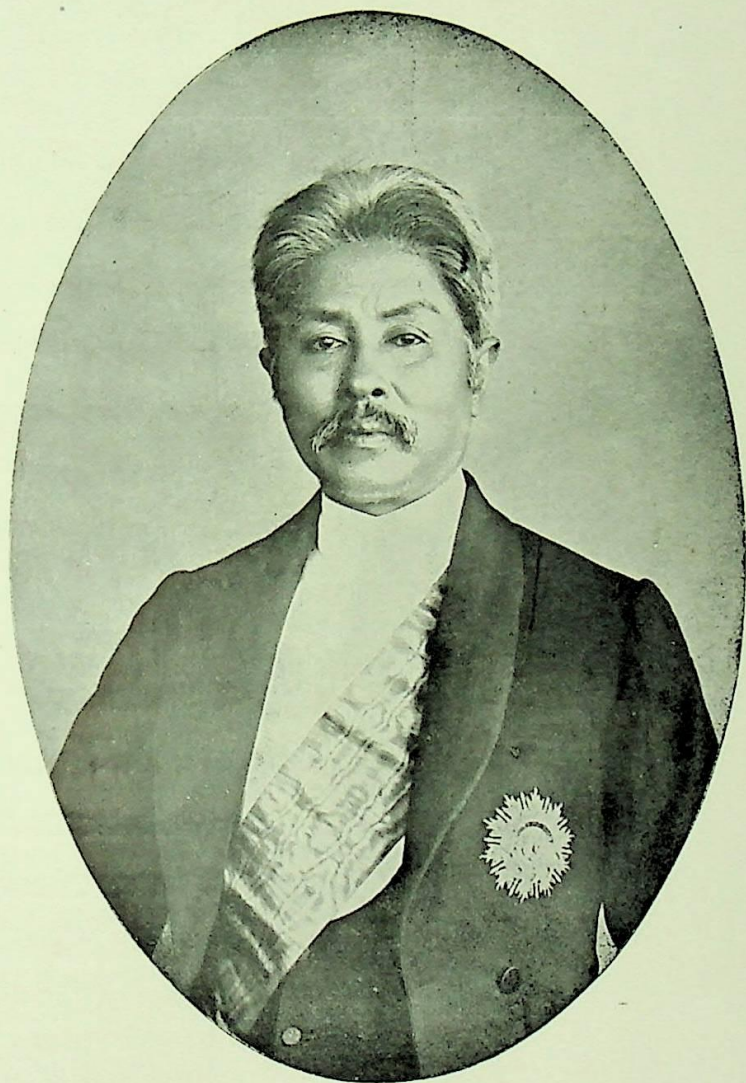
แล้ว กรมหลวงประจักษ์ฯ ยังทรงหาช่องโอกาสฉลองพระเดชพระคุณ

ในพระราชกิจอื่น ๆ อีก ไม่ว่าจะเป็นงานยากลำบากหนักเบาอย่างไร

คงรับฉลองพระเดชพระคุณทุกอย่าง ขอแต่ให้วโรนนั้นสมพระราชประสงค์

เป็นที่พอพระราชหฤทัยแล้วเป็นสหายพระทัย อีกอย่างหนึ่ง กรมหลวง
ประจักษ์ ฯ เคยคล่องพระเดชพระคุณใกล้ชิดขึ้นมาแต่ยังทรงพระเยาว์
ครั้นเมื่อรับราชการอยู่ในกรมวังก็เข้าไปประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง
โดยมาก แลเมื่อกลับจากมณฑลอุดรก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
ให้ไปประทับที่ตำหนักกรมประจักษ์คนพิศาล ครั้นเมื่อเสด็จไปประทับที่
พระราชวังสวนกุหลาบแลเมื่อกรมหลวงประจักษ์ ฯ ออกจากราชการแล้ว
ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ไปประทับอยู่ใกล้ ๆ ที่ตำหนักกรมประจักษ์
นกร้อยเพื่อมิบสิ่งใช้สอยได้ง่าย แม้แต่จะเสด็จพระราชดำเนินประพาส
ในกรุงหรือหัวเมืองต่างประเทศก็ ได้ติดตามเสด็จเกือบทุกหนแห่ง
ทั้งนี้ก็ด้วยความจงรักภักดีหาได้ทรงหวังลาภแลยศอย่างไรไม่ ในส่วน
พระราชโอรสพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กรมหลวงประจักษ์ ฯ ก็ทรงรักใคร่นับถือทุกพระองค์แลรับสั่งว่าเป็น
ลูกเจ้าข้าแค้นแค้นร้อน พระองค์ใดมีประสงค์จะทรงใช้สอยใ้หัววาน
อะไรแล้วก็จัดถวายตามพระประสงค์ทุกสิ่งทุกอย่าง

อนึ่งกรมหลวงประจักษ์ ฯ เป็นผู้ซึ่งมีพระนิสัยทำอะไรทำจริงไม่
ยอมท้อถอย เป็นต้นจะทำอะไรแล้วต้องทำจนสำเร็จ แลเป็นผู้ซื่อสัตย์
สุจริตจริง ๆ รับสั่งอยู่เสมอว่าอดทนเสียดีกว่าได้ชื่อว่าเป็นคนโกง
ในส่วนวิชาต่าง ๆ โปรดวิทย์ศาสตร์เป็นอย่างยิ่ง เป็นต้นเช่นทรงทำ
กินบันใช้สำหรับราชการในคราวที่เสด็จไปเป็นข้าหลวงสำเร็จราชการต่าง
พระองค์ในมณฑลอุดร แลทรงคิดทำยารมเงินให้ค่าเช่นทรงรอมเครื่อง
เงินสำหรับทั้งโต๊ะเสวยซึ่งของเดิมลอกชำรุดสำเร็จเงินได้ ทรง พระกรุณา

พระรูปกรมหลวงประจักษ์ ศิลปาคม
ทรงฉายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

ไปวัดเกล้า ฯ พระราชทานรถยนต์คันหนึ่งเป็นรางวัล แลต่อมา
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชปรารภถึงการ
บุกเบิกนครองบุษบาต่าง ๆ ว่าช้าแลเสียเวลาจะคิดทำอย่างไรให้เร็ว
ขึ้นไป กรมหลวงประจักษ์ ฯ ได้ทรงทูลถวายพระราชปรารภถึงมาทรง
คิดทำชนวนสำหรับบุกเบิกนครองบุษบาขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย ในการ
ทำชนวนนี้เป็นที่พอพระราชหฤทัยจึงได้พระราชทานเข็มศิลปวิทยาสำหรับ
ประดับเหรียญกษัตริย์มาลาเป็นบำเหน็จ

พระองค์ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ดังนี้คือ

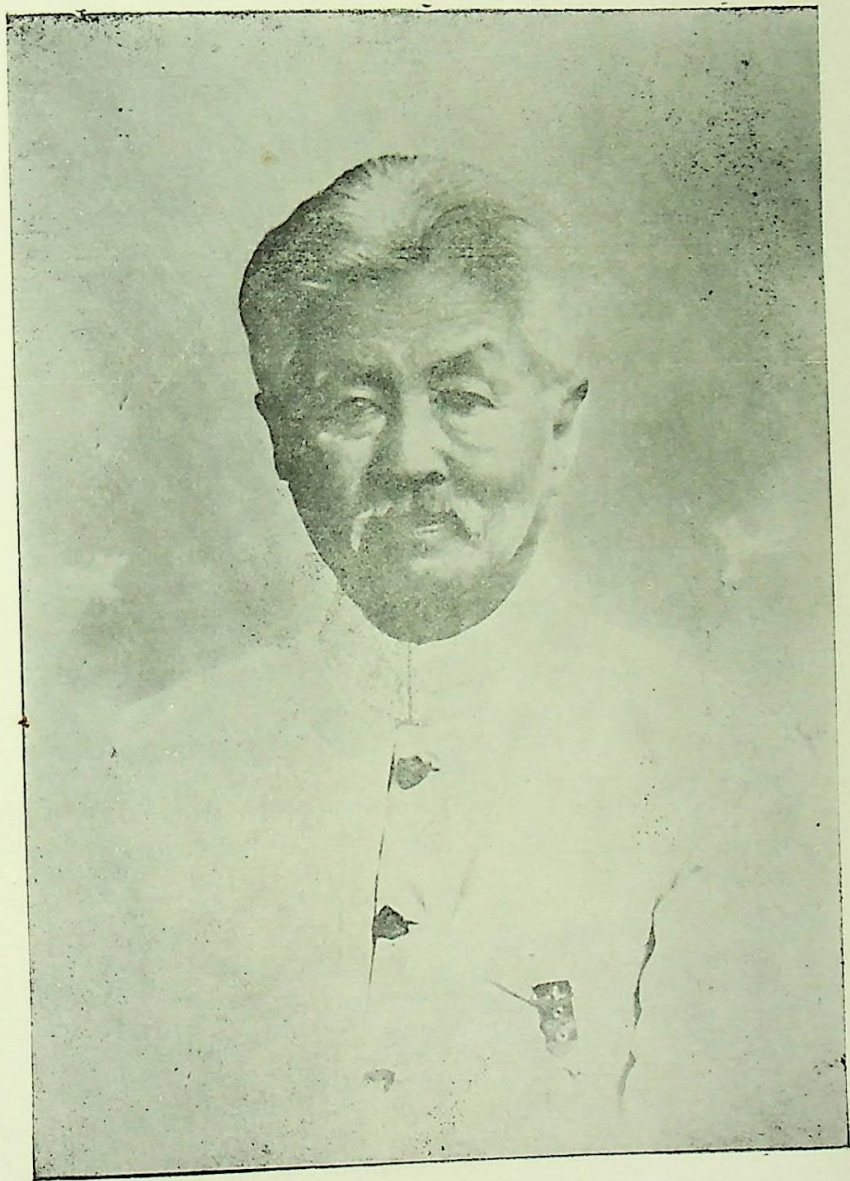
- (๑) อภิศราภรณ์จักรีบรมราชวงศ์
- (๒) ปฐมจุลจอมเกล้า
- (๓) มหาวรรณช้างเผือกชั้นที่ ๑
- (๔) มหาสุรฉัตรมงกุฎสยามชั้นที่ ๑
- (๕) เหรียญกษัตริย์มาลา เข็มราชการแผ่นดินศิลปวิทยา
- (๖) เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๕ ชั้น ๒
- (๗) เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๕ ชั้น ๒
- (๘) เหรียญปราชัย

กับเหรียญแลเข็มที่รฤกในจารพระราชพิธีตามพระเกียรติกษัตริย์

หล้าอย่าง

กรมหลวงประจักษ์ ฯ ได้เริ่มประชวรพระโรคพระอินตะพิกาล
เมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๗ พระอาการมีแต่ทรงกัษตร
ครั้นถึงวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๗ เวลา ๖ นาฬิกาหลังเที่ยง
ก็สิ้นพระชนม์ สิริพระชันษาได้ ๖๘ ปี ๙ เดือน ๒๐ วัน

กรมหลวงประจักษ์ ฯ เป็นผู้ที่มีพระทัยหนักแน่นไม่หวั่นไหวใน
ความมรณภัย ถึงแม้จะทรงพระประชวรหนักปานใดก็ทรงอดทนแลมี
พระสติ เมื่อพระประยูรญาติ, พระสงฆ์แลมิตรสหายข้าไทยมา
เยี่ยมประชวรก็ทรงรับสั่งปราโมทย์ได้อย่างดี ไม่มีพระสติพินทุ
หลงใหลอย่างไรตลอดเวลา สิ้นพระชนม์ด้วยสุขภาพไม่มีกระวนกระวาย
อย่างใด

พระรูปกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม
ทรงฉายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓

สารบรรณ

๓๑๓	ประกาศเรียกกันว่าเข็ญเคยในคำกราบทูล	หน้า ๓
๓๑๔	ประกาศให้เรียกว่าสวนทันตทอทานให้ถูก	,, ๓
๓๑๕	ประกาศเรื่องใช้คำพูดว่าคันแผ่นดิน กลางแผ่นดิน ปลายแผ่นดิน	,, ๒
๓๑๖	ประกาศให้เรียกที่ประทับท้องสนามหลวงว่าพลับพลา	,, ๓
๒๑๗	ประกาศเรื่องพระพุทธรูปยรัตน	,, ๓
๓๑๘	ประกาศปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกขมาลา วัดเขมาภิรตาราม	,, ๓๕
๓๑๙	ประกาศว่าด้วยปฏิสังขรณ์วัดขุนแสน	,, ๒๑
๓๒๐	ประกาศว่าด้วยเงินสำหรับซ่อมแซมพระอาราม ซึ่งเป็นส่วนพระองค์	,, ๒๒
๓๒๑	ประกาศเรื่องพระราชทานกฐินที่กรุงเก่า	,, ๒๙
๓๒๒	ประกาศแผ่พระราชกุศลในการฉลอง วัดหงษนาราม	,, ๓๑
๓๒๓	ประกาศแผ่พระราชกุศล ฉลองพระศรีรัตนมหาเจดีย์	,, ๓๘
๓๒๔	ประกาศการทำของเลี้ยงพระในการ เสด็จพระชนม์พรรษา	,, ๓๙
๓๒๕	ประกาศเรื่องเงินปันยชวศทำถนน	,, ๔๐
๓๒๖	ประกาศชำระเลขในสมเด็จพระนางนาถราชเทวี สมเด็จพระเทพศิรินทร	,, ๔๑
๓๒๗	ประกาศเรื่องตราภูมิคุ้มห้าม	,, ๔๒
๓๒๘	ประกาศเลิกเลขไพร่หลวง	,, ๔๖
๓๒๙	ประกาศไม่ให้ลูกหมู่ไพร่หลวง เมื่อบวชอยู่ รั้งทำช่างทอง	,, ๕๐

(๒.)

๓๓๐	ประกาศไม่ให้เชื่อฟังเรื่องที่ผู้มั่งคั่งไม่ฟัง เอาไปลงหนังสือพิมพ์	หน้า ๕๓
๓๓๑	ประกาศเรื่องราษฎรเมืองระยองถวายฎีกา กล่าวโทษผู้สำเร็จราชการเมือง	„ ๕๕
๓๓๒	ประกาศไม่ให้เชื่อข้อความที่ผู้หนึ่งสื่อ ไปลงหนังสือพิมพ์	„ ๕๘
๓๓๓	ประกาศเรื่องเอาศพไว้ค้างคืน	„ ๕๙
๓๓๔	ประกาศทรงอนุญาตให้ราษฎรถวายฎีกา ทูลถามเรื่องที่เล่าๆ ได้	„ ๖๓
๓๓๕	ประกาศว่าควายนอนนิลกสาปน์	„ ๖๔
๓๓๖	ประกาศว่าควายนอนเรือนน้ำฝนอย่างยุโรป	„ ๖๗
๓๓๗	ประกาศกำหนดที่จะเอาทองแปมาขึ้น เอาเงินไปแต่ท้องพระคลัง	„ ๖๘
๓๓๘	ประกาศกำหนดที่รับของทศพิศพิศกิงส์	„ ๖๙
๓๓๙	ยิงปืนอาฆานา ผังวันตก	„ ๗๐
๓๔๐	ประกาศห้ามไม่ให้กระบวนแห่กัสน้ำให้ไล่ไปเสียให้พ้นแลอย่าให้ตุ๊กแกมีในอุโบสถ หรือที่ประทับ	„ ๗๑
๓๔๑	ประกาศให้พระสงฆ์ทุก ๆ พระอารามตั้งพิธีฝน	„ ๗๓
๓๔๒	ประกาศวางระเบียบผู้ซึ่งจะถวายตัว เปนมหาดเล็ก	„ ๗๒
๓๔๓	ประกาศเรื่องตั้งพันปากพล่อย	„ ๗๓

ประกาศรัชกาลที่ ๔

ภาคปฏิรณกะ

๓๑๓ ประกาศเรียกงานปีว่าเข็ญเคยในคำกราบทูล

ด้วยพระรัตนโกษา รัชพระบรมราชโองการไล่เกล้า ฯ ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า มีผู้เข้าไปกราบบังคมทูลพระกรุณาเรียก
ว่างานปี ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
สั่งว่า คำซึ่งเรียกว่างานปีนั้น รูปก็เหมือนกันกับงานปี ไม่ควรจะเรียก
แต่ขึ้นไปถึงจะกราบบังคมทูลพระกรุณา แลเขียนขานขึ้นเรื่องราวต่าง ๆ
การซึ่งจะต้องเรียกนั้น ให้เรียกว่าเข็ญเคย อย่าให้เรียกว่างานปีเป็น
อันขาดที่เกี่ยว ให้หมายบอกข้าทูลละออง ฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหาร
พลเรือน เจ้าตั้งกรม แลเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม ฝ่ายหน้า ฝ่ายใน แล้ว
ให้นายอำเภอบ่าวร้องราษฎรให้รู้ทั่ว อย่าให้ขาดได้ตามรัชสั่ง

๓๑๔ ประกาศให้เรียกว่าสวนนันทอุทยานให้ถูก

ด้วยสมเด็จพระเจ้า รัชพระบรมราชโองการไล่เกล้า ฯ ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ตั้งแต่นั้นสืบไปเมื่อหน้า ห้ามมิให้ข้า
ราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลชาวบ้านชาวเมืองแลราษฎรข้างหน้าข้างใน
ทั่วนาง เรียกสวนนันทอุทยาน เป็นอนันท์ ให้เรียกว่าสวนนันทอุทยาน
จงทุกหมู่ทุกกรมอย่าให้ขาดไค้นั้น ให้มหาดไทย กระลาโหม กรม
พระสัสดี หมายบอกให้รู้ทั่ว อย่าให้ขาดได้ตามรัชสั่ง

๓๑๕ ประกาศเรื่องใช้คำพูดว่า

คันแผ่นดิน กลางแผ่นดิน ปลายแผ่นดิน

ด้วยพระยาศรีวิปริชา รัชมะยมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ให้ประกาศพระราชวงศานุวงศ์ แล
ข้าทูลลอองฯ ทหารพลเรือน กรมฝ่ายหน้าฝ่ายใน แลอาณา
ประชาราษฎร์ทั้งหลายให้รู้ทั่วกัน ว่าเมื่อจะกราบบังคมทูลพระกรุณา
แลพுகากันแลกันด้วยเหตุการณ์ใด ๆ ซึ่งจะต้องวางกาลเวลาว่า เมื่อ
คราวนั้นคราวนั้น ถ้าเป็นเหตุการณ์ในแผ่นดินซึ่งยังดำรงอยู่อย่าให้อ้าง
ว่า คันแผ่นดิน กลางแผ่นดิน ปลายแผ่นดินเป็นอันขาดทีเดียว ถ้า
ผู้ใดพูดกันนั้น ก็เหมือนดังว่าเร่งกาลแผ่นดินให้เร็วไป ถ้าจะพูดถึง
เหตุการณ์ใด ๆ ในแผ่นดินที่ล่วงแล้ว ก็ควรจะได้ว่า คันแผ่นดิน
กลางแผ่นดิน ปลายแผ่นดิน เพราะว่ามีกาลกำหนดแล้ว เหมือนอย่าง
แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ๒๗ ปี จะได้แบ่งว่า
๑๐ ปีข้างต้นเป็นคันแผ่นดิน ๗ ปีเป็นกลางแผ่นดิน อีก ๑๐ ปีเป็น
ปลายแผ่นดิน แลแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น
๑๖ ปี ๕ ปีข้างต้นเป็นคันแผ่นดิน ๖ ปีเป็นกลางแผ่นดิน อีก ๕ ปีเป็น
ปลายแผ่นดิน แลแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ๒๗ ปี
ก็แบ่งได้เหมือนกัน กับ แผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
จึงควรระพุดได้ว่า คันแผ่นดิน กลางแผ่นดิน ปลายแผ่นดิน ถ้าแผ่นดิน

ยังดำรงอยู่ จะพูดอ้างว่า ต้นแผ่นดิน กลางแผ่นดินนั้นไม่ควร เพราะ
ไม่มีกาลกำหนด ให้กรรมมหากไทย กรมพระกระลาโหม กรมพระสัสดี
หมายประกาศให้รู้ทั่วกันตามรัชสัง

๓๑๖ ประกาศให้เรียกที่ประทับ ท้องสนามหลวงว่าพลับพลา

ด้วยมี^๕จางขา รัชพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ที่ท้องสนามหลวงนั้น มีพระบรมราช
โองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ ห้ามอย่าให้ผู้ใดเรียก ผู้ใดกราบทูลว่า
พระที่นั่ง ด้วยรัชสังว่าจะเป็นที่ประทับอยู่จริง ๆ ไป ให้เรียกว่าพลับพลา
นั้น ให้มหากไทย กระลาโหม กรมพระสัสดี หมายบอกให้รู้ทั่วกัน
ในพระบรมหาราชวังแลพระบวรราชวัง อย่าให้ข้าใดทำตามรัชสัง

๓๑๗ ประกาศเรื่องพระพุทธรูปษยรัตน์

ขอประกาศปฎิญาณว่า ด้วยสิ่ง เป็นศรี เป็น มิ่งมหัศจรรย์อยู่ในพระ
พุทธรูป คือพระพุทธรูปมี^๕มาพระองค์หนึ่งมีอยู่เป็นของดีมาก พระ
พุทธรูปนั้นเป็นแก้วผลึกขาวบริสุทธิ์อย่างเอกอุดมทุกทั้งแท่งงามหนักหนา
ที่ช่างทองเรียกว่า ขุนย่น้ำขาวบ้าง เพ็ชรน้ำขาวบ้าง โดยมี^๕ช่างทำ
ก็งามดีกว่าพระพุทธรูปอื่น ๆ บรรดามีในที่ต่าง ๆ ที่ช่างก็ทำ แม้
ใครจะพิเคราะห์โดยเลียดจนถึง เอาทางเวียน มาทางจับ กระเบียดเทียบ

เคียงคู่กัน จะรับส่วนที่กลาตเคลือนไม่เที่ยงเท่ากัน ฤๅจะคิดว่าที่นั้น ๆ
 ไม่งามไม่ดี จะว่ากันนี้ โดยความจริงใจจะได้เป็นอันยาก เสียอยู่แต่ปลาย
 พระกรรมข้างขวานนั้นชั่วร้ายอยู่หน่อยหนึ่ง ถึงกระนั้นก็มีผู้เอาเนื้อแก้ว
 เช่นนั้น จนนัยแล้วตกทอดสืบต่อกัน หามีแปลต่อปรากฏไม่ น้ำแก้วใส
 บริสุทธิ์โปร่งแสงดูตลอดหนาไปหลังแลหลังไปหน้า แต่ที่ต้นพระเพลา
 ลงมาจากทวยเกษตรนั้นมียวงกิ่งฝ้ายขาวแทรกอยู่ข้าง เป็นเหตุให้ผู้เห็น
 เป็นแน่ใจว่าแก้วนั้นเป็นแก้วศิลาแท้ มิใช่แก้วหงสามัญถึงเครื่องแก้ว
 กระเจก ในส่วนทวยเกษตรใต้พระองค์พระพุทธรูปนั้นมียอวยว้าวางอยู่หน่อย
 หนึ่ง แต่ไม่เกินขึ้นมาถึงองค์พระพุทธรูปจนผู้ที่จะเห็นได้ เมื่อ
 พระพุทธรูปนั้นประคิษฐานอยู่บนแท่นสถานมีทวยเกษตรลงลงในพุทธอาสน์
 แล้ว รอยวาววั้นนั้นก็มิได้ปรากฏเห็นเลยที่เคี้ยว พระพุทธรูปแก้ว
 พระองค์งามยิ่งหนักหนาหาที่จะเปรียบมิได้ ถึงแก้วผลึกที่มีในเมืองจีน
 แลเกาะสิงห์ฬลังกาที่เขาทำเป็นแว่นตา ฤๅรูปพระพุทธรูปมาแลสิ่งอื่น
 ใซ้อยู่ที่นั้น เมื่อจะเอามาเทียบเข้าก็คล้าไป คือเนื้อแก้วหยาบต่ำเลว
 ไปสู้ไม่ไ้เลย พระพุทธรูปอันปฏิมากรแก้วผลึกพระองค์นั้นประมาณ
 สูงแต่ทศกัณฐ์ทวยเกษตรขึ้นไปจนสุดปลายพระจุฬาราช ๑๒ นิ้ว หน้าตักวัดแต่
 ระหว่างพระชานุทั้งสอง (๘ นิ้วกับ ๓ กระเบียดอัยฎาณ) ๘ นิ้วกับ
 กระเบียดอัยฎาณระหว่างพระกรรมไพรทั้งสอง ๕ นิ้ว ระหว่างพระอัยฎาณ
 ทั้งสอง ๕ นิ้วกับ ๓ กระเบียดอัยฎาณ ประมาณพระเคียรแต่ปลาย
 พระหลุขึ้นไปถึงที่สุดพระจุฬาราช ๓ นิ้วกับ ๖ กระเบียดอัยฎาณ กว้าง

พระภิกษุทวาทในระหว่างปลายพระภรรณ ๒ ข้าง ๒ นิ้ว กับ ๔ กระเป๋ยค
 อัญฐานค^๑ นิ้วเท่านั้นคือนิ้วข้างไม้ นัยนิ้วหนึ่งคือ ๗ เมล็ดเข้าเปลือก
 เรียงกัน พระพุทธรูปแก้วผลึกพระองค์นี้เป็นของกษัตริย์นัก หาที่จะ
 มีอันซึ่งจะบริสุทธิ์สะอาดงามก็เสมอมีได้โดย เป็นของวิเศษประเสริฐ
 แลเป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าแท้ ไซ้เทวดารูปแลทุกกา เพราะมีที่ทำได้ส่วน
 กับพระพุทธรูปลักษณะ แลมีอาการทรงจีวรสงฆ์ผ้าพาดไปอย่างพระพุทธรูป
 แท้ที่เดียว ผู้ที่แก่งจกหมากำหนดนี้ ไค้บูชาตามลัการบูชาปฏิบัติ
 แลได้ตรวจตราดูพระพุทธรูปแก้วพระองค์นี้อยู่เนือง ๆ นานกว่า ๕๐ ปี
 สังเกตเห็นเป็นแน่แท้ทั้งนี้แล จึงไค้เขียนคำกำหนดนี้ เขียนสรรเสริญ
 ไว้ด้วยคำจริงไม่กล่าวเท็จเลย จะกล่าวเท็จไว้ทำไม มุสาวาทเป็นกุศล
 ฤา ซึ่งกล่าวนี้ก็มีไค้บอกขายบอกซื้อ กล่าวเพื่อจะให้ผู้อ่านเห็นจริง
 แลแลนับถือชมสรรเสริญด้วยกันเป็นความอัศจรรย์ แลเป็นที่ยินดี
 โดยการอันจริงแท้เท่านั้น เป็นประโยชน์แลความประสงค์

แต่นี้จะว่าโดยทางปัญหากรรมคือคำที่คนจะพึงถามปรารภพระพุทธร
 ปฏิมากรแก้วผลึกพระองค์นั้นต่อไป ปัญหากรรมคำถามนั้นจักเป็นสอง
 ภาค คือภาคต้นแลภาคปลาย

ภาคต้นนี้มีคำถาม ๔ อย่าง คือ ถามว่าพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึก
 พระองค์นี้ผู้ใดสร้างขึ้นไว้เป็นอย่างดี ๑ สร้างที่ตำบลไหนเป็นอย่างดี ๒
 สร้างขึ้นในกาลครั้งใดเป็นอย่างดี ๓ สร้างขึ้นเพราะเหตุอะไร ต้องการ
 อะไรเป็นอย่างดี ๔

ภาคปลายนั้นก็มีคำถาม ๔ อย่าง ว่าพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึก
 พระองค์ผู้ใดได้รับรักษาปฏิบัติต่อๆ มา เป็นอย่างที่ ๑ ว่าได้ตั้งอยู่ณที่
 ไหนบ้างที่ไหนบ้างเป็นอย่างที่ ๒ ว่าได้ประภัสฐานอยู่ณที่ไหนนานเท่าไร
 เร็วเท่าไร เป็นอย่างที่ ๓ ว่าเพราะเหตุอันใดบ้าง อันใดบ้าง จึงออก
 จากที่โน้นไปอยู่ที่นั่น ออกจากที่นั่นมาอยู่ที่นี่ เป็นอย่างที่ ๔ จะว่า
 อธิบายให้วิจารณ์แต่เพียงหากรรมภาคต้นให้เลื่อยค แล้วจึงวิชันนาให้เห็น
 จริงได้บ้าง ตามอนมามาณแลทวอย่างทีคล้ายคลึงกัน

ที่ถามอย่างที่ ๑ ว่า พระพุทธปฏิมากรแก้วผลึกพระองค์ผู้ใด
 สร้างขึ้นไว้นั้น คือถามหาผู้ซึ่งเป็นเจ้าของให้สร้างแลเป็นช่างให้การทำ
 แลลงมือทำ ผู้สร้างนั้นจะเป็นเทวดาฤๅมนุษย์ บุรุษฤๅสตรีฤๅฤๅคน คน
 ทรพลฤๅคนมีกำลัง คนเป็นที่พึ่งที่หวังฤๅคนเป็นไพร่ผู้ใหญ่ฤๅผู้น้อย จะ
 เป็นคนแฉ่มซ้อยฤๅคนมุกต จะเป็นภิกษุฤๅฤๅฤๅฤๅฤๅ จะเป็นคนวรรคฤๅ
 ชาวบ้าน จะเป็นชนชาวถิ่นสถานบ้านเมืองใด ชาติใดภาษาใด จะมี
 อำนาจฤๅฤๅฤๅฤๅฤๅฤๅ ฤๅฤๅฤๅฤๅฤๅฤๅ ฤๅฤๅฤๅฤๅฤๅฤๅ ฤๅฤๅฤๅฤๅฤๅฤๅ
 เพื่อจะทำใดก็ตามปรารถนา ฤๅฤๅฤๅฤๅฤๅฤๅ ฤๅฤๅฤๅฤๅฤๅฤๅ ฤๅฤๅฤๅฤๅฤๅฤๅ
 เอกฤๅฤๅฤๅฤๅฤๅฤๅ

แต่ขณหากรรมอย่างที่ ๒ ที่ถามว่าสร้างที่ตำบลไหนนั้น คือถาม
 ว่าเนื้อแก้วที่เป็นองค์พระพุทธปฏิมาพระองค์นี้ แต่เดิมมีอยู่ที่ไหน อยู่
 ในน้ำฤๅบนบกฤๅบนภูเขาฤๅบนดิน ฤๅเป็นของเทวดาฤๅฤๅฤๅฤๅฤๅ
 เทวดาฤๅ เมื่อมีผู้ใดมาสร้างเป็นพระพุทธปฏิมานั้นสร้างที่ไหน สร้าง

ขึ้นในเทวโลกภุมนุษยโลก ถ้าสร้างในมนุษย์โลกเป็นของมีผู้สร้าง
ขึ้นในบ้านใครเมืองใดในป่าฤๅในบ้านในวัด อนึ่งเมื่อสร้างนั้นลอบลัก
สร้างขึ้นลับ ๆ ฤๅโจ่งแจ้งปรากฏประการใด

ปัญหาคารมอย่างที่ ๓ ที่ถามว่า สร้างขึ้นในกาลครั้งใดนั้น คือ
ถามว่าสร้างขึ้นเมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ฤๅเสด็จปรินิพพาน
แล้วพระพุทธศาสนากาลมहाคักราชเท่าไร จุลคักราชเท่าไร ปีใด
เดือนใดวันใด ฤๅชยามอย่างไร ทำอยู่กี่ปีกี่เดือนกี่วัน จึงสัมฤทธิ์

ปัญหาคารมที่ ๔ ที่ถามว่า สร้างขึ้นเพราะเหตุไรต้องการอะไรนั้น
คือถามว่าสร้างขึ้นเพราะผู้สร้างอยากได้บุญอยากได้กุศล บริจาคแก่
กัณโณนั้น สร้างขึ้นด้วยกุศลเจตนาอันบริสุทธิ์แท้ ฤๅว่าเข้าตาจน
ในการศึกเสียเห็นอไถ ฤๅใกล้จะถึงความตายเกิดเสียกายแลละอาย
กลัวกลัวจะไปเป็นของผู้อื่นเสีย จึงคิดเจียนรณีย์สร้างเป็นพระขึ้นให้
เป็นเกียรติยศแก่ตัว ฤๅสร้างเพราะกลัวผู้อื่นยังค้ำบัณฺฑาให้ทำ ฤๅ
สร้างเพื่อจะไปช้อขายแก่ผู้ใดที่มีศรัทธารักรูปพระปฏิมา จะใคร่ได้ไว้
บูชาไม่คิดว่าถูกแพ่งประการใด

พึงรู้เถิดว่าปัญหาคารม ๔ อย่างที่ข้างต้นนั้น คือเป็นประทุความ
ของผู้ถามจะชักใช้รู้ไล่เลียงรู้จึ้นต่อไป โดยนัยที่อธิบายมาฤๅอย่าง
อื่น ๆ ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีก ก็คำวิสัยนาปัญหาคารม ๔ อย่างนี้ ถ้าตก
ในอารมณ์ของชนโบราณซึ่งเป็นผู้ช่างพูดช่างเล่า ช่างแต่งหนังสือแล้ว
ก็คงจะเล่าเพลนไปตามปรวณนา เหนียวายต่าง ๆ มากล่าวมาว่าเพื่อเจ้า

ไป จะว่ายขึ้นบกหนึ่งเห็นแล้วรู้ด้วยทิพพาทิพลอดที่ตังสัญญาณ เป็น
 การที่เพิกเพลินของผู้อ่านผู้ฟัง แล้วผู้แต่งหนังสือจะทำอย่างนั้นยังอีก
 ไค้กอก นึก ๆ เอาแล้วถือว่าไปพอให้ต้อคิดเป็นเรื่องราว จะเขียนให้ยาว
 ไป ๒ เล่ม ๓ เล่มสมุคก็ไค้ แต่คิดว่าเขาอย่างนั้นหาต้องการไม่เพราะ
 ว่าเรื่องนักกล่าวถึงพระปฏิมารูปเป็นอุเทศเกี่ยของพระพุทเจ้า ที่เป็นพระ
 สาสกาทพทณบถของเราท้งหลาย พระพุทเจ้านั้นพระองค์ทรงคติเย็น
 มุสาวาท แลสัมปปลาปะภาเรจาบคยาวหาประโยชน์มิไค้นั้นโดย
 อเนกบรรยาย พระองค์ศรีว่าผู้ไค้ไม่มีละอายในที่เรจามุสาวาทแล้ว
 ผู้นั้นก็มีสมณคุณความรังับ อันทอเทท้งเลี้ยด้วยประการท้งปวง
 เพราะฉนั้นผู้แต่งหนังสือ จะขอบูชาพระผู้มีพระภาคพุทเจ้าซึ่งเป็น
 พระสาสนานัน ด้วยการเรจาแต่โดยความจริงใจ จะไม่เขาอย่างชน
 โยราณก้วยการเรจาเพื่อเจ้อเล่านียาณิทานต่าง ๆ นั้นแล้ว เมื่อท่าน
 ท้งปวงจะถูกกหมิ่นไม้นับถือว่าไม่รู้ไม่เห็นก็ตามเถิด คนเก่า ๆ ที่
 อวกรู้วเห็นแล้วแลเล่านียาบบาว ๆ ไปนั้น ก็มักทำการด้วยหาสติมิได้
 พุกพุ่ม ๆ ฟ้าม ๆ ไปให้เกินกว่าเหตุกว่าผล แลผิดธรรมเนียมคณณิกิริยา
 มนุษย์ กล่าวการผู้ค้เหมือนการไพร ทำให้ล่อ ๆ แหลม ๆ ออกมาใน
 ท่วงที่ถ้อยคำ จนนักปราชญ์ที่เขารูการเลี้ยคเขาจับเท็จไค้ดมไป ที่
 ไครไม่สังเกตสังการก็ฟังเพลินไป ผู้ที่สังเกตเขาลางคนก็สงสัย ลาง
 คนก็ลงใจเลี้ยว่าไม่จริงมิไค้โดยมาก เพราะฉนั้นขอเลี้ยเถิดท่านท้งหลาย
 อย่าแสวงหาเพื่อจะฟังคำวิสัยนาพระพุทปฏิมานัน ด้วยการเล่านียาบ ว่า
 เองง่าย ๆ พล่อย ๆ แต่ก้วยปาก ไม่มัสักขิพยานแลสถานทสาณนันเลย

ผู้แต่งหนังสือไม่ได้ความสันต์แน่เลย ว่าพระพุทธรูปปฏิมาพระองค์
นี้ผู้ใดสร้างที่ตำบลใดเมื่อใดเพราะเหตุใด เพราะไม่ได้คำบอกเล่าจาก
หนังสือเก่าเขียนบันทึกไว้ให้เห็นเลย แต่จะว่าตามสังเกตโดย
อนุมานนั้นพอจะได้อยู่

ถ้าจะมีผู้ถามว่า พระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกนี้ เทวคาสร้างฤ
มณียสร้าง ก็ควรจะเห็นว่าเป็นของมณียสร้าง ด้วยเทวคานั้นมีฤทธิ์
มากนัก ถ้าจะสร้างแล้วเห็นจะไม่เอาแก้วอย่างนี้สร้าง เห็นจะเอาศิลา
เพชรฤททิ์ยิ่งกว่าเพชรมาสร้าง ฤาจะนฤมิตรให้ไปนฤมิพิเศษแปลก
ประหลาดอย่างมีรัศมีสว่างในกลางคืน ฤามีปาฏิหาริย์อย่างอื่น ๆ

อนึ่งรูปพรรณพระพุทธรูปปฏิมานั้นก็จะไม่ปรากฏเป็นของว่าทำด้วยมือ
กัการของช่างปั้นแลช่างแกะนั้นเลย เหมือนหนึ่งรูปที่เขาถ่ายฉายเอา
ด้วยเงาในกระจก ก็ฉีกกับรูปเขียนระบายด้วยเส้นกั้นนั้น แลพระ
ปฏิมากรพระองค์นี้ ก็ยังปรากฏอยู่ว่าเป็นเนื้อแก้วศิลาที่ยังเกิดเอง แล
ผู้ตกเจียนจนวนตามวิสัยช่างแก้ว เพราะฉะนั้น จะต้องลงใจเห็นว่าเป็น
ของมณียทำ ฝ่ายชนเล่านิยายโบราณนั้น จะกล่าวถึงสิ่งใด ๆ คือบ้าน
คือเมืองก็ดี คือพระสถูปพระเจดีย์ ฤาพระพุทธรูปสำคัญก็ดี ก็มักพอใจ
ที่จะเล่าว่าบ้านนั้นเมืองนั้น แลวัตถุสิ่งนั้น ๆ เป็นของพระอินทร์ลงมา
สร้าง แลให้เวสสุกรรมเทพบุตรนฤมิตรฤาว่าฤาอื่นก็สิทธิ์ชุบเศกนฤมิตร
ขึ้นด้วยเวทมนต์ กล่าวถึงนั้นเอง ๆ แลสิ่งซึ่งมีนิทานชนโบราณกล่าว

ทั้งปวงนั้นบรรดาที่ยังเหลืออยู่ ก็ยังไม่เห็นสิ่งใดที่จะผิดจากฝีมือคนทำ
ถ้าเป็นบ้านเมืองก็ยิ่งเห็นกำแพงเมืองนั้นก่อด้วยอิฐ ที่คนทำครุ ๆ กระ ๆ
ถูกด้วยศิลาแลงที่มี รอยฉาก แลรอยชุก แลข้อคึก ด้วยโยกปูนผสมทราย
คินเชิงเทินถมก็เห็นว่าชุกฉาบออกจากคุ ได้เห็นอยู่ว่าเป็นของคนทำ
ดังนี้ ถึงพระสถูปเจดีย์ก็เหมือนกัน

พระพุทธรูปหล่อทองสัมฤทธิ์ที่ว่าเทวศาสร้าง ก็ยังปรากฏว่ามีทาง
ชนวนน้ำทองเกินแลแผลเข้าไม้ ในที่มีพวย แลหล่อไม่ได้แลมีรอยบัง
รอยตะไบรอยสลัก ถึงพระพุทธรูปศิลาที่มีรอยเรารอยเลื่อยตกเจียน
จรมัน แลวางส่วนไม่เสมอกลาคเกลอนข้างปรากฏอยู่แทบทุกองค์ ใน
ที่มีสนิมขาดตก คนไปขุดร่อนหาว่าจะเป็นสิ่งใดตกลงมาทำลายที่นั้น
ลางคนพูดกันว่าได้ขวนฟ้าเอามาสู้ให้กัน ดูอยู่ดังนี้เนือง ๆ ขวานที่
ไต่มานั้น ลางที่เห็นเป็นขวานผ่าฟัน ขวานช่างไม้ เป็นของใช้ มี สนิมกิน
แลรอยขื่นที่ต่อทั้งเหล็กอ่อนกับเหล็กกล้า ลางที่มีรอยควายหรือหงส์จอน
ประจำขวานนั้นอยู่ก็มี ลางที่เป็นของทำด้วยทองแดงทองเหลืองสังกะสี
มีรอยชนวนหล่อถูกขึ้นที่ตะไบไส ลางที่ลึงที่ว่าขวานฟันนั้นเป็นศิลา ที่
รู้จักสนักจำได้ว่าศิลานั้นเป็นเช่นหินเหล็กไฟฤๅศิลาในเขาในถ้ำนั้น ๆ ที่
รู้แห่งเคยเอามาใช้อยู่ทั้งสิ้น มีรอยเรารอยฝน เมื่อพิเคราะห์ไปก็เห็นว่า
เป็นฝีมือคนทำทั้งสิ้น มิใช่ฝีมือเทวศาจักรวรย์ไปกว่าฝีมือมนุษย์โดย
โดยที่สุครอยพระพุทธรูปว่า พระพุทธรูปเจ้าทำพระปาฏิหาริย์ยับยั้งไว้
ก็ยังมีรอยเรารอยสลัก แลฝีมือลึงทำพลาดในที่แบ่งรอยปลายนิ้ว

ให้ศาลา ควรเห็นว่าพระบาทนั้นมีตั่งเป็นนิ้วที่ ๖ ไป ฤๅลายลักษณใน
 พระบาทนั้น พระบาทมีในเมืองไหน ลายลักษณมีกระบวนลายแล
 รูปภาพอย่าง^{๔/๕} ฝ่าเท้า^๕ ลักษณลายเขียนของชนบ้านนั้นเมืองนั้นไม่ตั่งกัน
 ผู้แต่งหนังสือคำนึงว่า ประณีตกายเหล่านี้ที่เรียกเทวคา
 ประณีตกายเหล่านั้นแต่ก่อนได้มีฉันทิ์ ถึงในบัดนี้ก็มี ก็ปรกคิของ
 เทวคาในกาลบัดนี้เป็นฉันทิ์แต่ก่อนก็เห็นว่าเป็นฉันทิ์นั้น เทวคามิธรรมคา
 ไม่ปรากฏแก่จักขุมนุษย์ ไม่มีทางที่จะได้พบได้เฝ้าจากันตรงๆ มนุษย์
 ไรจะได้พบได้เห็นเทวคามิแต่ว่าได้พบเมื่อหลยคือได้เห็น ทางที่จะได้
 พบกับเทวคามิแต่ว่า มาเข้าคนทรงพบเป็นเหตุให้เชื่ออยากไป แต่เหตุ
 ที่อนึ่งปรากฏเป็นอิศรย์นั้นมียู่ ปรากฏอยู่เนื่องๆ เหมือนอย่างว่า
 สิ่งไรควรจะเป็นอย่างไร ผู้ใดควรจะได้ไยอย่างไรควรจะได้ไยอย่างไรเพราะ
 ความดีความชั่วของตัว เมื่อจะมีสติปัญญาแลพยายามของมนุษย์เป็น
 อันมาก ฤๅมนุษย์ที่มีกำลังมากจะมาชักขวางสิ่งที่ควรจะเป็นอย่างไรจะ
 ไม่ให้เป็นอย่างนั้น ผู้ที่ควรจะได้ไยอย่างไรจะไม่ให้ไยอย่างนั้น ผู้ที่ควร
 จะเสียอย่างไรจะไม่ให้เสียอย่างนั้น ความคิดแลพยายามที่ชักแก่สิ่งแล
 เหตุผลอันควรนั้นถึงปรากฏอยู่ ก็ไม่ใคร่ตลอดสำเร็จประสงค์ไป คงจะ
 มีเหตุอัน^๑ ๕ ที่^๕ ชัก^๕ คิ^๕ อั้น^๕ พยายาม^๕ จะชักขวางนั้น ไม่ได้เห็นมาแต่เดิมเกิด
 ขึ้นรอบก้าน ไปชักขวางทางความคิดแลพยายามของมนุษย์ ผู้จะ
 ชักขวางอันควรแลเป็นเหตุผลอันควรนั้นเสีย คงให้สิ่งที่ควรจะเป็น
 อย่งไรนั้นเป็นจนได้ ปรากฏอยู่เนื่องๆ โดยมาก เหมือนอย่างท่าน

ผู้ใดที่มีความคิดจะเป็นคุณแก่ชนทั้งปวงมาก ควรจะได้อิศริยฐานนั้น ๆ
 แล้ว เมื่อเวลาก่อนได้อิศริยฐานนั้น ๆ มีผู้อุยยาหรือหวงกันอิศริยฐาน
 นั้น ๆ คือกอ่านแลพยายามชักขวางกัวยุบายต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ ถ้าถึง
 ถึงเวลาท่านผู้นั้นจะมาสู่อิศริยฐานนั้น ๆ ผู้ที่คิดอ่านแลพยายามชักขวาง
 นั้น ถึงมากเท่าใดก็พะเหินหลักไปเองไม่ต้องไล่ การที่เป็นเหมือนที่
 รกชัทย่อยอย่างไรก็เหินไปไม่ต้องฉาง ถึงสัตว์ก็กลายเป็นมิตรไป
 ฝ่ายผู้ที่มีความคิดความประสงค์ไม่เป็นคุณแก่ชนทั้งปวง เป็นความชั่ว
 ควรจะได้โทษใดทุกชั้นแล้ว ถึงตัวผู้นั้นจะมีอำนาจอิศริยยศพวกพ้องที่
 พึงพาอาศัย มีกำลังเท่าใด ๆ ประคับประคองรักษาอยู่ที่พะเหินมีประทุ
 วิชิตเบ็ดมารอบค้ำ ถึงผู้ที่เป็นมิตรก็จะกลับเป็นศัตรู ช่วยทัณฑ์ให้
 ล้มชวน ผู้ที่ไม่ควรอิศริยยศฐานนั้นถึงพยายามจะเอาเพราะเห็นว่ามี
 ทำที่ระไกร ก็คงจะมีเหตุที่ผู้นั้นไม่ได้ คิดเห็นแต่เดิมว่าจะมีนั้นมามีมา
 เป็นขึ้นรอบค้ำไป จนไม่ได้ตามที่ประสงค์นั้น เมื่อพิเคราะห์ถึงการ
 นั้น ๆ บุคคลนั้น ๆ ที่เข้าไปในโลกนี้แล้ว ก็คงจะไปถูกต้องเป็นยุติกับ
 เหตุผลอันควรนั้นโดยมากกว่าที่ควรจะไปผิด ๆ อย่าให้ต้องออกข้อ
 ออกเรื่องเลยคิดก่อก่อกจะเห็นจริง ด้วยเหตุนี้จึงต้องมีคำหนึ่งว่าจะมีผู้ทำ
 ผู้แต่งผู้ช่วยทำบำรุงสิ่งที่จะเป็นอย่างไรให้ไปเป็นอย่างนั้น ผู้ใดควรจะ
 เป็นอย่างไรให้ไปเป็นอย่างนั้น นอกไปจากความคิดแลพยายามของ
 มนุษย์ทำแก่กันนั้นจะมีอยู่ ก็ผู้ทำที่มีไปปรากฏแก่จักขุโสตแลความรู้
 ของมนุษย์เช่นนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายสำคัญว่าเป็นการของผีของเทวดา

บ้าง เป็นการของเคราะห์ร้ายเคราะห์ดี แลชะตาวิชาตามกำเนิดผู้^{นั้น} บ้าง
 บ้าง แต่ตามเหตุที่เห็นเป็นชัคนั้น ก็ความดีความชั่วซึ่งสำเร็จมาแต่
 ความกตัญญูให้เป็นคุณเป็นโทษแก่ชนเป็นอันมากนั้น แลเป็นประมาณ
 ด้วยเหตุ^{นี้}จึงมีโคลงสุภาษิตชนโบราณกล่าวไว้ ว่า

๑ พวกแพทยักกล่าวว่าไข้	ลมกุม
โหรกล่าวว่าเคราะห์ร้าย	โทษให้
แม่หมอว่าผีคุม	ทำโทษ
ปราชญ์ว่ากรรมก่อนให้	ผ่อนแก้ผลกรรม

แลของวิเศษต่าง ๆ ซึ่งมีในโลกนี้ เมื่อท่านผู้^{มี}วาสนา^{มี}บารมี
 ควรจะได้ครองมีตัวแล้วก็พระเณรมีผู้^{มี}ประจักษ์ปรากฏขึ้น จนท่านผู้^{มี}ควร
 ครองได้ครอง ถ้าไม่มี ท่านผู้^{มี}ควรครอง แล้ว ก็พระเณรพลัดแปลง
 ชุกชนซ่อนหายไป ถ้าจะว่าตามสิ่งซึ่งมีในพระบาท เหมือนหนึ่งแก้ว
 มณีโชติเวฬุวิรัตน เมื่อไรในโลกมีพระมหากษัตริย์จักรพรรดวราธิราช
 ขึ้นแล้ว เทพยเจ้าก็นำเอาแก้วนั้นมาถวายให้ทรงใช้เป็นราชูประโลก
 เมื่อสมเด็จบรมจักรพรรดวราธิราช นั้น ทรงพระผนวชฤๅ มีพระชนม
 ล่วงแล้ว เทพยเจ้าก็นำเอาแก้วนั้นคืนไปชุกซ่อนใส่เสียในภูเขามิให้
 ผู้ใดพบ ความที่ว่าดังนั้น^{นี้}ก็เป็นการอันยิ่ง ของดี ๆ มีหลายสิ่งใน
 พระราชอาณาจักรแผ่นดินบ้านเมืองนั้น ๆ ก็พระเจ้าแผ่นดินเมืองนั้น ๆ
 องค์ใดมิใช่ท่านผู้^{มี}พระบารมีควรจะได้ครองเป็นเจ้าของสิ่ง นั้น ๆ ถึง
 จะมาได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินก็ยากเกินกว่านี้ ของดี ๆ ที่มีในพระราช

อาณาจักรนั้นก็พะเอินให้ไปชักชวนชวนหายมกีนมทราย ฤาผู้มีพาไป
หรงปกปักไว้ ไม่ให้ของนั้นเข้ามาทำนเป็นของพระเจ้าแผ่นดินได้ เมื่อใด
ท่านผู้มีวาสนาขารมีควรจะครองเป็นเจ้าของสิ่งทีนั้นมาได้เป็นใหญ่ ใน
แผ่นดินแล้ว ก็พะเอินให้มีผู้ชุกได้ ไปพบนำมาถวาย ฤาผู้ที่หรงลักซ่อน
ก็ไขไว้ ก็พะเอินให้มีอันตราจนสิ่งนั้นประจักษ์ปรากฏออก ต้องตกมา
เป็นของท่านผู้มีวาสนาขารมีควรครองเป็นเจ้าของ สิ่งนั้น จึงได้ เหตุ
เช่นนี้ เมื่อสิ่งใดไปก็ระทบคอกอย่าให้ต้องออกช้อออกเรือเลย

พระปฐมมารแก้วผลกพระองค์นี้ แต่เดิมทีก็เห็นจะเป็นแก้วก้อน
ใหญ่อยู่ในภูเขาฤาอยู่ในดิน แลแก้วก้อนใหญ่ที่มีในอสนิทจนถึงได้เฝ้า
มาเขียนทำพระพุทธรูปฤาได้เท่านั้น ก็ควรเห็นว่าเป็นของคิมคิมมีมิ่ง
ตั้งแต่แก้วบังเกิดมาแลตั้งอยู่ในที่โคนนกร้อยพันปี ไม่มีมนุษย์ผู้ใด
ไปพบเห็นเข้าแล้วเอามาตลอดเวลาเท่านั้น จะว่าเพทศคาไม่เห็นว่าผู้ใด
ควรระบริโศกระได้ ใช้จึงหรงกันกำบังไว้กว่าได้ เมื่อเวลาใดมีท่านผู้มี
วาสนาขารมีเป็นพระเจ้าแผ่นดินฤาตกหบก็ควรจะได้แก้วนั้นมาเก็บไว้ชม
เป็นมิ่งเป็นศรี ฤาจะได้ก่อสร้างกุศลขารมีให้ยิ่งขึ้นไป ด้วยมาเขียน
มาตักเป็นพระพุทธรูปฤาประการพระองค์นี้ เป็นกองกุศลขารมีอัน
ประเสริฐนั้นยังเกิดขึ้นในโลก เมื่อนั้นก็พะเอินให้มีผู้ไปพบเข้าแล้วก็
คักคักยกมาเก็บรักษาไว้ด้วยตัวเป็นเจ้าของเอง ฤาเข้าไปถวายฤาขาย
ให้แก่ท่านผู้มีอันควรจะเป็นเจ้าของ เมื่อเป็นดังนี้ใครไปพบเข้า จะว่า
เทวดาคดใจนำไปเห็นเข้าก็ว่าได้ เทวดาผู้รักษานั้นยอมให้มากกว่าได้

๓๑๘ ประกาศปฏิสังขรณ์วัดไชยพฤกษมาลา

วัดเขมาภิรตาราม

มีพระบรมราชโองการมาพระบัณฑูรสรุปลิงหนาท ในพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ที่ ๔ ใน
พระบรมราชวงศ์นี้ ให้ประกาศแก่พระภิกษุสงฆ์สามเณรบรรพชิตทั้ง
ปวง ที่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา แลมนุษย์เทพยดาที่
มีศรัทธาใน พระธรรมวินัย บรรดาที่ได้ ฟังคำประกาศนี้ ฤๅเงาะโกล
วพิเศษ ขอประกาศแก่พระเถรานุเถรที่อาราธนาในมณฑลประชุม เพื่อจะ
รับจิรวาลาไทยธรรมบริวาร ซึ่งจะพระราชทานใน สมាคนนี้ให้ทราบ
ทั่วกันว่าวัดไชยพฤกษมาลาที่อยู่ปากคลองบางขวาง ซึ่งพระราชทาน
นามใหม่ว่าคลองมหาสวัสดิ์ แขวงเมืองนนทบุรีนั้น เป็นวัดโบราณมา
แต่ครั้งกรุงเก่าเมื่อชนบุดังชนใหม่ ต้องรื้อเอาอิฐไปก่อกำแพงอันตร
ธานไปแล้วยังอยู่แต่ฐานวัด ครั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ได้เสด็จ เสด็จด้วย ราชสมบัติปราบดาภิเษก ในปีขาลจัตวาศก รุ
ศักราช ๑๑๔๔ ได้ มีพระบรมราชโองการดำรัสแก่พระบาท สมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเวลานั้นเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระองค์
ใหญ่ ว่าวัดไชยพฤกษมาลาเป็นวัดอยู่ใกล้สวนหลวงเดิมถูกรื้อร้างทำ
ลายมา ขอให้ทรงพระศรัทธาไปสร้างคืนขึ้นใหม่เป็นพระอารามได้จะ
เป็นการดี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงได้ทรง รับพระ
ราชโองการ ว่าจะทรงสร้างพระอารามนั้นคืนขึ้นให้จงได้ จึงได้ทรง

ให้บริจาคนส่วนทรัพย์สินสมบัติในกรม จำหน่าย เป็นค่าไม้ ค่าอิฐ ค่าปูน แล้ว
 ให้ค่าในกรมไปทำเป็นพระอุโบสถหลังหนึ่ง มีพระพุทธรูปองค์หนึ่งเป็น
 พระประธาน มีรูปพระสาวก ๒ องค์ พระวิหารหลังหนึ่ง มีพระพุทธรูป ๔
 องค์ การเปรียญหลังหนึ่ง แลปลูกกุฏิถวายพระสงฆ์ข้าง วัดกุฎฐาน
 นั้นก็เป็นแต่เพียง พอพระสงฆ์จะได้ใช้บริโภคได้ การทั้งปวงก็ยังไม่
 สำเร็จบริบูรณ์ เพราะครั้งนั้นบ้านเมืองยังไม่สงบเรียบร้อย ราชการ
 ทักษะก็มีมาก การที่ท้าวพระยามานั้นถึงดวไว้ให้ค้างอยู่ เป็นแต่
 ถึงฤดูพระภิกษุขึ้นทาน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เสด็จ
 ไปทรงถวายภิกษุขึ้นยัง พระราชทานผ้าไตรจีวรบริวารให้พระโอรสพระธิดา
 ทรงนำไปถวายยังทุกขุมิโกชาต ครั้นเมื่อได้เสด็จมาถึงวัดราช
 สมบัติแล้ว ก็ยกวัดไชยพุกามมาไว้ในจำนวนพระอารามภิกษุหลวง
 มีเทียบพรรษา แลย้ายภิกษุหลวง ทุกขุมิโกชาต แต่พระราชทานพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงยกเทียบพรรษา แลเสด็จไปถวายภิกษุ
 ทุกขุมิโกชาต ทั้งแต่ยมเสงเอกศก ศักราช ๑๑๗๓ มาจนยมเบญจศก
 ศักราช ๑๑๘๕ ครั้นเมื่อขวอกคต พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ได้เสด็จมาถึงวัดราชสมบัติ มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้ยก
 วัดไชยพุกามออกเสียจากจำนวนพระภิกษุหลวง ครั้นนั้นกรมสมเด็จพระ
 พระศรีสุริเยนทรามาตย์ จึงได้ทรงรับทอดพระภิกษุนั้นสืบมาทุกขุมิโก
 ชาตผู้มีศรัทธาจะใคร่ทอดก็ออกไปกราบทูลขอ ท่อไปรณแล้วจึงทอดได้
 หลังภายหลังมาขวอก ๑ ล ๑

ถ้ามีกำลังพอจะทำนุบำรุงได้ ก็ให้ทำนุบำรุงให้ไปนวกอยู่ ถึง
ให้จิตผำพระกฐินไปถวาย ถ้าผู้อื่นจะทอดก็ ต้องให้มากราบทูล ขอก่อน
ต่อโปรดจึงจะทอดได้ อย่าให้สละละทิ้งเสียให้เป็นทีเลียมเลียมพระ
เกียรติยศสาปสูญ พระนามใน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ไปได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับ พระวาทสังกรม
สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีไว้ดังนี้แล้ว ก็ได้ทรง
ทำนุบำรุงพระอารามนั้นมาตามสติกำลัง. จนสิ้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

อนึ่งวัดเขมาค้ำบลตลาคแก้วฝั่งตะวันออกได้บ้านหม้อบางขุนเทียน
ลงมานั้น แต่ก่อน เป็น พระอาราม พระกฐินหลวงใน พระบรมราชวัง
เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีผู้กราบทูลสมเด็จพระ
พระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ว่าวัดเขมาเป็นวัดใหญ่แต่ครั้งแผ่นดินพระเจ้า
อู่ทองมาทูลทูลไทรมัยเป็นมาก มีคำผู้เฒ่าผู้แก่กล่าวสืบมา ว่าวัด
นี้เป็นของ พระเจ้าอู่ทอง ผู้มีบันดาศักดิ์น้อย จะสร้างให้สำเร็จไม่ได้
ต่อผู้ มีบันดาศักดิ์มากบุญญาธิการยิ่งใหญ่จึงจะสร้างให้สำเร็จได้ กรม
สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี จึงเสด็จขึ้นไปทอด พระเนตร พระอุโบสถ
เก่าชอพระทัยจะสร้าง จึงตรัสสั่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จขึ้นไปเฝ้ากรมพระราชวังบวร ฯ กราบทูลขอเป็น วัดสำหรับกฐิน
ในกรม กรมพระราชวังบวร ฯ ได้มีพระบัญชาตรัสหลวงสุทธีรคนให้หักบาญชี
ชื่อวัดเขมา ยกมาเป็นอารามของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี

ชาติมาแต่บัดนั้น ตั้งแต่นั้นมากรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ก็ได้
 ทรงบริบาลส่วนทวีปสมบัติให้จำหน่ายเป็นค่าอิฐค่าปูน แลให้มีข้า
 ในกรมไปขุดกรากใหม่ก่อนณข้างยายออกให้ใหญ่กว่าเดิมออกมา ถมพน
 ในประธานพระอุโบสถขึ้นให้สูงจนเสมอบัวกลุ่มฐานพระประธาน เมื่อ
 แรกเริ่มก่อกรากครั้งหนึ่ง เมื่อแรกยกตัวไม้เครื่องบนครั้งหนึ่ง พระบาท
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แลกรมพระราชวังบวร ฯ ก็ได้เสด็จ
 พระราชดำเนินไปทรงเริ่มการเป็นฤกษ์ทั้งสองครั้ง เพราะถมพนขึ้นที่สูง
 พระประธานต่ำไป ได้มีรับสั่งให้ช่างเข้าไปในกรม ก่อนพระประธานพระองค์
 ใหม่สวมพระประธานพระองค์เก่าลงแล้ว ปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปทุกองค์
 จนสำเร็จ แล้วได้ให้ก่อกำแพงแก้ว รอบพระอุโบสถ มีพระอัคคีย
 เจริญทั้ง ๔ ทิศ แล้วทรงสร้างการเปรียญฝากระดานหลังหนึ่งตรงหน้า
 พระอุโบสถออกมา ครั้นการพระอุโบสถการเปรียญสำเร็จแล้ว ก็ได้
 ทรงพระศรีทศาเสด็จไป ทำมหรหารม การฉลอง ทรงบำเพ็ญ การพระ
 กุศลในคืนนั้นเป็นอันมาก ในปีชวด สัมฤทธิศก คักราช ๑๓๘๐

ครั้นเมื่อ กรม สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี สิ้นพระชนม์ แล้ว
 พระอารามนั้น พระอุโบสถแล การเปรียญก็ชำรุดทรุดโทรมมา พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงพระอุสาห์ปราณนาระใคร่ทรงปฏิ
 สังขรณ์ ให้คืนชนแลภชิน แต่กำลังครั้งนั้นยังน้อยก็ต้องร้งรอมมา จนสิ้น
 แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ครั้นเมื่อ^๕บุญศรีศักดิ์ ศึกษ ๑๒๑๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเล็งถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกแล้ว จึงทรง
 บริชาคพระราชทรัพย์เป็นอันมากหลายร้อยชั่งให้ปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกกะ
 แล้ววัดเขมา พระราชทานนามเพิ่มเข้าทั้งสองพระอาราม ว่าวัด
 ไชยพุกขมาลา วัดเขมาภิรตาราม ที่วัดไชยพุกขมาลา มีพระบรม
 ราชโองการโปรดให้กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสเป็นแม่กองทำ ให้ชักซื้อ
 ที่สวนถวายเป็นเพิ่มเติมเข้าให้ใหญ่กว้างออกไป แลชุกครอบวัด ให้ทำพระ
 อุโบสถ พระวิหารของค้างเดิมของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
 นภาลย์ให้สำเร็จ แล้วทรงสร้าง การเปรียญลงใน ข้างหน้า หว่างพระ
 อุโบสถพระวิหาร มีพระเจดีย์ใหญ่ลงในคั่นหลัง หว่างพระอุโบสถ
 พระวิหาร มีพระเจดีย์น้อยใน ๔ ทิศ แลคฤหาสน์สำหรับเป็นที่บูชาพระเจดีย์
 กว้าง แลทรงสร้างกุฏิหมู่กุฏิที่อยู่พระภิกษุสงฆ์ หอสวดมนต์หอรบ
 สพานทำน้ำสพานข้ามคลอง ศาลาสำหรับ พระอารามพร้อมมูลบริบูรณ์
 เสร็จแล้ว วันเขมาภิรตารามมีพระบรมราชโองการดำรัสให้กรมหมื่น
 มณฑวิรัชชา พระยาราชภักดีศรีรัตนสมบัติเป็นแม่กอง ให้ชักซื้อที่
 สวนถวายเป็นเพิ่มเติมเข้าให้ใหญ่กว้างออกไป แลชุกครอบวัด แลปฏิ
 สังขรณ์ซ่อมแซมเพิ่มเติมการในพระอุโบสถบริบูรณ์แล้ว ทรงสร้างรูป
 พระอสีติมหาสาวกล้อมพระประธานเพิ่มเติมเข้า เพราะทรงพระราช
 ดำริเห็นว่าพระอุโบสถใหญ่กว้างนักที่ว่างเปล่าอยู่ พระสงฆ์ในพระ

อารามนั้นน้อย แล้วไ้ทวงสร้าง พระมหาเจดีย์ใหญ่ในก้น หลังพระอุ
 โยสถมีพระเจดีย์ทิศ ๔ พระองค์เป็นบริวาร แล้วให้เลื่อนพระเจดีย์เดิม
 ของกรมสมเด็จพระศรีสุรินเบนทรามาตร์ทวงสร้างไว้แต่ก่อนนั้น ให้ไป
 ตั้งอยู่ใน ๔ มุมพระมหาเจดีย์ด้วย แล้วทวงสร้างพระวิหารน้อย ๒ หลัง
 ที่มุมกำแพงด้านข้างหน้าพระอุโบสถเป็นที่ไว้พระพุทธรูป แล้วไ้ทวง
 สร้างการเปรียญเป็นที่ก่อกำใหม่ เพราะการเปรียญเดิมซึ่งกรมสมเด็จพระ
 ศรีสุรินเบนทรามาตร์ทวงสร้างนั้นทรุดโทรมสูญไปเสียแล้ว แลกุฎีที่อยู่
 พระภิกษุสงฆ์ หอพระไตรปิฎก หอสมุดมนต์ หอระฆัง สพาน ศาลา
 โรงไฟที่พระสงฆ์จะไ้อยู่ใช้สอยใด ๆ ไ้ทวงสร้างสำเร็จบริบูรณ์แล้วแล
 กุฎีใหญ่ สาม หลัง เป็นที่อยู่พระราชาคณะฯ พระครูซึ่งเป็นอธิบดีในพระ
 อารามนั้น เป็นพระค้ำหนักเดิมของกรมสมเด็จพระศรีสุรินเบนทรามาตร์
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้ช่างสร้างขึ้นพระราช
 ทานในพระบรมมหาราชวังนี้แต่ครั้งแผ่นดินนั้น ครั้นมาถึงแผ่นดินพระ
 บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อกรมสมเด็จพระอมรินทรามาตร์
 สิ้นพระชนม์แล้ว พระค้ำหนักตกหมุ่ใหญ่ว่างอยู่ พระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงยกพระราชทานกรมสมเด็จพระศรีสุรินเบนทรา
 มาตร์ เคยเสด็จอยู่แต่ก่อนมาช้านาน ครั้นพระราชทานค้ำหนักหมุ่ใหญ่
 แล้ว พระค้ำหนักเดิมนั้นจึงทรงขอซื้อไปปลูกถวายพระพุทธรูปในอาราม
 ทั่วทิศไมตรีโลก

๓๑๙ ประกาศว่าด้วยปฏิสังขรณ์วัดขุนแสน

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
คำรัสสั่งให้ประกาศพระราชทานพระราชกุศล แก่ราษฎรชาวกรุงเก่า
ให้ทราบ ว่าพระมหาสถูปเจดีย์วัดขุนแสนเป็นของสูงใหญ่ อยู่ใกล้
พระราชวังจันทร์เกษมเป็นที่ประทัย พระมหาสถูปเจดีย์นั้นชำรุดทรุด
โทรมมานาน ทอดพระเนตรเฝ้าเห็น ทรงรำคาญพระเนตรแลทรงเสียกาย
ของใหญ่ของเก่า จึงมีพระบรมราชโองการคำรัสสั่งพระยาราชนิกูล
เจ้าคุณเจ้าปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ ให้เชื่องใหญ่กว่าเก่ามันคงถาวรสืบไป
ในภายหน้า แลให้ปฏิสังขรณ์พระวิหารหลวงสำหรับพระเจดีย์ แล
กำแพงล้อมแลชุกคุลมมณิกินให้มั่นคงด้วย ค่าจ้างทำโคะทรงบริจา
คเป็นพระพุทธรูป ภายหลังมีกรมการกรุงเก่ากราบทูลพระกรุณาว่า
พระมหาสถูปเจดีย์พระองค์นี้ศักดิ์สิทธิ์ มีปาฏิหาริย์เป็นรัศมีแสงสว่าง
บางครั้งมีผู้รู้เห็นหลายคน ราษฎรที่รู้เห็นเหตุอัศจรรย์นั้นนับถือมากอยู่
ใต้ทรงสยดงั้น จึงมีพระบรมราชโองการคำรัสว่า ถ้าราษฎรนับถือ
พระมหาสถูปเจดีย์วัดขุนแสนมากก็ทรงพระโสมนัสยินดีด้วย โปรดพระ
ราชทานช่องโอกาสแก่ราษฎรให้ทำบุญเป็นประเพณีบูชา ช่วยในการ
พระราชกุศลปฏิสังขรณ์ พระมหาสถูปเจดีย์พระวิหารหลวง แลศาลา
กำแพงแก้วทั้งปวงในวัดขุนแสนนี้ ตามแต่ศรัทธาอุสาหเถิก ในวัน
อังคารเดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ แลวันพุธเดือนอ้าย ขึ้น ๔ ค่ำ ปีฉลูสัป
ตศักราชนี้ จะเสด็จพระราชดำเนินมาเริ่มการก่อเป็นฤกษ์ แลจะโปรดให้

มีละครข้างใน เล่นเรื่องพระนารายณ์ปราบหนทภัยณ์ แลเรื่องพิราพ
 ในเวลาเย็นวันที่ ๑ ก่อน แลเล่นเรื่องพระอุณรุโธในวันที่ ๒ เพื่อจะ
 ให้ราษฎรประชุมกันณพระราชวังจันทร์เกษม อนุโมทนาพระราชกุศล
 นั้น แลให้ราษฎรที่มีศรัทธาอุสาหบริจาช่วยในการพระราชกุศลนั้น
 คนละอัฐหนึ่งสองอัฐขึ้นไปจนเพียงพอสงฆาทค้ำลงขึ้นไป ตามได้ตามมี
 เลิก การนี้ไม่เกดชบักขบญชาอะไรอก ซึ่งให้ประกาศทั้งนเพื่อ
 จะให้ราษฎรได้มีความยินดีได้รับส่วนพระราชกุศล แลเงินที่ราษฎร
 จะเข้าด้วยให้มาติดเทียบที่โรงละครพระราชวังจันทร์เกษม ณวันอังคาร
 เกือนอ้ายขึ้น ๓ ค่ำ แลวันพุธเกือนอ้ายขึ้น ๔ ค่ำพร้อมกัน จะไปรค
 ให้พระยาราชสงครามแม่กองแลผู้กำกับไว้จ่ายในการวัดชนแดน เมื่อ
 พระมหาสถูปเจกัแล พระอารามนั้นเสร็จแล้ว ท่านทั้งปวงที่ได้เข้า
 เงินช่วยก็จะได้เห็น ไค้นมีการอยู่เนื่อง ๆ จะไค้เจริญกุศลสมบัติเป็น
 เนื่องนี้คัยไป

ประกาศนี้แต่แก่ไทย จีนมอญลาวทนต์ถพระพทธศาสนา ไม่
 ว่าอะไรแก่แขกแลฝรั่งทถศาสนาอื่น คนถศาสนาอื่นอย่าหวัระเบาะ
 เบี้ย อย่าลวงมาทึงทวงว่าอะไรไปเลย

๓๒๐ ประกาศว่าด้วยเงินสำหรับซ่อมแซมพระอาราม ซึ่งเป็นส่วนพระองค์

มีพระบรมราชโองการดำรัสว่า พระราชวงศานวงศ์ททรงผนวช
 แลพระราชกณะผู้ใหญ่ เป็นนักปราชญ์มีสติปัญญาไค้ทรงถวายนิตยถ

ปฏิบัติมานาน ควรนับตามภาษาพระเทศน์ว่าเป็นราชกุฎูปกะ ควรนับ
 ตามภาษาไพร่ ๆ พุคว่าชีวิตันอาจารย์ ในหลวงเป็นญาติเป็นโยม ก็วิสัย
 พระสงฆ์กับญาติโยมก็ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ชาวบ้านมีเหตุอะไรที่ควร
 คึกก็ ปฤกษา พระสงฆ์ ที่เป็น ชีวิตัน อาจารย์ให้ ช่วย คึก ช่วยอ่านให้ด้วย
 เพราะฉันจะขอทรงหำหรือ ขอสติปัญญาพระราชวงศานุวงศ์ที่ทรงผนวช
 แลพระราชอาคันตุกะ จะเห็นควรอย่างไรให้ถวายความศรัทธาตามรัก จะ
 ทรงเลือกแล้วปฏิบัติตาม ตั้งแต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติมา ๓๓ ปีแล้ว
 ประตุทาง พระราชทรัพย์ ซึ่งเป็น ของอยู่ในจำนวน เคยรวบรวม มาสำหรับ
 จักรวรรดิราชการแผ่นดินแลเก็บไว้ ประตุใดที่เคยมีมาแต่แผ่นดินก่อน ๆ
 ก็เจริญขึ้นทุกประการ พระราชทรัพย์ก็เข้ามาสู่ท้องพระคลังเสมอพอจึ
 จักรวรรดิราชการแผ่นดิน แลการพระราชกุศล ตามเคยมาแต่ก่อนทุกช่องทุก
 ประตุ พระราชทรัพย์ที่เหลืออยู่ก็คงอยู่ในท้องพระคลังสำหรับแผ่นดิน
 พระราชทรัพย์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ท่านทรงไว้ใน
 พระราชหัตถเลขาในเวลาปลายมือว่ามีอยู่ ๔๐,๐๐๐ ซึ่ง ทองคำ
 ๓๐๐ ซึ่ง เงิน ๔๐,๐๐๐ ซึ่งนั้นท่านทรงขอไปของท่าน ๓๐,๐๐๐ ซึ่ง เพื่อ
 จะไปทำพระอารามที่ค้างอยู่ให้แล้ว อีก ๓๐,๐๐๐ ซึ่งให้ยกถวาย
 เจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ ตามแต่จะใช้สอยทำนุบำรุงแผ่นดินต่อไป แต่
 ทองคำ ๓๐๐ ซึ่งนั้นขอให้แบ่งแบ่งไปลงบัญชีในกรวณที่ค้างอยู่เสร็จสิ้น
 เท่าไรแล้ว เหลือนั้นก็ให้ถวายเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ตามแต่จะใช้สอย
 ความทั้งปวงแจ้งอยู่ในพระราชหัตถเลขานั้นแล้ว ก็จำนวนพระราชทรัพย์

ที่ว่าในพระราชหัตถเลขานั้นก็หาสิ้นเชิงไม่ ชรอยท่านจะทรงจำไม่ได้จะ
 พลั้งไป เงินอยู่ในรวม ๔๐,๐๐๐ ซึ่งนั้น ยังมีมากกว่านั้น ๕๐๐๐ ซึ่งเศษ
 ทองคำยังมีมากกว่าที่ว่าในพระราชหัตถเลขาใหม่อีกสัก ๓๐๐ ซึ่งเศษ แล
 ในต้นพระราชหัตถเลขาใหม่นี้ให้เจ้าพระยาพระคลัง พระยาศรีพิพัฒน์
 พระยาราชสุภาวดี พร้อมใจกันกับขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย เลือกระองค์
 เจ้าหนุ่ม ๆ หรือแก่หรือปานกลางที่สมควรเป็นที่ชอบใจมาทั้งแต่งเป็นเจ้า
 แล่นกินต่อไปอีกไม่ทรงรังเกียจ ครั้นเสด็จสวรรคตแล้วท่านทั้ง ๓ พร้อม
 ใจกันกับเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ แลขุนนางเป็นอันมาก ซึ่งมีใ้มีนาม
 มีชื่อในพระราชหัตถเลขาเชิญเสด็จให้เข้ามาเฝ้าถึงฉะบับราชสมบัติสืบ
 พระวงศ์ต่อมา ก็เงินราว ๓๐,๐๐๐ ซึ่ง ที่ขอให้เป็นส่วนบำเพ็ญพระราชกุศล
 ในการค้ำนั้น ก็ได้จ่ายไปทำการที่ค้างในวัดมหาธาตุ วัดชนะสงคราม
 วัดบวรเมศล แลซ่อมแซมวัดอรุณราชวราราม วัดราชโอรสวราราม
 วัดเฉลิมพระเกียรติ จ่ายไปแล้ว แลวัดราชชนิตคารามแห่งหนึ่ง วัด
 พรหมสุรินทร์ที่เรียกว่าวัดปริณายกแห่งหนึ่ง พระเจ้าย้ายใหญ่วัดสระเกษ
 แห่งหนึ่งยังค้างอยู่ วัดราชชนิตคาราม พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดีรับ
 ไปทำ จักรการเข้าไ้ ๓ เดือนก็สิ้นพระชนม์ วัดพรหมสุรินทร์นั้น
 แลแผ่นดินนั้นเจ้าพระยาบดินทร์ เสด็จรับทำถึงอนิจกรมลง เจ้า
 พระยามุขมนตรีรับทำต่อมากเป็นไทย เพราะถึงนั้นในหลวงจะรับเป็น
 เจ้าของทำต่อไปก็กระคืออยู่ ถ้าไม่สลายไปต่าง ๆ ก็จะเป็นที่วิตกรำคาญ
 ไป ทรงรังเกียจอยู่ แลท่านทนต์จะทำให้แล้ว คือส่วนเศษในงานวน

พระราชทรัพย์ ๓๐,๐๐๐ ซึ่งนั้นก็ยังมีพอ กวักราชนัคคารามนั้น ถ้าพระ
 กระวีวงศ์มอัสสาหะจะชวนขวายจ้างอนผู้ใดทำการที่ค้างให้สำเร็จ จะ
 เป็นเงินค่าจ้างเท่าไร ค่าไม้ธูปเทียนเท่าไร ให้ได้ความจริงสมควรแล้ว
 จะไปรอกให้ทำให้อ่างน้ำ ถ้าจะเป็นแต่ให้ก็ขยี้การกรมารับไป การไม่แล้ว
 ไม่สำเร็จสมควรแก่ราคาเงินจะจ่ายให้ไม่ได้ การก็ยังนับชอก ยังอยู่
 แต่การปูนในสถานที่ที่เรียกว่าโลหปราสาท แลการไม่การขึ้นการเขียน
 ในพระอุโบสถแลพระวิหาร ถ้าพระสงฆ์ในพระอารามจะช่วยชวนขวาย
 จ้าง ๆ หาญาติโยมอุปฐากที่ควรเชื่อถือได้ มาเป็นกบฏขยี้การก
 รัยเงินไปทำก็เห็นจะสำเร็จได้ แต่พวกพรหมสัทธินที่เรียกว่าวัคปริณายก
 นั้น การงานมากมายโตใหญ่นัก ถ้าจะทำต่อไป ก็จะเป็นราคา
 ประมาณ ๓,๐๐๐ ซึ่งขึ้นไป แลที่คิดไว้แต่เดิมนั้น ก็จะให้หรือพระอุโบสถ
 มณฑปของเก่านั้นเสียด้วย ก็การทวอของเก่านั้นไม่ทรงเห็นด้วย ทรง
 เห็นว่าเหมือนกับคำเขาวัวมิใช่แผ่นดินเท่าใบพุดชา เมื่อศรัทธาอุสสาห
 จะสร้างวัดที่ไหนถึงสร้างลง ไปก็ทรอแรงของเก่าของเขาทำไม แต่
 วัดนั้น ถ้ามีพระราชอาคะ หรือท่านผู้ใดชอบใจจะใคร่พาพวกพ้องไปอยู่ให้
 สบายก็จงคิดเกลี้ยกล่อมหาผู้เป็นเจ้าของ เป็นเจ้านายหรือขุนนางฤาเจ็ก
 จีนที่เป็นเศรษฐีหิวช้องควรเชื่อได้ ให้มาเป็นเจ้าของรับทำ ก็รับจ่าย
 เงินในรายหมื่นให้ทำไปกว่าจะแล้ว เมื่อทำกุฏิวิหารแล้วขึ้น ท่านองค์ใด
 จะพาพวกพ้องไปอยู่เท่าใดก็อาราธนาไปอยู่เถิด แต่ที่จะให้ในหลวงรับ

เป็นเจ้าของท่านนี้รังเกียจอยู่ ประการหนึ่งในหลวงชัณห์ก็ไม่มีผู้คนที่ระ
 คึกสร้างวัดใหญ่วัดโต เพราะเห็นว่าของชำรุดก็ไม่มีใครจะซ่อม วัด
 เกือบก็ไม่มีใครกวาด เพราะท่านที่เป็นอธิการวัดใหญ่ ๆ ระบุว่ากล่าวพูด
 วัดก็ยากนักถ่วงกันอยู่ไป ก็วิสัยสร้างวัดให้เป็นที่อยู่ของผู้ประพฤติ
 พระศาสนา ครั้นวัดใหญ่นักก็กลายเป็นที่อยู่ของสัตว์พระศาสนาไป
 สร้างโบสถ์ใหญ่ ๆ พระสงฆ์ลงไปโบสถ์พร้อมกันทั้งวัดบวชวัน ก็อวรับ
 กฐิน วัดใหญ่ศาลาบายก็มีมาก ศาลาเหล่านั้น ไม่มีคนนั่งไม่มีคน
 นอนไม่มีคนเฝ้า เป็นแต่สำหรับให้ลูกศิษย์วัดหรือกระเบองขว้างเสีย หัก
 เขากลองเอาระแนงไปหุงเข้ากิน หรือถ้าศาลาเป็นพื้นกระดานก็สำหรับ
 ขะโมยคักขาย สรรพทิศทราบสารพัดเห็นอยู่แล้ว เหลือพระราช
 ศรัทธาที่จะสร้างวัดใหญ่วัดโตได้ แต่ของเก่าที่แล้วที่ไม่รังเกียจจะซ่อม
 แสมไปไม่ไหว ด้วยเหตุนี้จึงไปรื้อแก้ที่จะสร้างวัดเล็ก ๆ ที่พระสงฆ์
 ๓๐ รูปลงมา พอให้เจ้าวัดเจ้าอาวาสมีความรักวัดบ้าง เอาใจใส่วัดบ้าง

วัดสระเกษการพระอุโบสถพระวิหารที่ยังค้าง ก็ได้ไปรื้อให้กรม
 หนึ่งนฤบาลบริรักษ์ไปเป็นแม่กอง ทำการก็เกือบเสร็จอยู่แล้ว ยังแต่จะ
 ปิดทองพระระเบียงในวงนั้น กำลังเข้าพระก็พอรักษา แต่ศาลารอบวัด
 และเกาะรอบวัดนั้นหาผู้รักษาไม่ วัดก็โตใหญ่ศาลาก็มากไม่มีใครนั่ง
 ไม่มีใครใช้ไม่มีใครเฝ้า มีแต่คนหักเขากลองเอาระแนงไปหุงเข้ากิน
 ก็จะไปซ่อมแซมขึ้นก็เปลืองเงินเปล่า ถ้าจะซ่อมฟันไปกองไว้ที่ศาลา
 ว่างเหล่านั้น สำหรับว่าใครต้องการพระก็ได้หยิบเอาไปหุงเข้ากิน จะ

เปลี่ยนเงินน้อยลงมากกว่าการเรืองศาลาวัตรเกษมมากนี้ ขอให้พระ
ธรรมทานาการบพระวินยานุสรณ์ พระปลัดเงินพระปลัดภักดิ์ แลภานา
นุกรมอื่น ๆ ในพระอารามนั้นช่วยคำวิหิตด้วย เหมือนในกฎที่พระสงฆ์
อยู่ ก็ปลุกกระต้อมฝาแต่ละฝากระแซงรุ่งรังอยู่ลงไป เป็นวังพริ้งไฟ
ถ้าจะผ่อนเอาศาลาขัณฑ์เหล่านั้นไปทำเป็นกระต้อมและพระเพิงต่าง ๆ แทน
ที่ ๆ เป็นฝาจากฝากระแซงอยู่นั้นจะมีดีกว่าทิ้งไว้ขัณฑ์ไม่มีใครไ้ใช้อยู่ต่าง ๆ
นั้นหรือ ถ้าท่านจะคิดอ่านจะให้ช่วยเหลือค่าจ้างรื้อค่าจ้างทำให้บ้าง
ในหลวงก็จะช่วยเหลือให้ แต่ให้พระสงฆ์ชวนชวนเทอญ

แต่พระเจ้ายี่ใหญ่ก็ยังวังเกียอยู่แต่ที่ซุก ก็ตั้งพระราชหฤทัยอยู่
ว่าจะทำแต่พอให้แล้ว แต่ยังสงสัยว่า เมื่อทำหนักลงจะซุกเขาไปอย่างไร
ก็ไม่ทราบ ของก็เอียงเขเลี้ยวคลาญของเก่าหมดแล้ว การก็ใหญ่
โตนัก

พระราชทรัพย์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเหลือกว่า
นั้นได้ทรงชักเงินเหลือนอกจำนวน ๓๐,๐๐๐ ซึ่ง ออกทรงแจกพระเจ้าลูกเธอ
ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๕ พระองค์ พระเจ้าหลานเธอ
พระองค์หนึ่ง รวมเป็น ๓๐ พระองค์ พระองค์ละ ๒๐ ซึ่งให้ไปทำบุญ
ในการพระบรมศพ ก็ยักชักพระราชทานเจ้านายทูลเลือนทีเป็นต่างกรม
ไปใช้การโรงครัวเมื่อครั้งกรมอีก ๒๐๐ ซึ่ง รวมเป็น ๘๐๐ ซึ่ง

ก็ขึ้นทรงคิดเงินรายอื่นใช้คืนเสียแล้ว นับว่าเป็นการไม่ได้ชัก
ทองคำแห่งเงินของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฝากชาวคลัง

ไว้๑๘ แห่ง เมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว ชาวคลังนำมาทูลเกล้าฯ ถวาย
 ได้พระราชทานพระเจ้าลูกเธอใน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไป
 พระองค์ละแห่ง ยังไม่พอได้ทั่วทุกพระองค์ ก็ได้พระราชทานทองแท่ง
 เป็นของมีมาใหม่ให้ ได้ทั่วทุกพระองค์เสมอกัน แต่พระราชทรัพย์
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนั้นยังคงอยู่หมด ไม่ได้
 เอาไปใช้สอยจ่ายอะไรที่ไหน เว้นแต่ในรายหมั้นที่จ่ายทำวักเท่านั้น
 ก็พระอารามที่สร้างลงใหม่ ๆ ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ ๆ ทั้งหัวเมืองในกรุงก็ไม่
 ใ้ใช้ ในเงินรายหมั้น ใ้ใช้แต่ในของที่ค้างมาแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เงินรายหมั้นนั้นรอไว้เพื่อวัดราชชนิตดาราม วัด
 พรหมสุรินทร์ที่เรียกว่าวัดปริณายกแลพระเจดีย์ใหญ่วัดสระเกษ ตัวเงิน
 ยังมีอยู่ พระราชาคณะจะคิดเห็นควรอย่างไรช่วยคึกคักอันควย ในหลวง
 จะใคร่ยอมแต่เสียเงินให้ผู้ทำ ไม่อยากชวนชวายเป็นเจ้าของ ก็
 ทองคำเป็นของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ใ้เอาไปแผ่
 ทำเป็นเบี้ยจลา เมื่อถวายพระเพลิงทั้ง ๒๐๐ ชั่ง สุนัขเพลิงไปเสียข้าง
 ซ่างคือเอาไปข้าง ตกหายเสียข้าง ยังให้ข้าราชการซื้ออยู่ เมื่อขาดไป
 เท่าไรระทรงรับใ้ให้เต็ม แต่ที่ทองคำเปลวไปปีคือนั้น ล้วนเป็น
 ทองของแผ่นดินใหม่ ไม่ใช่เป็นของแผ่นดินเก่า กล่าวด้วยพระราช
 ทรัพย์ที่เป็นของสำหรับแผ่นดิน แลพระราชทรัพย์ที่ค้างมาแต่แผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสิ้นความเท่านี้

๓๒๑ ประกาศเรื่องพระราชทานกุญแจที่กรุงเก่า

ด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่า
แต่ก่อนได้เคยเสด็จขึ้นมาประพาศ ณ พระนครศรีอยุธยาโบราณราชธานี
อันนี้ ได้ทรงทอดพระเนตรภูมิลำเนาบ้านเรือน แลอารามนอกเมืองใน
เมืองเป็นอันมาก เจดีย์สถานแลอารามบางแห่ง ได้ทรงทราบได้เฝ้า
ล่องลัดพระบาทเป็นแน่ว่า พระเจ้าแผ่นดินในสยามประเทศนี้ ซึ่งได้
ครอบครองเสวยราชสมบัติ ณ พระมหานครศรีอยุธยา แต่ก่อน ๆ ได้
ทรงสร้างสถาปนาไว้บ้าง คือวัดพุทธไสยาสน์แลวัดป่าโมกข์แลพระอาราม
อื่น ๆ แลพระอารามซึ่งพระราชวงศ์ในพระวงศ์อันนี้ ได้ทรง
สร้างแลสถาปนาไว้บ้าง คือวัดสุวรรณาราม วัดกระษัตริาราม หรือ
อารามอื่น ๆ แลอารามที่พระสงฆ์ ซึ่งได้ทรงคุ้นเคยมาแต่ก่อน เหมือน
อย่างวัดท่าหอย วัดตะไกร เป็นอารามของสมเด็จพระสังฆราชที่มา
แต่วัดหงษารามณกรุงเทพมหานครได้สถาปนาไว้

บัดนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรุดถึงภูมิลำเนา
พระมหานครศรีอยุธยาที่ใดเคยเสด็จขึ้นมาประพาศ แลพระสงฆ์
ราชวรที่ใดเคยเห็นได้เฝ้าล่องลัดพระบาท แต่ก่อน ๆ จึงทรงพระ
ราชศรัทธาอสาห์เสด็จพระราชดำเนินขึ้นมา พระราชทานผ้าพระกฐิน
กับทั้งพระกฐินบริวาร แลเครื่องไทยทานถวายพระอันกับ ซึ่งจำพรรษา
ในพระอารามนพระมหานครศรีอยุธยา อารามใดที่ควรจะเสด็จพระ

ราชดำเนินไปพระราชทานพระกฐินได้ ก็เสด็จพระราชดำเนินไป
พระราชทาน อารามใดที่ไม่ควรจะเสด็จพระราชดำเนิน ก็พระราชทาน
เจ้าต่างกรมแลเจ้ายังไม่ได้ทั้งกรม แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทให้ไป
ทอด ก็เป็นพระกฐินหลวงทั้งนั้น ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าฝ่าย
ใน ที่ได้ตามเสด็จพระราชดำเนินขึ้นมานั้น ทั่วศรีทวารจักรเครื่องกฐิน
ขึ้นมากทอดกฐินด้วย รวมอารามที่ได้รับพระกฐินหลวง แลกฐิน
ข้าราชการเป็นอาราม ๕๐ เศษ

อนึ่งทรงก่ออุกฤษฏาพยาบาลพระที่นั่งสุรพเพ็ชรปราสาท อันเป็นที่พระ
ที่นั่งพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ๆ ซึ่งทำลายไปแล้วให้มีขึ้นไว้ตามเดิม แล้ว
จะได้จำถูกพระนามพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งได้ครอบครองเสวยราชสมบัติ
ณพระมหานครศรีอยุธยาโบราณราชธานีนั้นทุก ๆ พระองค์ ประดิษฐาน
ไว้ณพระที่นั่งสุรพเพ็ชรปราสาท ให้เป็นที่เคารพแก่อาณาประชาราษฎร
ด้วยพระเจ้าอยู่หัวแต่ก่อน ๆ นั้น ได้มีพระเดชพระคุณในกาลครั้งหนึ่ง ๆ
เมื่อฉลองพระที่นั่งสุรพเพ็ชรปราสาทนั้น โปรดเกล้าฯ ให้บวรอันผู้สูง
อายุแลคนพิการในเขตพระนครศรีอยุธยาทั้งสิ้น ให้มารับพระราชทาน
เงินแลผ้า

พระราชกุศลซึ่งทรงพระราชอุทิศเสด็จขึ้นมาพระราชทานพระกฐิน
แลพระราชทานเงินผ้าคนชราพิการครั้งนี้ ทรงพระราชอุทิศถวายแก่พระ
เจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ๆ ทุกพระองค์ ก็ยังพระราชวงศานุวงศ์ของพระเจ้า
อยู่หัวแต่ก่อน ๆ นั้นด้วย แลพระราชทานส่วนพระราชกุศลแก่ราษฎร

ชาวกรุงศรีอยุธยา ให้โอนโมทนาส่วนพระราชกุศล ซึ่งทรงบำเพ็ญ
ทั้งปวงนี้จงทุกคน ให้ตั้งอยู่ในความซื่อสัตย์สุจริต เว้นการทุจริตต่าง ๆ
จงปราศจากภยันตรายทั้งปวง ขอให้มีความสุขสวัสดิ์เจริญทุกคนเทอญ

๓๒๒ ประกาศแผ่พระราชกุศลในการฉลอง

วัดหงษรัตนาราม

มีพระบรมราชโองการมาพระบัณฑูรสร้อยสิงหนาท ในพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ที่ ๔ ในพระ
บรมราชวงศ์ ให้ประกาศแก่พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าทูลลออง
ธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย แลภิกษุสงฆ์สามเณรบรรพชิตทั้งปวง ที่
ประพฤติกุศลกรรมในพระพุทธศาสนา แลมนุษยเทพยดาที่มีศรัทธา
ในธรรมวินัย บรรดาที่ควรจะได้ฟังคำประกาศนี้ ฤ็จะเพาะโดยวิเศษ
ขอประกาศแก่พระเถรานุเถรที่อาราธนาฉันนาคมาประชุมในมหกรรมการ
ฉลองวัดหงษรัตนาราม พระอารามหลวงครั้งนี้ให้ทราบทั่วกันว่า วัด
หงษรัตนารามนี้ พันทั่วเคิมเป็นของโบราณ มีมานานสำหรับเมืองธนบุรี
คำคนแก่เก่า ๆ เป็นอันมาก เรียกว่าวัดเจ้าขรัวหงษ์ แลว่ากันว่าเงิน
เจสิ่มังมี บ้านอยู่กะจั้นสร้างขึ้นไว้ แต่ในครั้งโน้นเงินที่มั่งมีคนเรียก
ว่าเจ้าขรัว ครั้นมาเมื่อกองธนบุรีพระสงฆ์ผู้รั้หลักนักปราชญ์มาอยู่
มาก ผู้ที่อุสาหะเล่าเรียนก็เข้าไปอยู่มาก เจ้าแผ่นดินกรุงธนบุรีจึงขยาย
ภูมิวัดออกไปให้ใหญ่ แล้วสร้างโรงพระอุโบสถใหญ่ลงตรงหน้าพระ

อุโบสถเก่า แล้วสร้างโรงธรรมหันหน้าเข้าหาพระอุโบสถใหม่ สัณฐาน
ใหญ่เท่ากันทั้งสองหลัง ตั้งอยู่อย่างนั้นนานมาจนถึงเวลาแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นที ๓ ในพระบรมราชวงศ์
เมื่อนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ใต้ทรงสร้างปฏิสังขรณ์วัด
จอมทองขึ้นใต้พระราชทานนาม แต่ครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย นับแผ่นดินที่ ๒ ว่าวัดราชโอรสวราราม ครั้งเมื่อถึง
แผ่นดินที่ ๓ ใต้ทรงสร้างให้เป็นพระอารามใหญ่ แลดำรัสว่าเป็นพระ
อารามหลวงเดิม สำหรับเป็นพระเกียรติยศในแผ่นดินนั้น แล้วทรงพระ
ราชดำริให้แสดงพระเกียรติยศพระบารมีให้ปรากฏแก่โลกไปนาน ว่า
ทรงพระราชศรัทธาอุปถัมภ์การในพระบรมพุทธศาสนามากมาย คือ
ใต้ทรงสร้างวัดราชโอรสวรารามเป็นพระอารามหลวงเดิมลงไว้ ในปลาย
คลองนั้นแล้ว วัดอื่นๆ ในคลองนั้นที่เป็นของเก่าชำรุดทรุดโทรมมา
แต่ก่อน ก็ใต้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ให้ปฏิสังขรณ์เป็นพระอารามใหม่
ทุกพระอารามจนตลอดคลองไป แต่กลางอารามก็ทรงมอบให้ข้าราชการ
ฝ่ายหน้าฝ่ายในที่มศรีทธาเป็นเจ้าของ พระราชทานพระราชทรัพย์
เพิ่มเติมช่วยข้าง แลการช่างที่เหลือกำลังเจ้าของก็โปรดให้ทำเป็นการ
หลวง ลางอารามก็ปฏิสังขรณ์เป็นการหลวงทั้งสิ้น กวักทรงนิยมเรือน
พระอุโบสถแลการเปรียญเป็นของเก่าเป็นของใหญ่ ใช้สาในแลผนัง
หลังคาเป็นอย่างโบราณ จึงทรงชักชวนกรมสมเด็จพระศรีสวรินทรา
มาศัย กับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังเป็นเจ้าฟ้า

กรมขุนอิศเรศรังสรรค์อยู่นั้น โดยพระราชปฏิสันฐานว่า กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี มีพระชนมายุเจริญมาถึง ๖๐ ปีเศษแล้ว ไปทรงสร้างวัดเขมาภิรตาราม อยู่ใกล้ไม้ไผ่ทอดพระเนตรเห็นเป็นอปรายระเจตนาในอง ๆ เลย ถ้าทรงสร้างวัดทรงเป็นวัดใกล้วัง จะเป็นที่เจริญพระศรัทธามาก กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี รับพระราชโองการมาว่าจะทำตามรับสั่งแล้ว จึงมาทรงกระเกณฑ์ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปทรงรื้อพระอุโบสถเก่า มาปลูกแปลงเป็นพระวิหารที่หลังพระอุโบสถใหญ่ แลเกณฑ์พระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้รื้อโรงธรรมหน้าพระอุโบสถนั้นไป แล้วทำเป็นโรงธรรมเป็นตึกใหญ่ลงในที่ไว้ใหม่ซึ่งโรงธรรมตั้งอยู่ในบัดนี้ แต่ในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดีทรงทำพระอุโบสถ เมื่อกระเกณฑ์ลงถึงนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าหน้าที่ซึ่งทรงเกณฑ์มาให้ช่วยทำพระวิหารนั้นเป็นของเล็กเหมือนเรือน้อย ห้อยท้ายเรือใหญ่อยู่ นานไปใครไม่รู้เรื่องความพระราชพงษาวดารเป็นการที่แท้ ก็จะทำให้ใจปรวนแปรว่าไปอย่างอื่น เป็นที่เสียพระเกียรติยศไป ไหน ๆ ก็เกิดมาเป็นชาย ชีวิตยังไม่ทำลายไม่ควรจะประมาทหุนหันกัน เพราะฉะนั้นจึงได้รับสั่งห้ามเสียไม่รับทำด้วย ไม่ได้ให้เข้าไปช่วย ไม่ยอมให้ไว้พระนามในพระอารามวัดทรงนั้นเลย แลได้ทรงปฏิญาณไว้ว่า วัดเขมาภิรตารามซึ่งกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดีทรงสร้างขึ้นไว้

แล้วข้าพเจ้าก็ทูลทูลไถ่มไปนั้น ๑ พระทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นเป็นการฉลองพระเดช
พระคุณ เพราะฉะนั้นกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ก็ได้ทรง
สถาปนาการตั้งพระอุโบสถพระวิหารมาจนสิ้นพระชนม์ การก็หาสำเร็จ
แล้วไม่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงรับทำต่อมา
ทั้งพระอุโบสถพระวิหารการเบรียญแลศาลารายศาลาตะพานหน้าวัด
แลอื่น ๆ แต่การรักรการทองใน พระอุโบสถพระวิหารกับกุฏิหมู่ใหญ่
หมื่นน้อยทั้งปวงทั้งพระอาราม ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดให้ทำเป็นการหลวงทั้งสิ้น ครั้นมาในแผ่นดินปัจจุบันนี้ พระบาท
สมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปพระราชทานพระ กฐิน ทอด
พระเนตรเห็นลายทองที่เพดานแลบานประตูหน้าต่างไม่บริบูรณ์งามดี จึงมี
พระบรมราชโองการกำรัสสั่งให้เจ้าพนักงาน ซ่อมแซมปีกลายทองที่
เพดานแลซุ้มประตูหน้าต่าง แลจิตรกรรมการเขียนในพระอุโบสถ แล
ที่บานประตูหน้าต่างให้ทำการลายสลักแลลายปูนน้ำมันยาง แล้วลงรัก
ปีกทองเพิ่มเติมให้งามดีขึ้น แล้วให้เชิญพระแสนซึ่งเชิญลงมาแต่เมือง
เชียงใหม่ ประทับฐานไว้เป็นที่สักการบูชา

ก็แลวัดเขมาภิรตาราม ซึ่งทรงปฏิญาณไว้แต่ก่อนว่าพระทรงสร้าง
ให้เป็นการฉลองพระเดชพระคุณ แต่กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี
นั้น บัดนี้ก็ได้ทรงสร้างสำเร็จแล้ว แลได้ทำมหรกรรมการฉลองสำเร็จ
โดยพระราชประสงค์ ดังที่ทรงพระราชปฏิญาณไว้แล้วแต่ก่อนนั้น แต่
วัดหงษรัตนารามนี้ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยัง

ตำรงพระชนม์อยู่ทรงพระประชวรพระอาการยังไม่ทรุดโทรมมาก ได้ทรง
พระปรารภเริ่มการจักผ้าไตรจีวรแลบริขารไทยธรรมทั้งปวงไว้พร้อม เพื่อ
การมหกรรมฉลองวัดหงษรัตนารามนี้ ยังหาได้ฉลองไม่ก็เสด็จ
สวรรคตล่วงไป

บัดนี้ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงกำหนด
ให้เริ่มการมหกรรมฉลองวัดหงษรัตนารามนี้ ให้มีนาคพระราชาคณะ
พระครูปลัดถนายนกรม แลพระสงฆ์อันอยู่ในพระอารามนี้ ๓๐๐ รูป
สดับปกรณ์พระบรมอัฐิในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชชนนี
แลในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานผ้าไตรจีวรแล
สมณะบริขารข้างสิ่งในวัน ๑๖ & ค่ำ (ปีเถาะ นพศก ๑๒๒๙) เวลาบ่าย
แล้วจะได้สวดพระพุทธมนต์ รุ่งขึ้นวัน ๒๖ & ค่ำ จะได้พระราชทาน
บิณฑบาตทานแลมีธรรมเทศนา แลมีการมโหรีศพ้อนรำ ในเวลา
กลางวันกลางคืน แลมีดอกไม้เพลิงดอกไม้ธูปเทียนอื่น ๆ แลตาม
ประทีปตามโคมมีรูปพรรณต่าง ๆ ใหญ่น้อยรายรอบทั่วไปในบริเวณ
พระอุโบสถพระวิหาร เปนมโหฬาราคิเรกบูชาพระรัตนไตรย เปน
นิวัติไชยชัยเขตวิเศษยิ่ง ตลอดสามวันสามเวลา

แลการพระราชกุศลที่ได้ทรงสถาปนาการ เพิ่มเติมในพระอุโบสถ
พระวิหาร แลสถานที่นั้น ๆ ในพระอารามนี้ก็ พระราชกุศลในการ
มหกรรมฉลองครั้งนั้นก็ ทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศล ถวายแด่
กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชชนนี ซึ่งได้ทรงสถาปนา

การพระอารามนั้นแต่เดิมมา แลพระราชทานส่วนพระราชกุศล แก่
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงสร้างพระอารามนี้ต่อมา
นั้น จึงได้ทรงอนุโมทนา แล้วจึงเจริญด้วยทิพสุขสมบัติโดยพระราช
ประสงค์ทุกประการ

อนึ่งทรงพระราชอุทิศกัลป์นาผลเป็นเทพยพลีธรรมบรรณาการ ต่อ
เทพยคาซึ่งเป็นอารักษ์ ได้เป็นผู้อำนวยและช่วยอุปถัมภ์ให้ ได้ทรง
พระเจริญมาแต่ก่อน แลได้ทรงพระเจริญอยู่ในพระศิริราชสมบัติณกาล
บัดนี้ ให้สำเร็จพระราชประสงค์ต่างๆ ปราศจากอันตรายทั้งปวง
ทุกพระองค์ทุกคน อีกเทพยคาซึ่งได้อภิบาลรักษานภคเสวตฉัตร
แลพระบรมราชอาศน์รัตนบัลลังก์ณพระที่นั่งต่างๆ ในพระราชวัง แล
พระสยามเทวาธิราช ซึ่งมีอำนาจไต่บริรักษ์กรุงเทพมหานคร อมรรัตน
โกสินทร มหินทรายุทธยา แลเทพยคาซึ่งรักษาพระสถูปเจดีย์ พระอุโบสถ
พระวิหารพระพุทธปฏิมากร แลเทพยเจ้าสถิตย์ในถิ่นที่มีสถานพุกษ
บรรพกาลยัย แลอาศรัยในที่ธารสาครสมุท แลที่องนภาภาคทิพย
พิมานมาศกาญจนมณเฑียร ในที่ใกล้ ในที่ไกลทุกตำบลตลอดพระราช
อาณาเขตร แลสรรพสัตว์ทั้งปวงจะประมาณมิได้ ของได้ชื่นชม
ยินดีอนุโมทนา แล้วจึงเจริญด้วยทิพสุขสมบัติตามปรารถนาทุกประการ

อนึ่งการพระราชกุศลทั้งปวงนี้ ทรงพระราชอุทิศเป็นพระบรมราช
บัตินาน แก่สมเด็จพระบรมชนกนาถ ซึ่งมีพระเดชพระคุณมาเป็นเอนก
อนันต์ แลพระบรมราชวงศานุวงศ์วรวงศ์ญาติ ซึ่งมีพระชนมายุล่วงไป

ประโลกแล้วทั้งปวง แลท่านผู้^{อื่น}ซึ่งมี^{คุณ}ประการต่าง ๆ อย่างน้อยใหญ่
 บรรดาเป็น^{ผู้}ไปประโลกแล้วนั้น เมื่อมี^{อุป}ปัตติสถานเห็นปานใด ๆ ขอ
 จงได้ทราบด้วยทิพโสคติพิทักษ์ ภาวบายทางอื่นใด ๆ ที่^{จะ}รู้^{ได้} แล้วจง
 อนุโมทนา^{รับ}ส่วนพระราชกุศล ด้วยผล^{ขั้}ตทานโมทนาบุญกรรมนั้น จง
 ได้สำเร็จในสุขสมปัตติควรแก่^คดินนั้น ๆ ทุกพระองค์ทุกองค์ทุกท่านนั้นเทอญ
 อนึ่งพระบรมราชวงศา^นวงศ์แลพระสงฆ์เถรานุเถระสมณพราหมณ์
 แลข้าทูลลอองธุลีพระบาท^{ผู้}ใหญ่^{น้อย}ซึ่งยังดำรงชีพอยู่ ที่^{ได้}โดย
 เสด็จพระราชดำเนินมา^ณที่^{นี้}ก็^{ได้} ไม่ได้ โดยเสด็จพระราชดำเนินมาก็^{ได้}
 แลได้ช่วยชวนชวาทกตแต่งเป็นเครื่องตั้งเครื่องสักการบูชาในที่^{นี้}ก็^{ได้} จง
 ได้^{ชื่น}ชม^{ยินดี} อัน^{คือ} อนุโมทนา ^{รับ} ส่วน พระราช กุศล ทุก พระ องค์ ทุก องค์
 ทุกท่านเทอญ

ด้วยกุศลผลอนุโมทนานี้ ทรงพระราชอธิฐานไว้ ขอจงให้ท่าน
 ทั้งปวงที่^{ได้}รับส่วนพระราชกุศล ทุกท่านทุกนาย จงเจริญอายุพรรณสุข
 พลปฏิภาณ แลได้^{ชื่น}ชม^{ยินดี}สมประสงค์สิ่ง^{ที่}ปรารถนา อันปราศจากโทษ
 ไม่เป็นบาป ขอให้ท่านทั้งปวงได้^{ความ}สว่าง^{แก่}ปัญญา^{แก่}ใจ^{ตั้ง}อยู่ใน
 ที่^{สว่าง}แท้ ๆ แลที่^{เย็น}คือความสุขปราศจากที่^{ร้อน}คือความทุกข์ ทั้ง
 ในชาติ^{นี้}ชาติหน้าเทอญ

พระราชกุศลซึ่งทรงบำเพ็ญแลอุทิศ^{ทั้ง}นี้จะได้^{ทรง}ประพาศ^{กิจ}ด้วยอวท
 อ้างว่า สร้างพระบารมีเป็นพระบรมโพธิสัตว์ หวังพระราชเหตุ^{ที่}จะ^{ได้}

ควัธ้แก่พระโพธิญาณ อย่างท่านเป็นอันมากที่เคยทรงมาแต่ก่อนนั้น
ก็หาไม่ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทั้งนี้ ด้วยพระราชประสงค์ของงเป็น
ย้รับแก้ละเพาเจาะจงให้ประสบพบช่องพบทาง พบโอกาสเป็นอุบาย
ที่จะไ้้ออกพ้นจากสรรพทุกข์ทั้งปวง ด้วยกับสรรพกิเลสด้วย ไ้้อุดม
บรมสุขที่ยิ่งกว่าสรรพสิ่งแลธรรมทั้งปวงโดยเร็วเทอญ สิทธ มตฺถุ สิทธ
มตฺถุ สิทธ มตฺถุ

๓๒๓ ประกาศแก่พระราชกุศล ฉลองพระศรีรัตนมหาเจดีย์

ไปรกเกล้าไปรกระหม่อม ให้ประกาศแก่ข้าราชการแลราษฎร
ที่จะเข้าไปกุศลกรรมในวันแรม ๑๑ ค่ำแรม ๑๒ ค่ำแรม ๑๓ ค่ำขึ้น ให้รู้
ว่าการครั้งนี้มีผลเป็นการสมโภชฉลองพระศรีรัตนมหาเจดีย์ ที่เดิม
ก่อรากในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีใช่เป็นการเล่น ใครๆ จะมาค
ลคร จงช่วยบูชาในการก่อพระมหาเจดีย์นั้นตามศรัทธาแลอุสาห์ คือจง
เอาเงินทั้งแต่คนละโพงหนึ่งขึ้นไปมาทักเตือนที่โรงที่รับเงิน กระทายน นั้น
ทุกคนก่อนจึงเข้าไปดู ฤาจะถวายอิฐแผ่นอิฐหักปูนผงน้ำอ้อยเหลว แล
ทรายบ้างตามมีตามไ้ ช่วยในการพระมหาเจดีย์แล้ว จึงเข้าไปกุศล
ไ้ พระราชทานส่วนพระราชกุศลให้ทุกคน ขอให้ท่านผู้ไ้ช่วยในการ
พระราชกุศลนี้เป็นสุขสวัสดิ์ทุกคนเทอญ

ใครมาตุลครเปล่า ไม่ช่วยในการก่อพระเจดีย์ไม่ควรเลย ควร
จะติเตียนว่าไม่คิดถึงพระเดชพระคุณ ตระหนี่ของเล็กน้อย ซึ่งไปรค
เกล้าไปรคกระหม่อมให้ประกาศทั้งนี้ ด้วยพระราชประสงค์จะใคร่ให้
ท่านทั้งปวง ใ้ส่วนพระราชกุศล มิใช่ระไค้ของเรียวยเท่าใดนักหนา

๓๒๔ ประกาศการทำของเลียงพระในการ เฉลิมพระชนม์พรรษา

มีพระบรมราชโองการดำรัสว่า ไ้ทรงสัขว่า ข้าราชการแล
ราษฎรในกรุงนอกกรุง ตันกันทำของจะเลียงพระสงฆ์ ในวันอังคาร
เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ มากนักทุกแห่งทุกตำบลทั่วไ้ไปนั้นก็ชอบแล้ว แต่
ทรงพระราชดำริเห็นว่า จะฆ่าสัตว์มีชีวิตคือ สุนัข เป็ด ไก่ นก ปลา
เลือน ๆ ให้ตายเป็นอันมาก จะเห็นไ้ว่าเป็นเวลาเฉลิมพระชนม์พรรษา
สัตว์ ที่มีชีวิตซึ่งต้องตายเป็นอันมากดังนี้ เป็นเวลาทำบุญแล้วจะมา
ทำบาปเล่าก็ไม่ควร เพราะบ้านเมืองนับถือบรมพุทธศาสนา แลลัทธิถือ
ว่าการฆ่าสัตว์เป็นบาป ขอให้ท่านทั้งปวงบรรดาที่เริ่มการทำบุญใน
ครั้งนี้ คิดถุกย้ายทำของเลียงพระสงฆ์แต่ที่ควร จะเป็นเครื่องเค็ม
เครื่องขวก เว้นจากทำให้ชีวิตสัตว์เป็นอันตรายไ้ไปเป็นการดี เพราะ
เป็นการพระราชพิธีมงคลกรรมอันใหญ่ แล้วจะไ้ไปด้วยการบาปเล่า
ให้ท่านทั้งปวงบรรดาที่เริ่มการมงคลเฉลิมพระชนม์พรรษานี้ คิด
การให้สมควรเทอด

๓๒๕ ประกาศเรื่องเงินปีเงินปีชวดทำถนน

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศแก่เงินทั้งปวง ซึ่งต้องเสียเงิน
ผูกเข้ามามีช่วยราชการแผ่นดินทั้งปวงให้ทราบว่า เงินผูกบรายบระกา
ครุคณันได้จ่ายทำถนนเจริญกรุง แลถนนหลวงใหญ่ตลอดลงไปลำเพ็ญ
แลคอกกระบือแลออกไปกลางทุ่งทางคลองทรง เปนทางขึ้นไค้แล้ว
ยังแต่จะต้องจักชอทรายกรวดเพิ่มเติมให้ทางแข็งค้ำขึ้น ยังจะแก้ไขต่อ
ไปอยู่ แต่ถนนบำรุงเมืองนั้น ทรงพระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์
แก่พระคลังในทำงเงินทำ แลซื้อศิลาขาวกระหนาบสองข้างถนน แล
ไค้ชอทรายถมแลเพิ่มเติมและระเพิ่มเติมต่อไป ถนนบำรุงเมืองนี้ไม่
ไค้ใช้เงินปีเงินเลย ใช้พระราชทรัพย์พระคลังทั้งสิ้น

เงินปีเงินชวดคณัน ไค้โปรดให้จ่ายจ้างเงินทำถนนขวาง ตั้งแต่
วัดบวรนิเวศวิหารลงมาจนริมวังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศ
วัชรินทร์ การไค้เริ่มขึ้นข้างแล้ว ถ้าทางนี้เสร็จแล้วจะโปรดให้จ่าย
สร้างถนนลงไปต่อหอกลองแลศาลเจ้าพระกาฬไชยศรี พระเสื่อเมือง
พระทรงเมือง ลงไปจนสะพานหิน แล้วจะทำถนนลำเพ็ญลงไปจนวัด
สัมพันธวงศาราม แลวัดประทุมคงคา แลแวงเอกประเวศทางใหญ่
เจริญกรุงในที่ควร การทั้งปวงจะใช้ด้วยเงินผูกบรายบระกา ให้
เงินทั้งปวงบรรดาซึ่งไค้เสียเงินผูกบรายเข้ามาในหลวงทั้งปวงจงยินดีว่า ไค้
เรียบรายกันสร้างหนทางถนนเจริญกรุงแลหนทาง ถนนลำเพ็ญขึ้น เปน ประ

โยชน์แก่คนทั้งปวงนั้นเกิด อย่าคิดเสียใจว่า ต้องเสียเงินเข้ามาใน
หลวงเปล่าๆเลย ให้คิดว่าได้เรียกรายกันสร้างถนนใหญ่ แล้วจะสร้าง
ขึ้นทำนบบำรุงบ้านเมือง ซึ่งเป็นที่อยู่ด้วยกัน จึงต้องเสียเงินเมื่อขุด
ตรวจแลบขุดตลอดคนคนละ ๔ บาท ฤๅสองคราวรวมกันเป็นคนละ ๘ บาท
สร้างถนนใหญ่ ในหลวงก็ได้เสียพระราชทรัพย์ของพระคลังในที่ สร้าง
ถนนบำรุงเมืองขึ้นเหมือนเขาเรียกรายกับเงินคั้นนั้น ให้เงินทั้งปวงขึ้นชม
ยินดีเกิด

๓๒๖ ประกาศชำระเลขในสมเด็จพระนางนาถราชเทวี สมเด็จพระเทพศิรินทรี

ด้วยพระยาบำเรอภักตร รัชพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ให้มีหมายประกาศแก่ข้าทูลลอองฯ
ฝ่ายทหารพลเรือน เจ้าตั้งกรมแล้วแลเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรมฝ่ายหน้า
ฝ่ายในพระบรมหาราชวังแลพระบวรราชวังให้รู้ทั่วกัน ด้วยสมเด็จ
พระนางนาถราชเทวีสิ้นพระชนม์แล้ว เลขในกรมก็จะกระจัดพลัดพราย
เที่ยวรยาคหลบหนีไปแอบแฝงพึงบุญ อยู่ในเจ้าตั้งกรมแล้วแลเจ้ายังไม่
ได้ตั้งกรมแลข้าทูลลอองฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อย แลหัวเมืองยกไต่ฝ่ายเหนือ
มีเป็นอันมาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านผู้รับสั่งชำระเร่ง
เอาตัวเลขให้สิ้นเชิง ถ้าแลเจ้าตั้งกรมแล้วแลเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แล
ข้าทูลลอองฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อย แลหัวเมืองยกไต่ฝ่ายเหนือรู้หมายประกาศ

นี้แล้ว ห้ามอย่าให้ชั้คยังอำพรางตัวเลขไว้ ให้เร่งนำตัวเลขมาส่งให้
 ต่อท่านผู้รับ แต่ในคืน๓๑ โดยเร็ว ชำระไ้มากนักอย่าเฝ้าใด จะไ้ทำ
 ขาญชั้ทูลเกล้าฯ ถวาย ถ้าแลหมุ่ไ้กรมไ้ไ้เลขของสมเ้เจ้าพระนางนาถ
 ราชเทวีไว้ ไม่นำเอาตัวเลขมาส่งตามหมายประกาศนี้ ถ้าสั้ไปเมื่อ
 หน้มีผู้จำโนคไ้ทนาว่า เลขของสมเ้เจ้าพระนางนาถราชเทวียังคงตก
 อยู่หม่นนั้นกรมนั้นก็ ถ้าพิจารณาเป็นสั้คย์ว่าชั้คยังอำพรางตัวเลขไว้
 ก็ระคองปรึบใหม่มีโทษแก่ผู้นั้นตามพระกระแสรบสั่งนั้น ให้มหาคไ้ไทย
 กระลาโหม กรมพระสั้คิ หมายให้รู้ทั่วจ้งทุกหมุ่ทุกกรม ทุกหัวเมือง
 ยั้ไ้ไ้ฝ่ายเหนือตามรับสั่ง

๓๒๗ ประกาศเรื่องตราภูมิคุ้ม

สารตราท่านเจ้าพระยาจักรีศรีอริยวงศษรณายก อรรคมหา
 เสนาธิบิ์ภักย์พิริยปรากรมพาหุ พร้อมกันเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา
 ธิบิ์ภักย์พิริยปรากรมพาหุ สมุ้พระกระลาโหม ไ้รับพระบรมราช
 โองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม แล้วทำให้ไว้กับไพร่หลวงในพระ
 บรมมหาราชวัง แลพระบรมราชวังทุกคน เพื่อจะให้ไปทำการหาหิน
 โขยสควก ตามแขวงหัวเมืองบรรดาชั้นกรมพระมหาคไ้ไทย กรม
 พระกระลาโหม กรมท่า เป็นสั้คิ ให้ผู้รักษาเมืองผู้รั้งแขวง
 กรมการแลนายนำกำนันตลาด แลนายอากรสนพั้กษรทั้งปวงให้ทราบ
 ทั่วกันว่า ยั้คนี้มีพระบรมราชโองการมาพระยั้คธุรสสิงหนาท ใน
 พระบาทสมเ้เจ้าพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กำรัสเหนือเกล้าเห็นอกระหม่อม

สั่งว่าตราภูมิคุ้มห้าม ซึ่งทำแต่ครั้งแผ่นดินที่ล่วงแล้วมา ยังตกอยู่ใน
มือไพร่หลวงเป็นสำคัญทุกคนนั้น ครั้นกาลล่วงนานมา เนื้อความก็
เป็นความเก่า ไม่สมแก่กาลแผ่นดินปัจจุบันนี้ แลตัวไพร่หลวงซึ่งได้
ตราภูมิคุ้มห้ามไปแต่ครั้งนั้น บัดนี้ก็ตายเสียแล้วเป็นอนมาก เจ้าหม่อมขุนนางก็
หาเอาตราภูมิคุ้มห้ามนั้นมาคืนให้กับเจ้าพนักงานไม่ ซอขายกันต่อๆ
ไปก็มี บางทีภรรยาได้ตัวใหม่เป็นคนที่ไม่ควรจะได้ตราภูมิคุ้มห้าม
ก็ได้ตราภูมิคุ้มห้ามไปแอบอ้างซัดขวาง ไม่ให้เรียกสมพักษรอากรค่าน้ำ
ค่าตลาด ที่เป็นส่วนจะเก็บมาจ่ายใช้ ในการแผ่นดิน มีเหตุขึ้นแล้ว
ได้ความมาเป็นหลายราย แลไพร่หลวงที่สึกชั้นใหม่ก็มีมาก ยังหาได้
รับพระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามสำหรับตัวไม่ บัดนี้ไพร่หลวงใหม่เก่า ก็
รับราชการตามพนักงานด้วยกันทุกคน เป็นแต่หนักแรงมากบ้างพอ
ประมาณบ้าง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ทำ
ตราภูมิคุ้มห้ามให้ ใหม่เป็นหนังสือพิมพ์ ในท้องความเป็นแต่มีเส้น
ดินสอดำเขียนในคำที่แปลกกันทุกฉบับ ได้ประทับตราสามดวงไว้ ใน
ที่สถานๆ ทุกฉบับเป็นสำคัญ คือกรมขุนพลเรือน ได้ประทับตราพระ
ราชสีห์ประจำชอคนแห่งหนึ่ง ปีศุภราชประจำศกแห่งหนึ่ง ปีศุภราชพระ
คชสีห์ประจำศกก่ากับมาด้วย ถ้ากรมขุนกรมกระลาโหม ได้ประทับตรา
คชสีห์ทวงหนึ่งประจำชอคนแห่งหนึ่ง ประจำศกแห่งหนึ่ง ปีศุภราชพระ
ราชสีห์ทวงหนึ่ง ประจำศกก่ากับมาด้วย แลตั้งนเพื่อจะให้ ไพร่หลวง
ได้ไปเที่ยวทำการหาเงินตามหัวเมืองชน กรมพระมหาดไทย กรม

พระกระลาโหม กรมท่าทั้งปวงโดยสรวก จะไต่เป็นที่เชื่อถือตามควง
 คว้า ที่เคยใช้ทองตราถึงหัวเมืองมาแต่ก่อน แลมีตราข้างที่ ๆ มีอักษร
 ว่าตราภูมิคุ้มห้ามเป็นอักษรย่ออีกควงหนึ่ง เป็นตราพระราชทานออกมา
 ให้เจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ ผู้กำกับประทับที่จำนวนเงินซึ่งไปรค
 กำหนดให้ยกแก่ไพร่หลวงตามกรมต่าง ๆ โดยควงนั้นมาเป็นสำคัญให้
 กับหมู่ไพร่หลวงคนละฉบับ แลตั้งแต่นั้นไปถ้าตราภูมิคุ้มห้ามเก่าตกค้าง
 อยู่กับผู้ใด ๆ ฤ็าหนังสือตราปลอมประทับตราอื่นนอกจากตราสามควงที่ว่า
 แล้วยักก็ มีผู้เอาไปอ้างคุ้มตัว ก็อย่าให้ผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการนาย
 บ้านนายอำเภอ นายหน้านายอากรชนอนตลาด เชื่อฟังเอาว่าเป็นตราภูมิคุ้ม
 อันชาติที่เกี่ยว ให้รับเอามาส่งกับเจ้าพนักงานนครกรุงเทพมหานครเสียทั้ง
 สิ้น แต่ตราภูมิคุ้มใหม่ที่เป็นหนังสือพิมพ์ มีควงตราสำคัญพร้อมทั้งว่าแล้ว
 นั้นเป็นตราภูมิคุ้มแท้ มีบังคับเป็นอันขาดมาว่า ถ้าแลไพร่หลวงจะไปซื้อ
 ขายสิ่งของสรรพเหตุต่าง ๆ แลทำมาหากินในที่น้ำตก ในแขวงหัวเมือง
 บัณฑิตไผ่ฝ่ายเหนือใด ๆ ก็ไต่ทุกแขวงทุกเมือง ถ้ามีอากรค่าน้ำสมพิศธร
 ตลาดจะต้องเสีย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมยกลดพระ
 ราชทานให้แก่ไพร่หลวง ตามควรแก่ราชการใหญ่น้อย แลใช้ใกล้ใช้
 ไกลใช้ชิดใช้ห่างต่าง ๆ กัน คำสิ่งหนึ่งข้าง ห้าบาทข้าง หกบาทข้าง
 เจ็ดบาทข้าง แปดบาทข้าง ตามกำหนดมาในเรือนเงินสำหรับฉบับนั้น ๆ
 ประทับตราข้างที่เป็นสำคัญ อนึ่งบังคับมาว่าถ้าแลไพร่หลวงกรมเดียว
 กัน เกิดวิวาทกัน เป็นแต่เนื้อความถ่มเถียงกันแลเหตุเล็กน้อย มิได้

เป็นเนอความประทุษร้ายแก่แผ่นดิน ความฆ่าฟันกันแลความผู้ร้าย
 ปล้นชิงแลอื่น ๆ ซึ่งเป็นข้อใหญ่แล้ว ให้เจ้ากรมปลัดกรมสมุหยาญชี
 เจ้าหม่อมหลวงคิตอ่านปรองคองว่ากล่าวเป็นความไกล่เกลี่ยเปรียบเทียบ
 ลงให้เป็นอันแล้วแก่กันแต่ในหมู่ในกรมนั้น ๆ เอง อย่าให้ผู้รักษาเมือง
 ผู้รั้งกรมการในเมืองขึ้นกรมพระมหาดไทย กรมพระกระลาโหมกรมท่า
 ทุกเมืองรัชคี่ แล้วเกาะกุมเขาไปพิจารณาเรียกค่าฤชาตระกูลการสิน
 ไหมพินัยแก่ไพร่หลวงกรมเคียวกันเลย ถ้าไพร่หลวงต่างหมู่ แล
 ไพร่สังกัดพันจะฟ้องหากกล่าวโทษแก่ไพร่หลวง ๆ จะฟ้องหากกล่าวโทษไพร่
 หลวงต่างหมู่แลไพร่หลวงสังกัดพัน จึงให้ผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการ
 หาตัวเขาไปพิจารณาสืบสวนหาความจริง ตามพระราชกำหนด กฎหมาย
 ถ้าไพร่หลวงแพ่งแก่คี่ผู้ใด ๆ ก็คี่ จะต้องปรับไหมส่วนซึ่งเป็นเงินพินัย
 มากน้อยเท่าใด ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ยกพระ
 ราชทานให้แก่ไพร่หลวง อย่าให้ตระกูลการเรียกเอาเงินพินัยกับไพร่
 หลวงเลยเป็นอันขาด ถ้าไพร่หลวงจะไปมาค้าขาย แลหาปลาในที่ที่มีค่า
 น้ำ ทำไร่ปลูกของที่ต้องเรียกสมปักษ ขาของที่ต้องเสียค่าที่ขาย
 แก่กำนันตลาด เมื่อนายอากรค่าน้ำนายอากรค่าสมปักษ จะเรียกเอา
 ค่าตลาดค่าน้ำค่าสมปักษ ผู้เจ้าของบอกว่าเป็นไพร่หลวง ก็ให้เรียก
 ตราภูมิคุ้มห้าม มาตรวจดวงตราแลรูปพรรณสูงต่ำคำขาวแลคำหนิใน
 ตัว แลกำหนดจำนวนเงินที่โปรดพระราชทานยกให้เฉพาะผู้นั้นเท่าใด
 แลสอยซื้อตัวซื้อภรรยา ค่ายลบ้านสังกัดมูลนายให้ถ้วนถี่ ถ้าถูกต้อง

กับอักษรเขียนเส้นกินสอที่ท่อนังสีพิมพ์ แลคงตราแน่นอนแล้ว ก็
ให้ยกค่าตลาดค่าน้ำค่าสมพักรให้กับไพร่หลวงผู้นั้น เท่าจำนวนเงินที่
จดหมายไว้แล้ว ประทับตราข้างที่เป็นสำคัญมานั้น ถ้าค่าตลาดแล
ค่าน้ำค่าสมพักรจะต้องเสียมากเกินจากที่โปรดพระราชทานยกลดให้ ๆ
กำนันตลาดแลนายอากรค่าน้ำค่าสมพักร เรียกเอาแต่ส่วนที่เกินมา
เป็นหลวงตามแต่อย่างในพิทักษ์ตรา อย่าให้ฉ้อฉลกดขี่เรียกเอาเหลือ
เกินไป เป็นเหตุให้ไพร่หลวงไต่ความเคียดระแค้นไต่เลย ให้นายอากร
ค่าน้ำค่าสมพักรแลกำนันตลาดทั้งปวง จงทราบบำเหน็จพิเศษในคราว
ฉบบันว่า ทรงพระมหากรุณาโปรดยกให้อากรค่าน้ำแลค่าสมพักรแล
ค่าตลาด ซึ่งต่ำกว่าจำนวนเงินจะต้องเสียเป็นเงิน

ลงมาให้แก่นาย คนรูปพรรณ ผิวเนื้อ
มีคำหั้น ภรรยาชื่อ

๒๓๙ ประกาศศักดิ์เลขไพร่หลวง

มีพระบรมราชโองการให้ประกาศไว้แก่เจ้ากรมปลัด กรมโรงงาน
แลท้าววิเสทเจ้าหม่อมลนายแลคนหลวงนั้น ๆ แลผู้รับสั่งซึ่งจะชำระหม่อมคน
หลวงในแผ่นดินปัจจุบันนี้ แลท่านผู้ครองแผ่นดิน แลผู้รับสั่งให้ชำระ
คนหลวง สืบไปในภายหน้าให้ทราบไว้ ว่าค่าธรรมเนียมในเวลาแผ่นดิน
นั้น เมื่อใดแต่งกองทัพไปตีเมืองอื่นถ้าได้เชลยมาเป็นหลวงก็ถ้า ฤ
พระราชทานอาญาเป็นออกอุญธุไทย ต้องรับราชบาทด้วยภรรยาแลทาส
ชายทาสหญิง ต้องตกเป็นคนระบาทหลวง กับบุตรภรรยาชายผู้รับ

ปล้นแลกคนทำเงินแดง ซึ่งเป็นคนอยู่ในแขวงกรุงเทพฯ แลส่งมาเมือง ๆ
 แต่หัวเมืองนั้น ๆ แลไทยอย่างอื่น ๆ เป็นความใหญ่ ๆ บางครั้ง บางคราว
 คนระบาทว์คนเซลดเหล่านี้อันมีมาไซ้จะมีพระราชกำหนดให้รวบรวม
 เอาไว้เป็นคนหลวงให้หมกก็หาไม่ได้ การก็สัดแต่อำนาจพระราชหฤทัย
 ประสงค์ของพระองค์พระเจ้าแผ่นดินนั้น ๆ เหมือนคนเซลดที่ตีทัพมาได้
 ใครมีความชอบในการทัพครั้งนั้นก็เคยพระราชทานให้ แลในจำนวนคน
 ซึ่งตกเป็นส่วนหลวงเล่า ก็เคยแบ่งพระราชทานพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้า
 หลานเธอแลเจ้าจอมข้างในตามพระราชประสงค์แล้ว คนซึ่งเหลืออัน
 จึงได้สัดส่งเป็นไพร่หลวงตามกรมนั้น ๆ ต่อภายหลัง ถึงจำนวนเลข
 สักกักพัน มีเจ้าหมื่นถึงแก่กรรมลงทุกราย บรรดาที่เป็นชายสักซิมือ
 แลสักกัก ลูกหมื่นสักกัก ถ้าเจ้าหมื่นเดิมยังไม่ได้ออมยกหักให้แก่ผู้ใดไป
 ก่อนเวลาตัวถึงแก่กรรม ตัวเลขแลลูกหมื่นบรรดาซึ่งเป็นชายทั้งปวงนั้น
 ก็มิพระราชกำหนดให้ตกเป็นไพร่หลวงทั้งสิ้น ถึงกระนั้นบุตรหลานแล
 ญาติของผู้ตาย ก็เคยกราบทูลพระกรุณาขอพระราชทานทั้งหมดข้าง
 แบ่งเอาแต่พอควรข้างไว้เป็นกำลังราชการ ก็เคยทรงพระกรุณาโปรด
 ให้หักยกพระราชทานให้ แต่ทาสที่มีค่าตัวแท้ก็โปรดให้แบ่งขึ้นไปตาม
 มรดกให้แก่ญาติ แม้ซึ่งไม่ได้เป็นข้าราชการก็มีข้าง แต่คนเซลด
 ที่ผู้นั้นไปตีทัพมาได้ ได้ยกพระราชทานไว้ไม่เอาเป็นหลวงแต่เดิม
 ถ้านายถึงแก่กรรมแล้วควรต้องเป็นหลวงทั้งชายทั้งหญิงจึงจะชอบ แต่
 การที่เคยมาเห็นแบ่งกันไปเป็นมรดกดังทาสนั้นก็มิ ว่ามาทั้งนี้ให้เห็น

แบบแผนเยี่ยงอย่างแต่ละเพราะว่าในคนระบาทว์ ว่าคนซึ่งตกเป็นระบาทว์
หลวงนั้น มีธรรมเนียมว่าสูกแก่พระราชฤทัยของพระเจ้าแผ่นดิน จะ
พระราชทานผู้ใด ๆ ไปก็ได้ เหลือนั้นจึงให้สักไว้เป็นคนหลวงในกรม
ไพร่หลวงนั้นทั้งชายทั้งหญิง ถึงคนเป็นหนี้เงินหลวงมากทั้งตัวทั้งบุตร
ทั้งภรรยา ต้องเกาะครองมาเร่งเงินหลวงไม่ได้แล้วก็ต้องสักเป็นคน
หลวงเหมือนคนระบาทว์ก็มีเป็นอันมาก บางทีคนเป็นหนี้หลวงมีทาส
ชายหญิง เอาทาสมาส่งแทนหักเงินหลวงไปตามค่าตัว คนที่เป็น
ลูกทาสเกิดในเรือนเขี้ยวก็ส่งหักเงินหลวงตามกระเชียรอายุ ตัวคนพวก
นั้น จะหาเงินค่าตัวตาม ศาลกรมธรรม์ แลกระเชียรอายุ ส่งใช้แทน เงิน
หลวงก็ได้ ถ้าส่งมิได้ยอมตัวให้สักแล้วก็ตกเป็นคนหลวง

การซึ่งว่าคนซึ่งควรจะสักเป็นคนหลวงยังไม่ได้สัก เคยพระราชทาน
ไปแก่พระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอ แลเจ้าจอมข้างในนั้น ๆ เหมือน
อย่างควรระบาทว์หม่อมไกรสรนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็เคยพระราชทานแจกย้ายไปแก่เจ้าฝ่ายใน แลพระเจ้าลูกเธอทั้งฝ่าย
หน้าฝ่ายในไปเป็นอันมากเป็นตัวอย่างอยู่ เพราะเหตุนี้จึงเห็นว่าคนระบาทว์
ซึ่งได้มาใหม่ ยังไม่ได้สักแลทั้งชำระอยู่นั้น ก็ตกอยู่ในพระราชประสงค์
ของพระเจ้าแผ่นดิน สุกแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ก็ยังค้างที่ผู้ซึ่ง
ควรจะได้ รับพระราชทานคนระบาทว์ ซึ่งยังไม่ได้สักไปเป็นกำลังราชการ
นั้น มีความต้องการขอคนหลวงที่สักแล้วยังลุลงหมดคนหลวงอ้างว่าเป็น
ญาติพี่น้องพวกพ้องคุ้นเคยแลอื่น ๆ ครั้นจะยอมหักชักเขี้ยวให้ ก็เป็น

๓๒๙ ประกาศไม่ให้ลูกหมู่ไพร่หลวง เมื่อบวชอยู่
รับจ้างทำช่างทอง

ด้วยพระยาประมวณประมาณพล รับพระบรมราชโองการไล่เกล้าฯ
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ให้มีหมายประกาศแก่เจ้ากรมปลัด
กรม สมุห์ยาอู๋เจ้าหมู่มูลนาย ซึ่งได้คุมเลขไพร่หลวงแลเข้าเจ้า
ตั้งกรมแล้ว ยังไม่ได้ตั้งกรม ฝ่ายหน้าฝ่ายใน ข้าราชการฝ่ายทหาร
พลเรือน ในพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง หัวเมืองแลราษฎร
ให้รู้ทั่วว่า ถ้าไพร่หลวงไพร่สมแลเจ้าหมู่ไพร่หลวงไพร่สม ขุนหมื่น
ขุนพันทนายกรมใด ๆ ก็ดี แลราษฎรซึ่งไปบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ ใน
พระอารามกรุงเทพ ฯ แลหัวเมืองเป็นช่างทอง แลหัดเป็นช่างทอง
รับจ้างคนทำทอง ก็ระเอาตัวสักมาสักหลังมือเป็นไพร่หลวง อย่าให้เจ้า
หมู่มูลนายลงติเตียนว่า สักเอาภิกษุมาสักเป็นไพร่หลวงเป็นอันขาด
ก็เดี๋ยว ถ้าภิกษุผู้เป็นช่างทองนั้น หลบหลีกหนีไปเอาตัวมิได้ ก็ระ
เอาตัวผู้รับประกันให้บวชนั้น มาเร่งเอาตัวให้จงได้ ถ้าผู้เป็นไพร่
หลวงหมู่ไพร่หลวง ก็ระเอาโทษแต่เจ้ากรม แต่ปลัดกรม แต่สมุห์
ยาอู๋เจ้าหมู่มูลนายให้หนักนั้น ให้กรมมหาดไทย กรมกระลาโหม
กรมท่า กรมพระสัสดี มีหมายบอกให้รู้ทั่วอย่าให้ขาดได้ตาม
รับสั่งหมาย

๓๓๐ ประกาศไม่ให้เชื่อฟังเรื่องที่ผู้มีคดีไม่ฟ้อง
เอาไปลงหนังสือพิมพ์

คดีในความในกรนอกกร มีโทษจำเลยผู้ความกันอยู่ ก็เมื่อ
ตระลาการฯ ผู้ซึ่งขาดผู้ปรับทำการไม่เป็นธรรม ผู้ความที่ข้อขัดข้อง
ก็ควรทำใบร้องยื่นต่อท่านเสนาบดีที่หัวเมืองนั้น ๆ ฤๅโรงศาลนั้น ๆ ได้
ขึ้นอยู่ โดยที่ท่านเสนาบดีจะยังความไม่เป็นที่ชอบใจ ด้วยเดินเลาะไป
มักง่ายไปฤๅเข้าใจผิด ผู้ต้องคดียังสงสัยไม่ยอมเห็นด้วย พระบรม
ราชโองาส คือกระแสดพระราชโองการทรงพระมหากรุณาโปรด ว่า
ใคร ๆ ในไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินไม่เลือกหน้า บรรดาที่เป็นความอยู่ในโรง
ศาลถูกคุมเหงแก่ตระลาการเจ้ากระทรวงใด ๆ ก็ให้ทำการร้องทุกข์
ถวายเมื่อเวลาเสด็จออกพระที่นั่งสทไสววยกก็ได้ จะฝากญาติพี่น้อง
เจ้าขุนมูลนายให้ถวายข้างหน้าข้างในเมื่อใดเมื่อหนึ่งก็ได้ จะทรงพิเคราะห์
ไต่ถามเอาความจริงชำระตัดสินให้ การประกาศเยี่ยงอย่างนั้น ไม่มี
ที่ขัดข้อง เพราะฉะนั้นผู้เจ้าคดีข้อความในเรื่องใด ๆ ไม่เดินตามทาง
เอาเงินไปจ้างโรงพิมพ์ลงหนังสือพิมพ์ กล่าวโทษตระลาการแลผู้ความ
ต่าง ๆ ด้วยเข้าใจว่าหนังสือพิมพ์จะไหลมายังพระเนตรพระกรรณ การ
ที่ลงหนังสือพิมพ์กล่าวโทษอย่างนั้นเป็นที่ผิดไป จะให้ในหลวงถือเอา
คำกล่าวในหนังสือพิมพ์มาไต่ถามชำระตัดสินไม่ได้ ผู้ไปลงหนังสือ
พิมพ์ผิด ไปว่าประจานตระลาการมีความผิดอยู่ จะดูเบี่ยงเรื่องอ้าง
พลับเมืองจันทบุรีไม่ได้ เรื่องนั้นขัดข้องก็ควางด้วยข้อผู้มีหลัก
ผู้ใหญ่ที่เมืองจันทบุรีขึ้นความจึงไปตีความแล้วความนั้นก็ไกลกรุงเทพฯ

ผู้จะร้องอุทธรณ์มาไม่ถึง แลเป็นชาวนอกกรุงกึ่งนั้น กลัว
 ช้อผู้หลักผู้ใหญ่ หมอสมิทออกไปเที่ยวเมืองวันทบุรีไต่ความมาเป็น
 ประหลาดหักมาลงพิมพ์เล่น ครั้นไต่ทราบความ รีบสั่งถามเจ้านายของ
 อำเภพลับ เจ้านายของอำเภพลับกราบทูลยืนยันเหมือนดังเป็นคำ
 โจทย์ขึ้น จึงได้ไปรื้อให้ชำระความจริง เพื่อบำบัดการที่ราษฎรกรุงกึ่งนั้น
 กลัวช้อท่านผู้หลักผู้ใหญ่ไปในอันใดที่ แลคดีเรื่องนี้ผู้ยืนยันก็เป็นพระ
 องค์เจ้าในพระราชวังเป็นกึ่งโจทย์มั่นคง จึงไปรื้อให้ชำระ ก็ความเรื่อง
 อันโจทย์จำเลยมีตัวเป็นคู่ความกันอยู่ในโรงศาลในกรุงเทพฯ ควรจะเรียน
 เสนาบดีแล้วร้องฎีกา เมื่อไม่เรียนไม่ร้องไปลงพิมพ์ประจานตระลาการ
 แลคู่ความเหมือนหนังสือถึง ผู้ไปจ้างโรงพิมพ์ลงพิมพ์มีความผิดอยู่ ทำ
 คึกของตัวให้พิรุณอ่อนแอไปไม่น่าเชื่อ เพราะเห็นว่าเป็นเขาตรงๆ ไม่ได้
 แล้วจึงไปลงพิมพ์พินทาเขาให้ไต่อา้ย เจ้าของความที่ไปลงพิมพ์ชื่อว่า
 ทูบค้อยแข็งขาของตัวเองให้มีกำลังอ่อนไป ถึงจะว่าความไปก็เป็นที่
 สงสัยว่าไม่ซื่อตรง คดีเช่นนี้ ผู้อ่านหนังสือพิมพ์อย่าเชื่อนัก

หนังสือพิมพ์นี้เพื่อกว้างเรื่องเมืองสมุทรสงคราม ความนี้เห็น
 จะเป็นความจริงอยู่โดยมาก ชาวเมืองสมุทรสงครามมีคนพาลทำกะทะ
 มากจริง ความฎีกาก็ได้เกิดเป็นหลายราย คือฆ่ากันตายแลชู้หญิง
 ไปทำชำเรา ความฟ้องแล้วชำระโตงเตงกันอยู่ในเมืองนั้นข้าง มาโตงเตง
 อยู่ในกรมทำข้างกรมเมืองข้าง เมื่อมาร้องฎีกาถวายก็ได้ทรงชำระโดย
 สุจริต ไต่ตัวผู้ผิดเขามาลงพระราชอาญานำพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ก็เป็น

หลายราย แลที่ว่ามีผู้แก้ไขด้วยเห็นแก่สิ้นชน ความนั้นก็มิจริงทรงจับได้
คือตระลาการศาลกรมท่า พระพิพากษาคนเก่ามากราบทูลแก้ไขว่าชาย
หญิงรักใคร่กันเองตามกันไป ไม่ได้ผิดไปแต่เรือนบิดามารดา ภายหลัง
หญิงมาร้องว่าไม่ได้รักชายที่ผิดไป เป็นแต่พระพิพากษาทูลแก้ไขด้วย
เห็นแก่สิ้นชน ทรงชำระได้ความจริง ชายผู้ผิดก็ได้ให้ลงพระราชอาญา
แล้วส่งขึ้นคุก พระพิพากษาให้ถอดเสื้อจากที่ การประสมประเสใน
กรมท่าชักกันมาโยนกันไป เมื่อมีผู้ร้องฎีกาฯ ให้พวกฟ้องเอาฎีกามา
ถวาย มีปากยืนยันแล้ว ก็ไต่เคยทรงเร่งรัดกรมท่าแข่งแรงเอาตัวผู้
ผิดมาจนได้ แลที่ว่าเอาส่งคุกส่งตรางไว้แล้วหนีไปได้ ฎีกามีผู้เอา
เงินแล้วปล่อยไปเสียนั้นก็มิจริง เหมือนอ้ายกุหลายเป็นบุตรนายกองใน
กรมท่า คุกหญิงของราษฎรมาข่มขืนแล้วเอามาขาย ความฟ้องที่
เมืองสมุทรสงครามก็โงงเงงชำระไม่แล้ว ส่งเข้ามาที่กรุงเทพ ฯ ก็
โยนกันมาโยนกันไป จนความร้องฎีกา รัชสังเร่งเอาตัว ยังมีผู้
ไปยุ ฯ พณ ฯ กรมท่าให้เขียนหนังสือกราบทูลพระกรุณาไต่ทามผิด ๆ
ถูก ๆ ไป จนทรงชักเคื่องเป็นอันมาก เร่งเอาตัวอ้ายกุหลายมาจนได้
ลงพระราชอาญาเช่นทั้งบิดาแลบุตร แล้วเอาตัวอ้ายกุหลายไปส่งขึ้น
คุกไว้ อยู่ในคุกไม่ช้าปล่อยให้หนีไปได้ ใต้มีรัชสังให้ตำรวจไปจับตัว
มาลงพระราชอาญาแล้วส่งขึ้นคุกอีก แต่ผู้เจ้าจ้องหมอความตัวก่อความ
เอง แล้วร้องฟ้องกล่าวโทษผู้อื่นเป็นแถวไปตามบ้าน ฎีกาล่าวการที่
เหมือนเหมไม่สมจริง เกือบเอาคดีผู้อื่นมาว่าก็มีเป็นอันมาก เมืองสมุทร

สงครามรุกรานมากกว่าทุกเมือง ในหลวงก็เห็นจริงด้วย แต่ผู้ที่มา
 ย่นพิมพ์าลงหนังสือพิมพ์นั้นจะให้ ในหลวงเอาหนังสือพิมพ์ว่ากล่าวนั้นไม่
 ได้ เพราะทางมืออยู่ไม่เดินตามทาง ทางนั้นคือผู้รักษาเมืองกรมการก็
 ต้องฟ้องแก่เขา ก็ถ้าใครจะอยู่ก็ต้องขอพระอนุญาตนำโรง ถ้าการไปไม่
 ตลอดจะมาขอพระอนุญาตหลวงกรุงเทพ ฯ ก็ได้ กราบเรียน ฯ พณ ฯ
 กรมท่าก็ได้ ฤ็ความส่งเข้ามาในกรุง เมื่อไปขังอยู่โรงโคศาลใดให้ทำ
 ฎีกาถวาย ถวายเองก็ได้ ให้ใครๆ ถวายก็ได้ แต่ให้มีตัวโจทก์มา
 ยืนยัน แต่ซึ่งจะทั้งหนังสือก็ ไปยื่นเพื่อในหนังสือพิมพ์ถึงปากหน้าคำ
 ซักก็จะหยิบยกขึ้นว่าไม่ได้ โรงหนังสือพิมพ์มักเชื่อคนสันคึก ความส^ง
 เขาไม่ได้ระแพบเห็นแล้วไม่อาวรณ์ฎีกา จึงไปลงหนังสือพิมพ์ ครั้น
 ในหลวงไม่เชื่อจึงไปเก็บเอาโน่นเอานี้มาข่มขืนตมเมืองนั้น จะเอาชนะ
 ให้ได้ ฐ^ยเท่าอยู่แล้ว ใจคนชาวสำคัญว่าคนชาวเหมือนกันนั้นแลเป็นคน
 คนคำเหมือนมิใช่คน จึงจะชอบพอรักใคร่กับคนคำ ก็เหมือนชาวเรือ
 ขึ้นล่องชอบกับลิง โยนกล้วยโยนอ้อยให้กิน ไม่ได้รักถึงเป็นญาติพี่น้อง
 มีพระบรมราชโองการดำรัสให้ประกาศว่า หนังสือทั้งแลหนังสือ
 ไปลงพิมพ์บ้านหม้ออังกฤษทั้งสองอย่างนี้ จะเชื่อฟังเอาเป็นจริงไม่ได้
 เห็นเป็นการพิรุณนัก เพราะใครทำอย่างนั้นเห็นชัดว่า จะว่าเขาตรงๆ ไม่
 ได้ระแกล้งนินทา ว่าประจานเขาให้ความอ^งๆ ไปเท่านั้น ถ้าจริงแล้ว
 ทางที่จะว่านั้นมืออยู่ คือที่โรงศาลแล้วร้องถวายฎีกาเปิดเผยอยู่ไม่ห้าม
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ผู้มีทุกชั่วอันเกี่ยวข้ออย่างไร ๆ ให้มาร้องถวาย

ทางวาง แลกรมการอื่น ๆ เป็นหลายประการ มีใจความว่า ผู้สำเร็จ
 ราชการเมืองกรมการเมืองรยอง ทำข่มเหงให้ราษฎรได้รับความเดือด
 ร้อนต่าง ๆ แลสรรเสริญหลวงราชภักดีศรีสงครามปลัดเมืองรยองว่า
 เป็นคนสัถย์ซื่อคึกกว่ากรมการอื่น หม่นนาเวศ หม่นชำนานญ ขอสัมค
 อยู่กับหลวงปลัดเป็นนายควบคุมต่อไป ครั้นทรงเฝ้าเรื่องราวทั้ง ๓ ฉบับ
 ทราบความแล้ว ทรงพระราชดำริเห็นว่า ข้อความในเรื่องราวภูิกาชัง
 กล่าวโทษผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการนั้น ล้วนว่ากล่าวก็คล้ายกัน
 ยักเยียดเล็กน้อยลงข้างปลายสรรเสริญหลวงปลัดว่าเป็น คนดี เหมือนกัน
 ทรงแคลงว่าเป็นความคึกหลวงปลัดข่มเหงให้ท้อ ถัดหาง คนพวกนั้น เข้ามา
 ว่ากล่าว แลเป็นอุบายจะให้บังเกิดพระราชดำริเห็นว่า หลวงปลัดเป็น
 คนที่เป็นที่ชอชใจของราษฎรเป็นอันมาก จะไ้ทรงแต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จ
 ราชการเมือง ทรงจับได้แนบคายในสำนวนถ้อยคำเป็นหลายประการ
 มีอาการก็เช่นโวหารแลความคึกคนสุขขานนั้น แต่คำร้องในฟ้อง ๓ ฉบับ
 นั้น เป็นคำกล่าวหาว่าผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการข่มเหงเบียดเบียนพ
 ราษฎรไพร่พลเมืองนั้น ปรากฏว่าเป็นความทุกขร้อนของราษฎรอยู่ ควร
 จะต้องชำระให้ไ้ความ แล้วทรงพระราชดำริว่า ครั้นจะให้เอาตัวผู้
 ต้องกล่าวโทษในเรื่องภูิกานั้นเข้ามาชำระในกรุงเทพ ฯ ก็ละลำบากเนิ่น
 ช้าไป แต่ก่อนวันนั้นไปไ้มีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยาวิวงค์มหา
 โกษาธิบดี ออกไปภูการงานอยู่ที่สนามประพาศบ้านอ่างศิลา แลเขา
 สมมุขเป็นดินที่ใกล้เมืองรยองอยู่แล้ว จึงไ้มีพระบรมราชโองการดำรัส

เหนือเกล้า ฯ สั่งให้เจ้าพนักงานกรมท่า มีท้องตราออกไปถึงเจ้าพระยา
 วรวงศ์มหาโกษาธิบดี ให้ออกไปชำระที่เมืองรยอง จึงเจ้าพระยารวรวงศ์
 มหาโกษาธิบดี ได้กราบบทวายบังคม ลาออกไปชำระความนั้นที่
 เมืองรยอง ครั้นได้ความแล้วมีหนังสือบอกเข้ามาให้กราบบังคมทูล
 พระกรุณาตามที่ได้ชำระนั้น แลเมื่อเจ้าพระยารวรวงศ์มหาโกษาธิบดี
 ออกไปดูการงานอยู่ที่ประพาสบ้านอ่างสัลาแขวงเมืองชลบุรี แลออกไป
 ชำระความอยู่ที่เมืองรยองนั้น มีผู้มาแจ้งความว่า ผู้รับทำแทนเจ้าภาษี
 นายอากรต่างๆ ในหัวเมืองนั้นๆ เรียกภาษี เรียกอากรต่างๆ แก่
 ราษฎรเหลือเกิน ผิดจากพิภักดิ์ในท้องตราเป็นหลายเรื่องหลายราย เจ้า
 พระยารวรวงศ์มหาโกษาธิบดี ได้ทราบแล้วมีความกตัญญูต่อพระเดช
 พระคุณ เห็นแก่แผ่นดินแลกรุณาแก่ราษฎรยิ่งนัก จึงมีความประสงค์
 จะให้เป็นพระเกียรติยศ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล
 จะให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน จึงได้มีบอกเข้ามากราบทูลพระกรุณา
 แลรับอาสาระชำระทุกข้อของราษฎรทุกหัวเมืองขึ้นในกรมท่า ขอพระ
 ราชทานกราบบทวายบังคมลาไปตั้งชำระที่เมืองจันทบุรี ได้ทราบได้ฝ่า
 ลของรับพระบาทแล้ว ก็ได้โปรดเกล้า ฯ ตามความคิดเจ้าพระยา
 วรวงศ์มหาโกษาธิบดี ครั้นเจ้าพระยารวรวงศ์มหาโกษาธิบดี ลงไปเมือง
 เมืองจันทบุรีแล้ว จึงให้หาตัวผู้รับทำแทนเจ้าภาษีนายอากรมาชำระได้

ความจริงว่า เรียบกษัตริย์ อากรเหลือเกินผิดจากพิภคินในท้องตรา เจ้า
พระยารวิวงศ์มหาโกษาธิบดี ได้ตัดสินให้ผู้เรียบกษัตริย์อากร คือเงินให้
แก่ผู้ ที่เสียเงินไคมนั้นไปแล้วก็มีบ้าง

๓๓๒ ประกาศไม่ให้เชื่อข้อความที่มีผู้ ทิ้งหนังสือ ไปลงหนังสือพิมพ์

มีพระบรมราชโองการดำรัสให้ประกาศว่า หนังสือทิ้ง แลหนังสือไป
ลงพิมพ์บ้านหม้ออเมริกันทั้งสองอย่างนี้ จะเชื่อฟังเอาเป็นจริงไม่ได้ เห็น
เป็นการพิรุธนัก เพราะใครทำอย่างนั้นเห็นชัดว่าเขาตรง ๆ ไม่ได้
จะแกล้งนินทาว่าประจานเขาให้ความอับ ๆ ไปเท่านั้นไม่เป็นความจริง
ถ้าจริงแล้วทางที่จะอ่านนั้นมีอยู่คือที่โรงศาล แลร้องถวายฎีกาเปิดเผย
อยู่ไม่ห้ามทรงพระกรุณาโปรดว่า ผู้ที่มีทุกข์ร้อนเกี่ยวข้องอย่างไร ๆ ให้
มาร้องถวายฎีกา ถ้าตัวผู้นั้นต้องกักขังของจำอยู่มาไม่ได้ จะให้เจ้าขุน
มูลนายฤๅญาติพี่น้อง พวกพ้องใคร ๆ มาถวายแทนก็ได้ ถวายข้างหน้า
ก็ได้ข้างในก็ได้ ทางมีอย่างนี้ไม่เดินตามทาง กลับไปลงหนังสือพิมพ์
บ้าง ทำหนังสือทิ้งบ้างเห็นเป็นพิรุธนัก ถึงจะว่าชักหน้าคำซื้อฤๅกล่าว
ไทยบ้านเมืองต่าง ๆ จะให้ในหลวงทรงหยิบเรื่องในหนังสือพิมพ์ออกให้
ชำระเอาเป็นเหตุเป็นผลนั้นไม่ได้ ใครไปทำอย่างนั้นเห็นอับเปล่า ท่าน
ผู้ใดรับหนังสือไปอ่านแล้วอย่าเชื่อฟังเอาเป็นจริง ให้เข้าใจถึงประกาศ
นี้ เทอญ

๓๓๓ ประกาศเรื่องเอาศพไว้ค้างคืน

มีพระบรมราชโองการมาณพระบัณฑูรสร้อยสิงหนาท ให้ประกาศแก่
พระราชาคณะพระครูเจ้าอธิการ แลเจ้าพนักงานนั้น ๆ ทุกตำแหน่งใน
กรุงแลหัวเมืองให้ทราบทั่วกัน ว่าธรรมเนียมในสยาม มีการไว้ศพ
ค้างวันค้างคืนจนมีกลิ่นเหม็น เปนปฏิญญาภัยงานัก แลชักศพแห่ไป
ทำบุญให้ทานเขี่ยศพออกข้างแล้วจึงถมวางศพฝังไว้ คิน ๑ ฤๅ ๒ คิน ๓ คิน
แล้วจึงชักขึ้นทำบุญอีก แลจึงเผาก็มีตามป่าช้า พระอารามนั้นทุกแห่งไป
ก็ศพที่ตายใหม่ ๆ ในวันนั้นก็ ฤๅศพที่ล่วงวันค้างคืนมาแล้วมีกลิ่น
ร้ายแรงนั้นก็ ใ้ในทางที่เสด็จพระราชดำเนิน โดยทางสถลมารคชล
มารควันใดเวลาใด ไม่ควรจะให้ประพรมมีเวลานั้น แลทอดทิ้งอยู่ที่
ใกล้เคียงตามทางที่เสด็จพระราชดำเนินนั้น ควรต้องหลีกเลี่ยงไป ฤๅ
ผ่อนผันเอาศพนั้นไปเสียให้พ้นไกลแต่ทางนั้น อย่าให้เป็นที่ทอดพระเนตร
ไปเป็นอันขาด ว่าถึงการเก่า ๆ ที่ล่วงแล้วมา ทรงระฤกได้ ในแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ๔ ครั้ง ๆ หนึ่งมีที่เสด็จพระราช
ดำเนินโดยการพระศพพระองค์เจ้าทองคำแดงวัดสุทัศน์าราม เสด็จพระราช
ดำเนินกลับถึงพระตำหนักแพ กระบวนแห่ศพพระยาพิพัฒน์โกษา ก่อน
พระยาพิพัฒน์โกษา (มิตร) ตั้งบนชั้นศาล ผ่าขาว มีเครื่องสังเค็ดเล่น ๆ
ชักมา ทอดอยู่ ตรงหน้าพระตำหนักแพข้าม อีกครั้งหนึ่งมีที่เสด็จพระราช
ดำเนินเวลาเช้าอย่างครั้งก่อน กระบวนแห่ศพพระยาราชสุภาวดี (มอญ)

เครื่องแต่งตัวคล้าย ๆ กับศพก่อน ชักมามากอยู่ตรงหน้าพระตำหนักแพ
ข้าม เมื่อเวลาเสด็จที่พระตำหนักแลการในศพทั้ง ๒ เวลานั้นใต้ทรงพระ
ราชดำริห์ว่า ข้าราชการในครั้งนั้นขรยจะถือลัทธิสำคัญผิด ๆ ว่าเป็นศพ
หลวง จึงไกร้อไว้จนเวลาสายแล้วชักมาฉะเถาะจะให้ประจบเวลาเสด็จ
พระราชดำเนินกลับ จะได้ถวายตัวทอพระเนตรเห็นจะประสงค้อย่างนี้
กรมวัง แต่การอย่างนี้ไม่ควรถวายลำถวายตัวทอพระเนตร ถวายเป็น
การอประมงคลควรจะหลบหลีกให้พ้นทางเสด็จ แลอย่าให้พ้องผ่านเวลา
เสด็จพระราชดำเนินจึงจะสมควร แต่ไม่มีผู้ใดว่าขานประการใดการก็เป็น
แล้วไป อีกครั้งหนึ่งทั่วทิศของนพคุณยังโรยอยู่ เจ้าอธิการ (แสง) เป็น
พระญาณรังษีที่พระราชอาคณเฑียรพระภิกษุในหลวง จึงรุดขึ้นพระราชทาน
พระภิกษุ ให้สั้มแก่พระเจ้าลูกเธอซึ่งทรงพระเยาว์เสด็จไปพระราชทาน
เมื่อสั้มแก่พระเจ้าลูกเธอรับผ้าพระภิกษุ เสด็จไปถึงวัดแล้วเสด็จขึ้นทาง
สะพานยาว พระเจ้าลูกเธอที่ยังทรงพระเยาว์พระองค์นั้นเสด็จไปด้วยหลาย
พระองค์ เมื่อเสด็จจวนจะใกล้ถึงกำแพงพระอุโบสถยังอีกประมาณ ๒ วา
๓ วา กลืนศพเหินกลิ้งร้ายแรงนักฟุ้งตระหลยมา ท่างพระองค์ดำริห์ว่า
กลืนอะไร ครั้นทอพระเนตรไปเห็นโลงปักกระดากปากโลงปักกระดาก
แดง ตั้งอยู่ในศาลาสามห้องอยู่ริมทางนั้น จึงทราบว่ากลืนศพมาแต่นั้น
เป็นแน่แล้ว เสด็จไปในพระอุโบสถถวายพระภิกษุแล้ว เสด็จมาถึงที่ตรง
นั้นท้องทรงปักพระนาสิกเสด็จรีบเร็วมา เมื่อเวลานั้นใต้ทรงพระราช
ดำริห์ว่าบรรดาเจ้าพนักงานที่มาในเวลานี้ ช่างกระไรไม่มีใครดูแลเอาใจ

ใส่จัดการให้ที ปล่อยให้ศพเขื่อนมาตั้งอยู่ริมทางเจ้านายเสด็จมา ไม่
สมควรเลย ฝ่ายพระญาณรังศรีรังศรีก็เป็นผู้ใหญ่ไม่มีอิทธิบาทใคร ฝ่าย
พระสงฆ์ที่เข้าใจ วิปัสสนา ฯลฯ ไปอย่างพระพรหมเทพาจารย์ นั้นจะมี อยู่
ไหนบ้างก็ยากที่จะหยั่งรู้ เกล็ดกระตึกผิดๆ ไปแล้วจะเอาศพมาไว้ใน
ที่ทางเสด็จพระราชดำเนิน ฝ่ายเจ้าพนักงานเล่าจะเลินเล่อใจไม่สังเกตว่า
อะไรจะงาม อะไรจะไม่งาม จะไม่เอาใจใส่ว่าอะไรจะงามอะไร จะไรจะไม่
งามอะไรไม่เกี ของสกกระปรก เป็นอัมระมงคลเช่นนี้ไม่ควรจะเอามาไว้ใน
ศาลาที่ใกล้ถนนในวันเจ้านายเสด็จมาเช่นนี้ จึงจะยังไม่ได้เผาก็ควร
จะยกเอาไปไว้เสียทีอื่นให้พ้นจึงจะชอบ ครั้นขีหลังๆ มา เสด็จรับผ้าพระ
กฐินไปอีก เมื่อเสด็จขึ้นไปถึงศาลานั้น ต้องทรงสังเกตดูแต่ไกลเกล็ดอก
จะมีศพมาทิ้งไว้ที่นั่น ให้ทวนพระทัยไม่รู้หายเลย

๓๓๔ ประกาศทรงอนุญาตให้ราษฎรถวายฎีกา ทูลถามเรื่องที่เล่าๆ ได้

มีพระบรมราชโองการมาณพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศ
แก่พระสงฆ์สามเณรในพระพุทธศาสนา แลข้าราชการผู้น้อยขุนหมื่น
พินทนายแลทวยราษฎรนอกกรุงในกรุง ชาวในประเทศนอกประเทศ
ทั้งปวงให้ทราบ

ด้วยทุกวันนี้มีคนปากกล้าใจกล้า ภูเขาโวเงาไปก่อเหตุ คำว่า
คำเล่าการผิดๆ การไม่จริง ให้เป็นทาสทั้งสะเทือนร้อนร่ำคาญใจแก่
พระสงฆ์สามเณรแลทวยราษฎรต่าง ๆ เนื่อง ๆ ว่าในหลวงจะมีรับสั่งให้

ทำอย่างนั้นให้ทำอย่างนี้ ผู้หนึ่งกราบทูลขออย่างนั้น ผู้หนึ่งกราบทูลขออย่างนี้ จะเรียกภาณูสิ่งนั้น จะเรียกภาณูสิ่งนี้ ในที่ของไม่ควรจะเรียกภาณูบ้าง แล้วจะไปเรียกเพน ๒ ซ้ำ ๓ ซ้ำบ้าง แล้วจะจับกุมคนทำอย่างนั้นอย่างนี้ คนใช้ของอย่างนั้นอย่างนี้มาทำโทษบ้าง ก่อเหตุให้ราษฎรตั้งสะเทือนอยู่เสมอต่าง ๆ ก็การที่สะตั้งสะเทือนเล่าภาณูขึ้นบ่อยอย่างนี้ไม่ดี เพราะเป็นความไม่จริงโดยมาก เป็นที่วิคกร้อนรนรำคาญแก่คนเพนอันมากไปนาน ๆ ถึงต้นความเคิมจะจริงแต่พระราชดำริที่บางอัน ผู้ฟังไปไ้ความแต่ปลายเหตุก็ตั้งสะเทือนไปต่าง ๆ

เพราะฉะนั้นบัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีประกาศพระราชทานช่องโอกาส แก่พระสงฆ์สามเณรแลข้าราชการผู้น้อย ขุนหมื่น พันทนายแลทวยราษฎรในกรุงนอกกรุง ชาวในประเทศนอกประเทศ ทั้งปวง ถ้าผู้ใดได้ยินคำเล่าภาณูต่าง ๆ อย่างว่ามา เป็นที่สะตั้งสะเทือนแก่ผู้ใดฟังอย่างนั้นแล้ว ให้เขียนเป็นเรื่องราวกราบทูลพระกรุณาว่าได้ฟังมาดังนี้ ๆ การนั้นจะจริงฤๅไม่จริงประการใดจะใคร่ทราบเกล้าทราบกระหม่อม เมื่อทำเรื่องราวแล้วจะนำเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวายเองอย่างถวายฎีกาก็ได้ ถ้าความทราบได้ฝ่ายของรู้ลึพระบาทแล้ว ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานคำตอยสำแดงการที่แท้ ที่จริงให้สืบสงสัยฤๅอธิบายการที่ไม่เข้าใจให้เข้าใจโดยประจักษ์ ถ้าความเรื่อนั้นเล่าภาณูกันแตกต้นเป็นความใหญ่โตมาก ควรจะให้มีความหมายประกาศให้ทราบทั่วกัน ก็จะทำเป็นคำประกาศตีพิมพ์แจกให้ทราบทั่วกัน ผู้ถวายเรื่องราวนั้น

ถ้าถวายความประหลาด ๆ ก็พระพรหมานรางวัลให้ยังเล็กน้อย ฤ
จะยกความชอบโดยสมควร เพราะทำให้ความระงับความ^๕ต้นเล้าฤ
ผิต ๆ ลงได้เร็ว ๆ นั้น

โครงความเรื่องราวซึ่งจะมูลเกล้า ๆ ถวายกราบทูลถามหาความ
จริงนั้นให้ต่างอย่าง^๕นั้น

ข้าพระพุทธเจ้า นาย..... (ชื่ออย่าง^๕นี้) อำแดง..... (ชื่ออย่าง^๕นี้)
ตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบล..... (ชื่ออย่าง^๕นี้) สังกัดขึ้นอยู่ในกรม..... (ชื่อ
อย่าง^๕นี้) ขอพระพรหมานพระบรมราชวโรกาส ถวายเรื่องราวให้ทราบ
ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้ฟังนาย..... (ชื่ออย่าง^๕นี้)
อำแดง..... (ชื่ออย่าง^๕นี้) ฤชาชาวบ้านโน้นชาวบ้านนี้ พูดกันปากกัน
ว่า..... (อย่าง^๕นี้ ๆ) ข้าพระพุทธเจ้าได้ฟังแล้วมีความสงสัยว่าจริงฤ
ไม่จริง การยังไม่เข้าใจนัก ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระพรหมานความ
ให้ทราบเกล้าประจักษ์^๕สิ้นสงสัย แต่กระแสดพระบรมราชโองการที่แท้
ขอเดชะ

ถ้าเป็นพระสงฆ์สามเณร เริ่มต้นว่าอาตมาภาพพระ..... (ชื่อ
อย่าง^๕นี้) สม^๕..... (ชื่ออย่าง^๕นี้) สามเณร..... (ชื่ออย่าง^๕นี้) อาตมาภาพ
ได้ยินดังนี้ แก่ใจไปตามโวหารวักนั้นเกิด

ผู้ฟังคำประกาศ^๕นี้ อย่าเชื่อคำซบปากคนภาว่า อย่าให้เจ้าหูข้าง
งูมาอย่างนั้นเลย

การซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเช่นนั้นก็โดยการทรง
เห็นตัวอย่างซึ่งเคยมีมาแล้ว คือครั้งหนึ่งเงินมีชื่ออยู่บ้านตลาดน้อยกล่าว
โทษภรรยาว่ามีชู้กับพระสงฆ์เป็นหมอน ความได้พิจารณาว่ากล่าวกัน
อยู่ในศาลกรมธรรมการนานแล้ว ได้สืบพยานหลายปากถนัดไม่ได้
ความจริง ระยะเวลาการนำความกราบบังคมทูลพระกรุณา จึงโปรดให้ยก
ความปราศรัยเสีย ให้ว่าแก่ตามความผิดมีวิวาทกันต่อไป ฝ่ายเงินที่
เป็นโทษสงสัยไม่เชื่อระยะเวลาผู้รับสั่ง จึงทำฎีกามาร้องเป็นคำฉลอง
ว่าทรงศักดิ์สินกันนั้นจริง ๆ ไม่เชื่อคำระยะเวลา ได้พระราชทานพระ
กระแสพระบรมราชโองการ ชี้แจงให้เห็นจริงออกไปแก่เงินมีชื่อผู้ร้องทูล
ฉลองจะได้ ให้มีโทษแก่ผู้ร้องหาไม่ได้

อีกเรื่องหนึ่งอาัยบุตรคนโทษปราศรัยเป็นสัจแล้ว ทำเรื่องราว
มาร้องทุกข์กราบทูลพระกรุณา ว่าได้ยืมถ้อยคำข้าพระพุทธเจ้าได้ฟัง
นาย..... (ชื่อน) ๆ ล ฯ

๓๓๕ ประกาศว่าด้วยเนอนิลกสาปน์

มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศแก่ผู้ ที่ได้รับพระราชทาน แหวน
นากปลอกมีกไปให้ทราบ ว่าแหวนนี้ทำด้วยทองผสมชื่อเนอนิลกสาปน์
ผสมตามตำราของโบราณฤกษ์ คือเข้าทองนพคุณหงส์กทศทอง
บริบูรณ์แท้ส่วนหนึ่ง เงินไล่ให้เงินสนจีนแลทองแดง เป็นเงินบริสุทธิ์
แท้ส่วนหนึ่ง ทองแดงไล่ให้เงินสังสดีบุกแลเงินที่เคี้ยวสองส่วน แล้ว

จึงผสมโลหสามอย่างนี้ให้ กินกันเป็นอันเดียว เรียกว่าเนอนิลกสาปน์
 เป็นของโบราณ กาลก่อนเมื่อเวลาแรกตั้งพระพุทธศาสนาในเมืองมคธ
 เขาใช้เนื้อโลหนั้นเป็นรูปเขนนัก ๔๐ กล่าวคือสองสลึงเพียง เรียกชื่อ
 นิลกสาปน์ก็ดี นิลกหาปนะก็ดี ก็ชาฎาเขี้ยวคือส่วนที่ ๔ ของนิลกสาปน์
 นั้น คือเนื้อเขนนัก ๓๐ กล่าวเรียกว่าบาท ก็ด้วยบาทอนันตแลพระ

พุทธเจ้าทรงบัญญัติข้อกินนาทานปาราชิกแก่ภิกษุแลภิกษุณีทั้งหลาย ว่า
 ภิกษุแลภิกษุณีซึ่งลักแลฉ้อเนื้อโลหอย่างนี้หนัก ๓๐ กล่าวขึ้นไปก็ดี สิ่ง
 ของอื่นที่ราคาเท่าๆสูงกว่าเนื้อโลหนี้ ซึ่งหนัก ๓๐ กล่าวก็ดี ภิกษุแล
 ภิกษุณีนั้นเป็นปาราชิก ถ้าต่ำกว่านั้นอาบัติไม่ถึงปาราชิก คือถ้าลักแล
 ฉ้อเนื้อโลหเช่นนั้น หนักแต่กล่าวหนึ่งสองกล่าวสี่ของอื่นควรค่าเพียง
 เท่านั้นเป็นแต่อาบัติทุกกฏ ถ้าเนื้อโลหนั้นมากกว่าสองกล่าวขึ้นไป ถ้า
 กว่า ๓๐ กล่าวลงมา ฎาของควรค่าเนื้อโลหนี้เท่านั้น ภิกษุแลภิกษุณีผู้ลัก
 แลฉ้อก็ต้องอาบัติกัลลหิยะ พระบัญญัติวินัยเป็นของโบราณ ยังค้ำด้วย
 เนอนิลกสาปน์ มีในพระคัมภีร์แลตำราของเก่าแน่นอน ครั้นพระ
 ศาสนาแผ่ไปในนานาประเทศที่ไม่มีเนอนิลกสาปน์ใช้ โบราณท่านจึง
 คิดตามลัทธิ ว่าทองนพคุณหนัก ๒๐ เม็ดเข้าเปลือกราคาเท่ากับเนื้อ
 นิลกสาปน์หนัก ๓๐ กล่าวที่เรียกว่าบาท คิดดูเนื้อทองในเนอนิลกสาปน์ ๓๐
 กล่าวนี้ กล่าวหนึ่งหนัก ๔ เม็ดเข้าเปลือก ๓๐ กล่าวเป็น ๔๐ เม็ดเข้าเปลือก
 ก็ใน ๓๐ กล่าวนี้มีเนื้อทองแท้ ๓๐ เม็ดเข้าเปลือก เนื้อเงิน ๓๐ เม็ดเข้า

เปลือก เนื้อทองแดง ๒๐ เมื่อกเข้าเปลือก ก็เมื่อจะแยกคิดว่าทองแดง
 ราคาเท่าใด ราคาทองแดงก็จะน้อย เมื่อมาผสมเข้ากับเงินที่หนักเท่า
 กับทองส่วนหนึ่งอีก ราคาจะไม่เท่ากับราคาทองนพคุณ ที่โดยค้ำ
 เป็น ๑๖ หนักโดยสังเป็น ๑๘ หนัก แต่ท่านคิดโดยคุณของผสมแล้ว ท่าน
 คิดความว่า เนื้อนี้ล็กสาปหนัก ๑๐ กล้า ราคาเท่ากับราคาทองนพคุณ
 หนัก ๒๐ เมื่อกเข้าเปลือก เมื่อคิด ๑๖ หนักก็ไปเงิน ๕ สลึง ก็เนื้อล็ก
 กสาป ๑๐ กล้านั้น ถ้าคิดแค่ ๘ หนักอย่างราคานากในกาลทุกวันนี้
 ก็ไปเงิน ๕ สลึงถูกต้องกัน เนื้อล็กสาปในราคาเท่ากับราคานาก
 ที่ใช้ซื้อขายกันโดยมากในกาลทุกวันนี้ แต่อาจารย์ที่ไม่รู้จักเนื้อล็ก
 กสาปนี้ แลไม่ได้คิดเทียบราคานากที่คนซื้อขายกันอยู่ ก็มักคิด
 ราคาขายเป็นวัตถุกุณินนาทานวุ่น ๆ ไปไม่ต่างกัน เนื้อล็กสาปที่ไป
 แหวนพระราชทานมานี้ ได้มีพระบรมราชโองการให้ช่างทองชำระไว้
 หล่อหลอมทำให้ถูกต้องตามตำราจริง ๆ แล้วจึงทำเป็นแหวนปลอกมีค
 ลวง ๆ หนักวงละสองสลึงเพียง นับว่าเป็นล็กสาปหนึ่ง เมื่อพระ
 ราชทานไปแก่ผู้ใดให้ผู้นั้นเก็บไว้ ฤๅสรวมนิ้วมือไว้สำหรับรฤกถึง
 พระเดชพระคุณ เมื่อเล็กไปกว่านิ้วของผู้ได้รับพระราชทานไปแล้ว
 จะไปให้ช่างรายวัดให้เขมือออกไปควรแก่นิ้วของตัวก็ตาม ฤๅถ้าจะเอา
 เป็นเครื่องราง เป็นวัตถุที่เป็นสวัสดิมงคล เมื่อเวลาสบาย ๆ จะถวาย
 ให้ทรงลงอักษร ซึ่งเป็นมงคลสำคัญ ๆ ก็จะลงพระราชทานเอาไว้ ใช้
 สรวมนิ้วทำการมงคล คือโกนทุกคัมภีรฤๅล้างหน้าแลเจิม อย่าเอา
 ไปสรวมนิ้วที่จะรับของสมมมไม่เป็นมงคล ผู้ใดได้รับพระราชทาน

แหวนเนนิลกลาสน์ไปสรวมนิ้วใช้สร้อย ทรงพระอิริยาบถพระราชทาน
 ส่วนพระราชกุศลเป็นพระราชวราสา ขอให้ท่านผู้นั้นเจริญอายุวรรณ
 สุขพลปฏิภาณ สุนทรสารสมบัติ สิริสวัสดิ์ค้ำพิพัฒน์มงคลสรรพคุณผล
 ทุกประการเทอญ

๓๓๖ ประกาศว่าด้วยเครื่องรอน้ำฝนอย่างยุโรป

ท่านทั้งปวงจงทราบเถิดว่า เมื่อเดือนอ้ายขมเสงนพศก เชรชอริยศ
 จอมเบิกกงสุล อังกฤษคนใหม่ สมเด็จพระนางกวินวิกตอเรียพระเจ้า
 กรุงลอนดอน ทรงให้เข้ามากำกับลูกค้าฝ่ายอังกฤษอยู่ในกรุงเทพฯ นั้น
 เมื่อกองสุลคนนั้น กวินวิกตอเรียพระเจ้ากรุงลอนดอน ใ้หมอบให้คม
 พระราชสาส์น แลเครื่องมงคลราชบรรณาการเข้ามาทูลเกล้า ฯ แต่
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย ในเครื่องราชบรรณาการ
 จำพวกนี้มีเครื่องรอน้ำฝนวัดประมาณรู้ว่ำน้ำฝนตกลงจะมากน้อยเท่าใด
 จะรู้ได้ โดยเล็ยดกว่าเครื่องมือที่จัดแจงไว้ ใช้มาแต่ก่อน คือมันวอย่าง
 อังกฤษนั้นหนึ่ง แบ่งแผ่นปรนให้เห็นได้ถึงร้อยละ เครื่องมือนั้นมาก
 แต่ว่าคนทรวงน้ำฝนแต่ก่อน สันดานไพร่หยายคายเลวนัก รู้จักแต่จะ
 หงข้าวต้มแกงค้ำน้ำพริก กินเข้าแล้วเกียจคร้านที่จะล้างมือแลหาผ้าเช็ด
 มือ เอาเช็ดหัวตัวเองไม่รู้จักดูแลใช้ของดี ๆ เลย ไกลนักหนาแต่ความ
 รู้ละเอียด เพราะฉะนั้นก่อนนี้ไปด้วยเครื่องมืออันนั้นหาได้ความเป็นแน่ไม
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังไม่ได้ทรงพิจารณาสังเกต

ทราบโดยฉันทันที ฟังได้ทรงตั้งแต่วันจันทร์เดือน ๖ แรม ๖ ค่ำมาได้ความ
 เปนแน่ฉันทันทีแล้ว แต่ครั้นจะโปรดให้ลงพิมพ์หนังสือข่าวออกมาโดย
 กำหนดนั้นอย่างอังกฤษตามธรรมเนียม คนไทยทั้งปวงเคยสังเกตแต่นิว
 อย่างไทยก็จะไม่เข้าใจ จึงทรงกำหนดเป็นขนาดนั้นอย่างไทย คือ
 เกือบเข้าเปลือกตะแคงเป็นนึ่งหนึ่ง แต่จะแบ่งเป็นสี่กระเบียด ๗ แยก
 กระเบียดอย่างนั้นไทยนั้นหยายนัก ฝนตกน้อยไม่ถึงกระเบียดก็ไม่มี
 จำนวนรชยาณูชีไว้ ก็เสียดเสียไปทุกเวลาฝนตก อย่างเก่าจึงได้แบ่ง
 นึ่งหนึ่ง เป็นสี่กระเบียดเรียกว่าทสาณู ถึงกระนั้นก็กลางเวลาฝนตกน้อย
 กว่าทสาณู ก็ยังว่าไม่ได้ น้ำ เครื่องมือที่มาแต่เมืองอังกฤษใหม่นั้น แบ่ง
 นึ่งหนึ่งได้ถึง ๓๐๐ ส่วน เรียกว่าสทสาณู สิบสทสาณู จึงเป็นทสาณู
 สิบทสาณูจึงเป็นนึ่งให้รู้เถิด จำชื่อไว้ให้แน่เทอญ

๓๓๗ ประกาศกำหนดที่จะเอาทองแปมาขึ้น เอาเงินไปแต่ท้องพระคลัง

ประกาศแก่ผู้รับพระราชทานทองทศทองพิศ ทองพัดตั้งส์ ไปแทน
 ส่วนเงินเบี้ยหวัดเล็กน้อยทุกนายให้ทราบ ว่าผู้ใดได้รับทองแปไป ถ้า
 จะใคร่ใช้เงินใช้เร็ว ๆ ก็ให้แลกแลกกับเงินของผู้อื่นใช้ไปพลางก่อน
 ตั้งแต่วันไปจนถึงสิ้นเดือนสิบสอง ผู้ที่ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเป็นทองแป
 ไป อย่าเพ่อมาแลกเปลี่ยนเอาเงินคืน ขอให้รอไว้จนถึงสิ้นเดือนสิบสอง
 จึงเอามาแลก แต่ผู้นอนนอกจากผู้ได้รับพระราชทานทองแปไป ถึงเป็น

คนในเบี้ยหวัดก็ คนนอกเบี้ยหวัดลูกค้ำวานิชในประเทศนอกประเทศ
ก็ ได้ซื้อทองแปไปแล้วจากผู้ใดทองแปก็ ได้ขายของให้ผู้ใด
ทองแปแล้วรับเอาทองแปไปก็ จะเอาทองแปมาขึ้นเอาเงินไปแต่ต้อง
พระคลังนั้นได้ทุกวัน ไม่ห้ามไม่ขัดทางค้าขาย อย่างตั้งสะเทือนไป
ใครเอาทองแปมาขึ้นเอาเงินไปแต่ต้องพระคลัง เงินที่เปลี่ยนทองแปก็
จะให้แก่นั้นเป็นของผู้นั้น แต่จะมาฟ้องร้องกันว่าใช้ฎาوانให้เอาทองแป
มาแลกเงินแล้วผู้รับวานิชเงินเสียไม่ให้กับ ให้แก่น้อยก็ ไม่รับ
ตัดสินให้ ตามแต่จะไว้ใจกัน

ผู้ที่ได้ซื้อทองแปไปฎาขายของผู้ใดทองแปไป ผู้ที่ได้รับ
พระราชทานทองแปไป เก็บไว้จนถึงกำหนด ทั้งสามพวกนี้ ถ้าเอา
ทองแปมาแลกเงินที่คลัง ชาวคลังไม่ให้ก็ ให้ไม่ได้กำหนดราคา
ทศพิศพิศทั้งสี่ทั้งประกาศแล้วก็ อย่าเพื่อเอาทองแปให้ไว้ที่คลัง ให้
พาทองแปมาร้องถวายฎีกาเถิด จะพระราชทานเปลี่ยนเงินให้ โดยเร็ว

๓๓๘ ประกาศกำหนดที่รับทองทศพิศพิศทั้งสี่

ครั้งนี้ได้พระราชทาน ทองทศ ทองพิศ ทองพิศทั้งสี่ ไปเป็น
เบี้ยหวัดแก่ข้าราชการเป็นอันมาก ถึงก่อนนี้ไปก็ ได้ทรงตั้งทานข้าง
พระราชทานข้าง ถ้าผู้ที่ได้รับพระราชทานทองแปไป เอาไปขอซื้อของ
ก็ แลกเงินก็ ใช้หนี้ก็ ใช้จ่ายให้จึงเปลี่ยนเงินให้ จึงรับแทนหนี้
โดยสะดวกเถิดอย่ารังเกียจเลย ลูกค้ำวานิชฎาผู้ใด ๆ ขายของผู้ใด

ทองแป้ว ฤๅลูกหนีมาใช้หนี้ให้แปนทองแป ฤๅได้ซื้อทองแปไว้ ถ้า
ต้องการเงินให้มาขึ้นเอาเงินแก่ชาวพระคลังมหาสมบัติ ที่คอยรับอยู่ที่
ศาลาริมประตูข้างพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ข้างเหนือทุกวัน ไม่ขัดขวางอะไร
ให้เสียประโยชน์ แต่ทองแปนั้นถ้าไปเจาะไปตัดเสียแล้วไม่รับใช้ให้

๓๓๙ ยิงปืนอาภูนา ผีงตัวนตก

ด้วยพระยาขำเรออีกก็ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ครั้นถึงฉวันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะ
แม่มศก ด้วยเดิมหมายให้เกณฑ์กรมเรือกันขวานขึ้นยิงปืนหลักผีงตัวนตก
นั้น กรมอาสาวิเศษซ้ายร้องว่า ถ้าแลจะเกณฑ์นั้น ก็ให้ไปยิงเป็นคู่กัน
ขึ้นให้ถ่อนกรมเรือกันซ้ายเรือกันขวานออกเสียอย่าใดเกณฑ์เลย จึง
ให้เกณฑ์แต่กรมอาสาวิเศษซ้าย ยิงฉนวนอมรินทร์าราม ๑ ฉนวนริมวัง
กรมหมื่นเทวานุรักษ์ ๑ ฉนวนอาจารย์ ๑ ปืนหลัก ๖ บอก ๓ ค่ำบล คิน ๕ ชั่ง
๒ บาท กรมอาสาวิเศษขวา ยิงบ่อนวิไชยประสิทธิ์ ๑ บ่อนวัดโมลีโลก ๑
สองค้ำบลขึ้น ๔ บอกคิน ๓ ชั่ง ๗ คำลึงนั้น ให้นายเวรมหาดไทย หมาย
บอกเจ้าพนักงานผู้ซึ่งต้องเกณฑ์ ที่ให้ทำทางว่ารายขุนหมื่น เจ้ากรม ๒
ปลัดกรม ๒ ขุนหมื่น ๘ เป็นสิบสองคน เจ้าพนักงานกรมกระลาโหม
แล้วให้เบิกสาปแร่ สาปกา ใบหนาก เข้าเปลือก จะได้ใส่ลูกปืนขึ้น
๓๓๓ นก บอก ๑ ให้ทำฎีกามาเบิกคินตามหมายรับสั่ง

๓๔๐ ประกาศห้ามไม่ให้กระบวนแห่ตีสุนัขให้ไล่ไป
เสียให้พ้น แลอย่าให้ตึกแกมีในอุโบสถ หรือที่ประทับ

ด้วยเงินงาช้าง รัยรัยสังข์สมเด็จพระเจ้าอนงยาเธอ เจ้าฟ้ามหาเมลา
ไล่เกล้าฯ สั่งว่า จะเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกฐินหลวงทุก
พระอาราม ทรงทอดพระเนตรทรงเห็นตึกแกแลสุนัขวิ่งไปมา เจ้า
พนักงานตามเสด็จ ไปตีสุนัขเข้าให้ร้อง มีพระบรมราชโองการดำรัส
เห็นเกล้าฯ สั่งว่า ให้มีมายประกาศแก่ข้าราชการกระบวนแห่นำแห่
ตามรัยเสด็จ ให้รู้ทั่วกัน อย่าให้ไปตีสุนัขเข้าไล่ไปเสียให้พ้น อย่า
ให้ไปตีเข้าให้ร้อง แลตึกแกให้คนดูแลให้ถ่วงถ่วงในพระอุโบสถ อย่า
ให้มีอยู่ไต่ไปอันซาคที่เทียบ ตั้งแต่ถ่วงวันเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลา
เข้าไปทอดพระเนตรเห็นตึกแกอยู่ในพระอุโบสถใดแลสุนัขร้อง จะลง
พระราชอาญาเจ้าพนักงานตามโทษ ให้มีมายบอกตำรวจหน้า กรมวัง
รักษาพระองค์ซ้ายขวา ให้ดูแลตรวจตราให้ถ่วงถ่วง ให้เจ้าพนักงาน
ไปตรวจตราดูแลให้ทันกำหนดตามรัยสั่ง

๓๔๑ ประกาศให้พระสงฆ์ทุก ๆ พระอารามตั้งพิธีฝน

ก็ขอให้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ สั่งว่าฝนแล้งไปหาตก
ไม่ ให้พระราชอาคณธ ถานา เปรียญ อนุกร ทุก ๆ พระอารามตั้งพิธีฝน
สวดสกุโท เหมือนอย่างกระทำมาแต่ก่อน จงทุก ๆ พระอารามตาม
รัยสั่ง

๓๔๒ ประกาศวางระเบียบผู้ซึ่งจะถวายตัว เป็นมหาดเล็ก

มีพระบรมราชโองการ ให้ประกาศไว้แก่มุลนายในมหาดเล็ก
ทั้งแต่งวางวางหุ้มแพรเป็นที่สุด ว่าถ้าบุตรแลหลานตรงๆ คือบุตร
ของบุตรเจ้าพระยา แลพระยาพระหลวงแลบุตรหมื่นปลัดกรมตำรวจ
แลคลังก็ดี แลบุตรวางวางหัวหมื่น หลวงนายเวรจำหุ้มแพร แล
สมุห์บัญชีในมหาดเล็กก็ดี บุตรแลหลานตรงๆ บุตรของบุตร
เจ้าพระยาแลพระยา แลพระซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการ แลบุตรพระยา
พระปลัดยกบมิตร แลผู้ช่วยราชการหัวเมืองเอกเมืองโทเมืองตรี แล
บุตรหม่อมเจ้าที่มีประกันว่ามีใช้คนชั่วคนพาล คนเช่นว่ามานี้มาขอให้
ถวายตัวก็ถวายให้ได้ ถ้าว่าคนนอกนี้ คือบุตรชนบุตรหมื่นแลกรมการ
ผู้น้อยในหัวเมืองแลบุตรข้าหลวงเดิม แลข้าราชการฝ่ายใน แลใครๆ
นอกจากกำหนดคน ถ้าคนที่ว่าหลานข้างๆ เคียงๆ ของขุนนางผู้ใหญ่
ผู้น้อยมิใช่หลานตรงๆ ซึ่งเป็นบุตรของบุตรก็ดี คนแปลกอย่างยังค้ำ
มาแต่ก่อนทั้งปวงนี้ ใครจะถวายตัวก็ให้หาหน้าหน้า ฝ่ายหน้าฝ่ายใน
กราบทูลลงก่อน ถ้าได้พระกระแสโปรกแล้วจึงถวายตัวได้ ถ้ามิได้
กราบทูลลงก่อนอย่าเพื่อพาตัวถวายเลย แต่บุตรมหาดเล็กนั้นเป็นหมู่
อยู่แล้ว เอาตัวมาใช้ตามหมู่ถึงไม่ถวายตัวก็เคยใช้มา แต่เมื่อ
พิเคราะห์ไปโดยละเอียดก็ไม่ควร เพราะคนที่ในหลวงไม่รู้จักแล้วจะ
เป็นมหาดเล็กใช้สอยใกล้ๆ อย่างไร เพราะฉะนั้นให้พาถวายตัวเสียก่อน

จึงเอาเขา^๕ที่^๕เบี้ยหวัด^๕ราชการ^๕ ถึง^๕บิดา^๕ไม่ใช่^๕ผู้มี^๕บรรดาศักดิ์^๕ ก็^๕ว่า
มาแล้ว^๕นั่น^๕ก็^๕ถวาย^๕ตัว^๕ได้^๕ เพราะ^๕บิดา^๕เป็น^๕มหาดเล็ก^๕มาแล้ว^๕

๓๔๓ ประกาศเรื่องตั้งพันปากพล่อย

มีพระบรมราชโองการ^๕ตำ^๕รัส^๕ฮ้อน^๕ๆ^๕ ออก^๕ๆ^๕ ว่า^๕ ใคร^๕ว่า^๕ใน^๕หลวง
ตั้ง^๕อ้าย^๕กรุด^๕ปาราชิก^๕ เป็น^๕พัน^๕ปาก^๕พล่อย^๕ เหมือน^๕ขุน^๕หลวง^๕ตาก^๕ ตั้ง^๕พัน^๕สี
พัน^๕ลา^๕ตั้ง^๕นั้น^๕ ว่า^๕ไม่^๕ถูก^๕ไม่^๕เหมือน^๕เลย^๕ ใคร^๕อย่า^๕เชื่อ^๕คำ^๕นั้น^๕ว่า^๕ถูก^๕จริง^๕ เรื่อง^๕ที่
ว่า^๕ตั้ง^๕พัน^๕สี^๕พัน^๕ลา^๕นั้น^๕ คือ^๕ขุน^๕หลวง^๕ตาก^๕แต่ง^๕ให้^๕อ้าย^๕๒^๕คน^๕ สืบ^๕ว่า^๕ใคร^๕มั่ง^๕มี^๕
แล้ว^๕ให้^๕หา^๕โจทก์^๕ทนาย^๕สา^๕บาล^๕ได้^๕ฟ้อง^๕เท็จ^๕ๆ^๕ ว่า^๕เอา^๕ข้าว^๕เอา^๕เกลือ^๕เอา^๕
สินค้า^๕ต้อง^๕ห้าม^๕ลง^๕สำ^๕เนา^๕ แล้ว^๕พา^๕โล^๕ปรั^๕ย^๕เอา^๕เงิน^๕มาก^๕ๆ^๕ ใคร^๕รับ^๕ขึ้น^๕ตา
ปรั^๕ย^๕ต่อ^๕เกี้ยว^๕ โจทก์^๕สา^๕บาล^๕ได้^๕ยืนยัน^๕แล^๕ต้อง^๕ผูก^๕ยก^๕หนึ่ง^๕ฤ^๕หลาย^๕ยก^๕ ปรั^๕ย^๕
ทวิ^๕คุณ^๕บ้าง^๕ ทริ^๕คุณ^๕บ้าง^๕ จัก^๕คุณ^๕บ้าง^๕ พัน^๕สี^๕พัน^๕ลา^๕เป็น^๕พัน^๕ใน^๕วาช^๕การ^๕อื่น^๕
ครัน^๕รับ^๕อา^๕สา^๕เท^๕ย^๕ว^๕ใส่^๕ความ^๕เท็จ^๕แก่^๕คน^๕มั่ง^๕มี^๕ ได้^๕เงิน^๕เบี้ย^๕ปรั^๕ย^๕มา^๕มาก^๕
มี^๕ความ^๕ชอบ^๕ ขุน^๕หลวง^๕ตาก^๕ให้^๕พัน^๕สี^๕เป็น^๕ขุน^๕จิ^๕ตร^๕ฐ^๕ล^๕ พัน^๕ลา^๕เป็น^๕ขุน^๕ประ^๕มู^๕ล^๕
ราช^๕ท^๕ร^๕พิ^๕ย์^๕ ก็^๕อ้าย^๕กรุด^๕นั้น^๕ม^๕ัน^๕พ^๕ก^๕ไม่^๕เกรง^๕ใจ^๕ใคร^๕เหมือน^๕ย่ำ^๕ มัน^๕ได้^๕ขึ้น^๕
ได้^๕เห็น^๕อะ^๕ไร^๕ก็^๕พ^๕ด^๕ไม่^๕มี^๕ประ^๕มา^๕ด^๕ ใน^๕หลวง^๕จึง^๕ตั้ง^๕ให้^๕เป็น^๕อ้าย^๕พัน^๕ปาก^๕พล่อย^๕
ตาม^๕ที่^๕มัน^๕ได้^๕เป็น^๕ย่ำ^๕นั้น^๕ แล^๕มัน^๕ว่า^๕อะ^๕ไร^๕ใน^๕หลวง^๕ก็^๕ไม่^๕เอา^๕เป็น^๕จริง^๕นัก^๕ เอา^๕
แต่^๕ที่^๕มี^๕ส^๕ลัก^๕สำ^๕คัญ^๕จริง^๕ๆ^๕ สำ^๕คัญ^๕ๆ^๕ เหมือน^๕อ้าย^๕กรุด^๕ว่า^๕ มหา^๕ข้า^๕เป็น^๕
ปาราชิก^๕ใน^๕หลวง^๕ก็^๕ไม่^๕เอา^๕ ว่า^๕พระ^๕ประ^๕คิ^๕ษ^๕ฐ^๕นิ^๕เว^๕ศ^๕น์^๕ ทำ^๕อะ^๕ไร^๕พ^๕ก^๕อะ^๕ไร^๕
ประ^๕หลา^๕ด^๕ๆ^๕ ก็^๕ไม่^๕เอา^๕ ว่า^๕ใคร^๕หยา^๕บ^๕ช้า^๕ค่อ^๕ใน^๕หลวง^๕ก็^๕ไม่^๕เอา^๕ ว่า^๕ปล^๕กั^๕กร^๕ม

เปรมฤทธิหม่อมเจ้าเกียรติคุณก็ไม่เอา ว่าหลวงพิศพิงปล่อยเชิงลา
คนๆ ทั้บวรศักดิ์ก็^{๗๕}ไม่เอา อื่นๆ อีกหลายเรื่องก็ไม่เอา มหาข้า
แลพระประยูรวงศ์นั้นแลปลัดกรมเปรมแลคนอื่น ๆ จะต้องว่าในหลวง
ไม่เป็นเหมือนชนหลวงตาก เลี้ยงคนทั่วอย่างนั้นบ้าง เรื่องอ้ายผล
ปาราชิก เรื่องหลวงเสน่หส์ศรีชิตเข้ากับ^{๗๖}ผู้รัยลักพระแสง เรื่องพระ
มหาเทพเพี้ยนอ้ายจางวางพม่าว่ามาเข้าเฝ้า เรื่องพระยาศรีสทเทพ
อิฐลับไขว้รัง ไข่สลักสำคัญแม่่นำจริงเอาเป็นคดีชำระ ก็พระยาศรี
สทเทพ แลพระมหาเทพนั้น ในหลวงยังเห็นแก่หน้ายังเลี้ยงอยู่ไม่เอาไทย
เหมือนอ้ายผลแลหลวงเสน่หส์ศรีชิตนั้น จะต้องมีความกตัญญู^{๗๗}รับคุณ
ต่อในหลวงบ้างจึงจะเป็นมงคล คนที่นั้นทาในหลวงผิดๆ ไม่เป็นมงคล
มาหลายท่านหลายนายแล้ว หลวงเสน่หส์ศรีชิตนั้นทำ^{๗๘}ขบถขึ้นทั้งกระสุน
เกือบถูกคนตายถึง ๓ คราวจึงถูกเสียบ^{๗๙}ลูกเหล็ก พระยาศรีสทเทพ แล
พระมหาเทพนั้นถึงในหลวงจะถอดเสียบ^{๘๐}กระทำไทยเสียบ ก็เห็นจะยัง
ไม่มีกองทัพอพระยาสวรรค์มาล้อม^{๘๑}คอกเป็นแน่ คนเขาจะยังนับถือ
ในหลวงอยู่มากไม่วิตก

ข้าราชการอิฉาอุยยากันหรงๆ แห้งๆ เพื่^{๘๒}คทุลออกๆ แอ^{๘๓}กๆ
กล่าวไทยกันข้างแก้ตัวข้าง เล่นข้างจริงข้าง ทรงพิเคราะห์^{๘๔}เห็นว่าความ
ไม่เป็นถ้อยหมอยไม่เป็นชน เป็นแต่คนหรงๆ แห้งๆ กันก็ไม่ทรงชำระ
กระแสรราชการที่^{๘๕}เพียงเท่านี้ อนึ่งความพระกระแสร^{๘๖}รับสั่งว่าไ้ยินว่าคน
นั้นทำอย่างนั้น คนนั้นทำอย่างนั้นบ่อยๆ นั้น เกิดขึ้นในพระราชเหตุ^{๘๗}ไทย
ประทุสองอย่าง อย่างหนึ่งมี^{๘๘}ผู้กราบทูลๆ นั้นเล่า ดังที่^{๘๙}กราบทูลตรงๆ

ลางที่ก็กรายทูตลากลไกลไป แต่มักมาแต่การเล่นๆ โดยมาก ลางที่
 พกกันจึงมารับสั่งถามว่าอะไร ก็กรายทูตว่าไต่ย็นเขาวางอย่างนั้นอย่างนั้น
 ลางอย่างก็ทรงคะเนเอาตามระหว่างถ้อยระหว่างความที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ
 ตามของที่มีอยู่ที่เห็นอยู่ อย่างเรื่อง พระยาศรีสทเทพแลอื่น ๆ แล
 รับสั่งโกน ๆ ตามไปก็มีผู้พลอยบ้าง แต่ถึงไต่ย็นก็ไม่ใช่ความ
 โทษยั้ยยันยันมันคงก็ทั้งเสีย ไม่ไต่รับสั่งว่าอะไรต่อไป ครั้นนานมา
 สี่ไรไต่ความทราบมาแต่ไหนก็ทรงสืบไปเสีย เหมือนตาฟักเหมือน
 กัน ทรงสืบแต่ที่ไม่ต้องการ เพราะมากกว่ามากนั้นสำคัญ ๆ ลืมเสีย
 ที่เรื่องกองพม่าคอกกระบือนั้น แต่เดิมทราบบ้างอยู่ในสมเด็จเจ้าพระยา
 องค์น้อย ความถ้อยเกี่ยวกับซึ่งที่โรงศาลท่านก็ไม่สั่ง พวกพม่าก็
 สมคกับผู้ร้ายลักเรือทำวุ่นวายมาก ชาวต่างประเทศเขาก็นินทา ครั้น
 สมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อยถึงแก่พิลาลัยแล้ว ในหลวงไต่มีอบกองพม่า
 ให้ใน (พล) สมุหพระกระลาโหม ไต่ย็นว่า (พล) สมุหพระกระลา
 โหม มอบให้พระยามนตรีศรีวิวงศา แต่ใครจะกล่าวก็ลืมไปเสียแล้ว
 แต่เมื่อพระยามนตรีศรีวิวงศา ถึงอนิจกรรมแล้ว ในหลวงไต่สั่งแต่พวก
 ไชน ให้อยู่ในพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ เพราะเห็นว่าพวกไชนเป็นหมู่
 มหากเล็กโดยมาก พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์เป็นจางวางมหาคเล็ก ไต่
 นี้ก็อยู่ว่าจะเอาพวกไชนมามอบให้ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เห็นว่าพวกไชน
 โยกเหยกซุ่ม จะเป็นอันเอามาเสียให้ดูเอามาให้ ถ้าไป แต่ที่กองพม่า
 แลกของมอญโรงเรือแลกของมอญช่างต่อเรือกำปั่น แลญวณผู้พายแจว

นั้นไม่ได้สั่งให้ใคร ๆ ใดๆ ใ้ใครมาว่าอย่างไร้อ้อ ๆ แอ้อ ๆ ก็พยักพโยกไป
ก็ลืมไปเสียแล้วไม่ได้ใส่ใจใส่ แต่คนพวกนี้จางวางแลเจ้ากรมปลัดกรม
เป็นพระเป็นหลวงทั้งเบี้ยหวัดเข้ามาแรง ๆ เห็นขานูชี้เข้าเมื่อไรแล้ว
ก็ขึ้นแทบทุกปี ว่าอ้ายเหล่านไม่เห็นน้ำหน้ากลาหิมนั้น ใครเอาไปใช้ทำ
อะไรมันทำอะไรอยู่ ถึงคนหัวเมื่ออยู่ไกลแล้ว เมื่อไรเขาลงมาเขาก็
เข้าเฝ้าบ้าง งานพระศพเขาก็เข้าเฝ้าหน้าพลับพลา เหมือนยามแห่กัน
ๆ ถือน้ำเขาก็มาเฝ้าในประรำ อ้ายเหล่านับเบี้ยหวัดทำราชการแก่ใคร
ไม่ได้เข้ามาเฝ้าไหนเลย ได้เขียนลงในขบเบี้ยหวัดอย่างนั้นบ้างไต่ขึ้น
บ้างหลายหนหลายครั้งมาแล้ว แต่ในขบนั้นมากเข้า เมื่อพระศพวังหน้า
คนในกรุงนอกกรุง ทั้งวังหลวงวังหน้ามาถวายผ้าขาวหม่อมมาวัลลภา
กันหมก แต่อ้ายพวกนี้ไม่ได้มาเลย ไม่ได้ ยืนช่อขึ้นเลยจึงขึ้นมากเข้า
ก็จะเป็นคนไม่ทราบเลย จะเอาความไปเข้าหาพวกพม่าเข้ากระมัง วัน
หนึ่งจึงมีคนแปลกหน้ามา ๒ คนหมอบอยู่ที่หน้าคันทะขาม ถามว่าเป็น
ผู้ใดบอกว่าเส้นทางวางกองพม่าออกกระขอ จึงคิดว่าเห็นมันจะได้ ยืน
ไต่ขึ้นไปมันตกใจมันจึงมาหา ก็ได้ดิ่งนั่งพักปราศรัยไปมากับมันโดย
สมควรแล้วจึงก็ถึงความหลัง ครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย ครั้งนั้นนึกได้ว่าท่านทรงใช้ให้พม่าพวกนั้นมาลงเขอน
สระในพระราชวัง จึงได้ถามว่าเดี๋ยวนี้ไปติดการติดงานอยู่ที่ไหน พม่า
๒ นายบอกว่าไม่ได้ทำอะไร จึงคิดหางานให้คล้ายแต่ครั้งนั้น จึงสั่งว่า
เศษไม้เครื่องพลับพลาเครื่องเมรุกระทำเสียเปล่าอยู่นั้น ให้ไปเก็บ

เขามาทำเข็มกระหนาบรากคักวังสราญรมย์ ให้การคล้ายครั้งพระบาท
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ให้พม่าพวกนั้นมาลงเขื่อนสระ สั้งไล่ไป
 อย่างนั้นเอง ก็ซึ่งไม่ได้ ให้ไปกราบเรียน (พณ) ท่านนั้น เพราะ
 มั่นว่าไม่มีใครใช้มันทำอะไรเปล่าอยู่ สั้งมันเหมือนการวาร์ไม่เป็นการ
 เกณฑ์ ก็มันจะได้ไปทำๆไม่ได้ ไปทำก็ไม่มีรายงานมาออกสั่งสาธ
 ไปทิ้งเสีย ภายหลังจึงได้เห็นในเรื่องราวพันปากพล่อย ว่าพระมหาเทพ
 เอาตัวไปเขี่ยน ว่ามันมาทำวังสราญรมย์ จึงตกใจขึ้นมากลัวจะมีผู้
 กราบเรียน (พณ) พาลผิดไป ฤๅจะเข้าใจผิดไปว่าพวกพม่าเหล่านั้นจะมา
 เกินขอขึ้นในพระยาบุรุษย์ พระยาบุรุษย์นำเพดานทุล ในหลวงมอบให้
 พระยาบุรุษย์ จึงได้ไปทำวังสราญรมย์ ด้วยพระยาบุรุษย์ก็มักคบคนพาล
 อ้ายพม่าเหล่านั้นก็เป็นคนพาลมาก แลเมียเก่าพระยาบุรุษย์ก็เป็นพวก
 พ้องอำเภอกิมพม่า บุตรพระยาทวายอยู่ด้วย กลัว (พณ) ท่านจะเข้าใจ
 ผิดไป จึงได้ถามอะอะขึ้น ที่สัจจริงใจความเรื่องนั้นพระยาบุรุษย์ไม่ได้
 มาว่ากล่าวอะไรเลย ในหลวงก็ไม่ได้ สั้งอะไรแก่พระยาบุรุษย์ด้วยเรื่อง
 พม่าเหล่านั้นเลย

เรื่องทำพระนครครั้งนั้น (พณ) ท่านรับทำ บอกว่าจะเอาเงินภาษี
 น้ำตาลเมืองเพ็ชรบุรี จะใช้คนลาวพุงคำเมืองเพ็ชรบุรี ในหลวงได้
 ทราบแต่ท่านั้น แต่การที่จะเปิดจะเผยจะรับจ่าย และเลื่อยไม้และอะไร
 อื่นๆ แลตั้งใครเป็นกงสีเป็นนางงาน ในหลวงไม่ทราบด้วยเลย ใน
 หลวงได้ยินแต่รายจ่ายของคำเปลว นอกนั้นสุดแต่ (พณ) ท่านหมด

(พล) นั่นแหละของหลวงทุกอย่างท่านก็ควรจะยกเขี่ย ท่านว่าในหลวง
ปากโคโรโคไป ให้อะไรใครแรงๆไป จำอะไรแรงๆไป ถ้าปฤกษา
ท่านๆ มักลกลย่อนผ่อนปรนไม่พอที่จะเสียท่านไม่ให้เสีย ท่านไม่รุ่มววย
เหมือนพวกอื่นๆ ถ้าใครจะฟ้องร้องกันด้วยเรื่องกงสี แลนายค่านพระ
นครศิริ ต้องกราบเรียน (พล) ท่านจึงชอบ เพราะกงสีแลนายค่าน

(พล) ท่านทั้ง ในหลวงไม่ได้ทั้ง ถ้ากงสีนายค่านมาเบิกของ นอก
จาก (พล) สั่งฎาฉันอย่างไรๆ ถ้ามีผู้กราบเรียนยืนยันมั่นคงท่าน
ก็ควรจะชำระ แต่ที่จะให้ในหลวงว่า ก็เป็นคนหนึ่งฉันคนหนึ่งแก่ ไป

อนึ่งว่าคนนั้นถึงจะกระไรจะไว้ใจแต่ลำพังไม่ได้ ต้องให้ มีผู้
กำกับนั้น พระมหาเทพว่าจริง ว่า (พล) ว่าอย่างนี้ แต่ที่ว่านั้นว่าผู้
หนึ่งซึ่งไม่มีข้อทว่ากันเคยวัน ตามมูลคดีเดิม ที่การเป็นไปเดิม ผู้ที่
ว่ากันเคยวันก็คชชไปด้วย แต่ความสัตย์ความจริง มีผู้มีชื่อว่ากันนั้น
นายหนึ่ง (พล) ท่านว่าตกลงเขาๆอยู่ ถ้าปฤกษาจะใช้สอยอะไรแรง
แรง ท่านก็ชักไว้หลายหน แต่กลางนายมีคนมากกล่าวโทษว่า ไปเสพ
สุราเมาอง (พล) เบียงแทนว่า คนผู้นี้ไม่เสพสุรา แต่ในลูกหลาน
ของท่านที่เสพสุราเมาจนทำลูก ๒ ต่อให้ท่านได้ด้วยเมาท่านก็ไม่ ว่า อะไร
นักก็มี แต่เรื่องที่ว่าถึงก็จะต้องให้มีผู้กำกับนั้น เพราะคนที่ไม่ได้มี
ชื่อว่ากันเคยวันเป็นเดิม คนที่มีชื่อว่ากันเคยวันพลอยห้อยเข้าไปไม่มี
ใจความ

แต่เรื่องข่มขืนทำชำเรา นั้นจะมีในเรื่องราว ๆ ใครว่าล้มเสียแล้ว
 นกไต่แต่ว่าไต่บินปากนั้น จะเป็นใครว่าไม่ไต่ความ แต่นกไต่แล้ว ๆ
 คุเหมือนจะมีในเรื่องราวของผู้คนเดิม แต่ในหลวงขอให้ยกเสียให้
 ไปว่าเอาตามเจ้าของ ให้วางในเรื่องราว แต่เรื่องเงินทองสิ่งของเกี้ยว
 ข้อง เรื่องไม่เพราะจะเสียชื่อผู้มั่งคั่ง ขอบุตรชื่อหลานท่านผู้หลักผู้ใหญ่
 ไป ให้เข้าไปว่าเอาตามทตามทาง คุเหมือนจะมีในเรื่องราวเดิมแต่
 จำไม่ได้ถนัด

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ตำบลถนนราชบุรี จังหวัดพระนคร

วันที่ ๑ พฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๘